

Խաչատուր Աբովյան

ՎԵՐՔ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

eMatenadaran.

Խաչատուր Աբովյան
Վերը Հայաստանի

«Aegitas»

Աբովյան Խ.

Վերք Հայաստանի / Խ. Աբովյան — «Aegitas»,

«Վերք Հայաստանի»-ն հայոց ազգային ավետարաններից է եւ դասվում է այնպիսի հուշարձանների շարքը, ինչպիսիք են Մովսես Խորենացու «Հայոց Պատմությունը» եւ Նարեկացու «Մատյան ողբերգության»-ը, հայ նշանավոր գրող Խաչատուր Աբովյանի կողմից 1841թվականին գրված պատմական վեպ: «Վերքը» ունի առաջաբան, որտեղ Աբովյանը բնութագրում է վեպի գաղափարն ու բովանդակությունը: Այստեղ պետք է առանձնացնել Յհարց: • Լեզվի հարցը. Ըստ Աբովյանի՝ դա ամեն ինչի սկիզբն է: Գրաբարը կատարյալ ու անթերի լեզու է, սակայն, դժբախտաբար, մեռած ու անհասկանալի է ժողովրդին: Վեպը գրելով աշխարհաբար՝ Աբովյանը հեղաշրջում է կատարում հայ մշակույթի ու գեղարվեստական մտածողության ասպարեզում: • Գրականության բովանդակությունը. Իր ուսուցչական աշխատանքի ընթացքում Աբովյանը նկատել է, որ հայ երեխաները ավելի հաճույքով կարդում են օտար հեղինակների երկերը, որովհետեւ այնտեղ ներկայացված են երեւելի մարդկանց գործերը, եւ գրեթե անտարբեր են հայերեն գրքերի նկատմամբ: Նա ձգտել է նկարագրել բոլոր այն գործողությունները, որոնք կազմում են մարդու աշխարհիկ կյանքի բովանդակությունը: • Հերոսի ընտրությունը. Ինչպես հայտնի է, կլասիցիզմի գրականությունը հերոսներ է ընտրում հնագույն առասպելներից ու պատմական անցյալից: Ի հակադրություն այս ավանդույթի՝ Աբովյանն ընտրում է Ադասուն՝ ծագումով գյուղացի եւ իրական անձնավորություն:

Содержание

ՀԱՌԱՋԱԲԱՆ	5
Գլուխ արաջին	9
Конец ознакомительного фрагмента.	38

Խաչատուր Աբովյան Վերք Հայաստանի

ՀԱՌԱՉԱԲԱՆ

Կրեստս թագավորն Լիդացվոց, երբ Կյուրոս բոլոր աշխարքի տիրեց ու նրա երկիրն էլ առավ, կովուրն դռնշուն, սիրելի, բարեկամ, գորապետ՝ նրան թողեց, ու էն անգին մարգարտ»ի ու ջավահրե ամարաթներում մեծացած Կրեստը, որ իրանից բախտավոր աշխարքի երեսին էլ մարդ չէ՛ր համարում, ընկած մեկ պարսիկ գորականի առաջ, շունչը բերնին հասած՝ փախչում էր, որ իր գլուխն էլա պրծացնի, պարսիկը ետևիցը հասավ: Սուրը գլխին պսպղաց, աչքերը սևացավ, դեռ գլուխը չտված՝ հենց իմացավ, թե մահն, Էն ա, հոգին առավ: Չենց ուզում էր, որ ի՛ր թուրը իր սիրտը կոխի, որ թշնամին իրան չապանի, գորականը որ թուրը չի՛ բարձրացրեց, թագավորի միանոր որդին, որ հոր մահը չտեսավ առաջին, քսան տարվա փակ լեզուն իսկույն կապը կտրեց, բաց էլավ, ու քսան տարվա լուռ սիրտը իր առաջին ձենը տվեց.

– Անօրե՛ն, Էդ ո՛ւմ ես սպանում, քաշի՛ր թուրդ ետ, չե՛ս տեսնում, որ առաջիդ Կրեստս ա, աշխարքի տե՛րն ա:

Չորականի ձեռները թուլացան. թագավորն իր գլուխն ազատեց, քսան տարեկան լալ (մունջ) որդին իր հորը պրծացրեց:

Էսքան տարի ողորմելի թագավորագն իր կյանքն անց էր կացրել, ո՛չ ծնողաց Էնքան սերը, Էնքան գութն ու փափագը, որ նրա ձենը մի լսեն, մի սիրտըները հովանա, ոչ Էն փառքն ու մեծությունը, ո՛չ Էն պատիվն ու իշխանությունը, ո՛չ Էն գանձն ու հարստությունը, ո՛չ աշխարքիս սերն ու վայելչությունը, ո՛չ Էնքան սիրելյաց ու բարեկամաց սերն ու քաղցր գրիցը, ո՛չ ամպի ձենը, ո՛չ գետի ու թռչնոց Էն անուշ եղանակը Էնքան վախտ նրա սրտին Է՛ն ներգործությունը չէին տվել, որ մեկ ծպտա էլա, ու իր հոր, իր ազիգ հոր մահը որ առաջին տեսավ, սիրտն էլ իր խուփը ետ քցեց, պապանձած լեզուն էլ իր կապը կտրեց, փակ բերանը իր կսկիծը հայտնեց, կարոտ, վերջին թելն ընկած հերը իր որդու ձենը լսեց, որ լսողի սիրտն Էսօր էլ ա կրակ ընկնում, երբ մտածում ա, թե որդիական սերն էր, որ բնության գրած գնջիլը Էսպես ջարդեց ու փշրեց:

Ո՛չ քսան, երեսուն տարուց ավելի ա, իմ ազիգ հե՛ր, իմ սիրելի ա՛գգ, որ սիրտս կրակ ա ընկել, Էրվում, փոթոթվում ա. գիշեր-ցերեկ լացն ու սուգ իմ աչքիցս, ա՛խն ու ո՛խը իմ բերնիցս չի՛ պակտում, ա՛յ իմ արյունակից բարեկամք, որ մեկ միտքս ու մուրագս ձեզ պատմելի ու հետո հողը մտնելի: Ամեն օր գերեզմանս առաջիս տեսնում էի, ամեն սիսթ մահվան հրեղեն սարը գլխիս պտտում էր, ամեն բուպեի ձեր սիրտն ու դարդը հոգիս էրում, մաշում էր. լսում էի ձեր քաղցր ձենը, տեսնում էի ձեր սիրտն երեսը, իմանում էի ձեր ազնիվ միտքն ու կամքը, վայելում էի ձեր ազիգ սերն ու բարեկամությունը, մտածում էի ձեր կորցրած փառքն ու մեծությունը, մեր առաջին, Է՛ն հիանալի թագավորաց, իշխանաց գործքն ու կյանքը, մեր Հայրենյաց, մեր սուրբ աշխարքի առաջվան սքանչելիքն ու հրաշքը, մեր ընտիր ազգի անմահ բնությունը ու արած քաջությունները: Մասիս առաջիս էր կանգնած միշտ, որ մատով ցույց էր տալիս, թե ի՛նչ աշխարքի ծնունդ եմ ես. Դրախտը մտքունս էր կենդանի, որ ինձ, երագում թե լուրջ, միշտ մեր երկրի անունն ու պատվականությունը իմ առաջս էր բերում. Հայկ, Վարդան, Տրդատ, Լուսավորիչ՝ քնած տեղս էլ ինձ ասում էին, որ ես իրա՛նց որդին եմ. Եվրոպա թե Ասիա՝ ինձ անդադար ձեն էին տալիս, թե Հայկա գավակն եմ ես, Նոյան՝ թողը, Էջմիածնա՝ որդին, դրախտի՝ բնակիչը. դաշտում թե ժամում, չուրում թե տան՝ Էն քարերն էլ ուզում էին, որ սիրտս պոկեն, հանեն, ուրտեղ որ իմ ազգի ոտը կոխել ա ու Էսօր էլ կոխում ա. շատ անգամ, մեկ հայ տեսնելիս, ուզում էի էլած շունչս էլ հանեն, նրան տամ, – բայց, ա՛խ, լեզուս փա՛կ էր, աչքս՝ բա՛ց, բերանս բռնա՛ծ, սիրտս՝ խո՛ր, ձեռս՝ պակա՛ս, լեզուս՝ կա՛րճ. գանձ չունեի, որ գործով ցույց տայի ուզածս, անունս մեծ չէր, որ ասածս տեղ հասնի, մեր գրքերն էլ՝ գրաբառ , մեր նոր լեզուն էլ՝ անպատիվ, որ սրտիս հասրաթը խոսքով հայտնեի, հրամայել չէ՛ի կարող, խնդրելի,

աղաչեի էլ լեզուս մարդ չէ՛ր իմանալ, չունքի ես էլ էի ուզում, որ ինձ վրա չծիծաղին, չասեն՝ կոպիտ ա, հիմար ա, որ քերականություն, ճարտասանություն, տրամաբանություն չգիտի, ես էլ էի ազում, որ ասեն. «Օ՛հ, էնպես խորը, խրթին շարադրել գիտի, որ աստանեն էլ միջիցը մեկ բառ չի՛ կարող իմանալ, հասկանալ» Ես էլ էի ուզում, որ իմ գլուխս ցույց տամ, որ ինձ վրա զարմանան ու ինձ գովեն, թե հայերեն շատ խոր տեղակ եմ: Ով մեկ լեզու գիտի, ես մեկ քանիսը գիտեմ, ի՞նչ գիրք ասես, որ չեմ սկսել թարգմանիլ ու կիսատ թողալ, ոտանավոր, շարադրություն հո՛, Էնքան եմ գրաբառ գլխիցս դուս տվել, որ մեկ մեծ գիրք էլ է՛ն կդառնա:

Էս միջոցումը աստված ինձ մեկ քանի երեխեք էլ հասցրեց, որ պետք է կարդացնեի: Միրտս ուզում էր պատռի, որ էս էրեխեքանց ձեռքն էլ ինչ հայի գիրք տալիս էի, չէին հասկանում: Ռուսի, նեմեցի, ֆրանցուզի, լեզվումը ինչ բան որ կարդում էին, նրանց անմեղ հոգուն էլ էին էնպես բաները դիր գալիս: Ուզում էի, շատ անգամ, մագերս պոկեմ, որ էս օտար լեզուքը ավելի էին սիրում, քանց մերը: Բայց պատճառը շատ բնական էր. Էն լեզվըներումը նրանք կարդում էին երևելի մարդկանց գործքերը, նրանց արածներն ու ասածները, նրանք կարդում էին է՛ն բաները, որ մարդի սիրտ կարող է գրավել, չունքի սրտի բաներ էին, ո՞վ չի՛ սիրիլ: Ո՞վ չի՛ ուզիլ լսիլ, թե սերը, բարեկամությունը, հայրենասիրությունը, ծնողը, զավակը, մահը, կոնիվը ի՞նչ գատ են, բայց մեր լեզվումը թե էսպես բաներ ըլին, թո՛ղ աչքս հանեն: Էլ ընչո՞վ էրեխին քո լեզուն սիրիլ տաս, գեղըցու վրա շավահիր ծախիր, հա՛, շատ լավ բան ա, ամա որ կարողություն չունի, մեկ կտոր ճաթի հետ էլ չի՛ փոխիլ քո տված անգին քարը: Է՛ս հո էս. Եվրոպիումն էլ որ չէի կարդում բազի, գրքերում, թե հայ ազգը պետք է որ սիրտ չի՛ ունեցած ըլի, որ Էնքան բաները գլխովն անց են կացել, մեկ մարդ էլա չի՛ դուս էկել, որ մեկ սրտի բան գրի, ինչ կա՛ եկեղեցու, վրա ա, աստծու ու սրբերի, բայց հեթանոս Հոների, Հորացի, Վիրգիլի, Սոֆոկլեսի գրքերը էրեխեքն էլ գլխատակներին ունեին, չունքի բոլոր աշխարհի բաներ են: Թե ասեի՝ բոլոր եվրոպացիք են անխելք անհավատ, որ աստծու բանը թողած էսպես ծոտի-մոտի բաների հետ էին ընկել, հիմարություն կըլեր: Թե չէ, մեր Նարեկը թողած՝ ախր ինչպե՛ս էին նրանք Էն գրքերին հավանում, լավ գիտում էի, որ մեր ազգը էնպես չէ՛ր, ինչպես նրանք ասում էին, ամա ի՞նչ անես. անաղուն շաղացի քարն էլ չի՛ պտիտ գալիս, ո՞ւմ ասես:

Միտք էի անում, որ թե կտրիճ մարդ ասես, մեր միջումը հազարավորն են էլել ու էսօր էլ կան. Թե խելոք խոսք ասես, մեր պատավներն էլ հազարը գիտեն: Թե աղ ու հաց ասես, սեր, բարեկամություն, քաջություն, երևելի անձինք ասես, մեր գեղըցոնց սիրտն էլ ա լիքը էսպես մտքերով: Առակ, մասալա, սուր-սուր խոսքեր որ ուզենաս, հո էն հետին ռամիկ մարդը մեկի տեղակ հազարը կասի: Ախր ի՞նչ պետք էր արած, որ մեր սիրտն էլ ուրիշ ազգեր իմանային. մեզ էլ գովեին, մեր լեզուն էլ սիրեին, մնացել էի տարակուսած: Լավ գիտեի, որ թե օսմանցվի, թե դժբաշի երկրումը ինչքան էնպես երևելի, խելոք, հունարով մարդ են էլել, ինչքան խանի, շահի, սուլթանի դռներին սիրեկան աշըղ, լավ խաղ ասող, ոտանավոր շինող մարդ են էլել, շատը հայ ա էլել: Մենակ Քեշիշ օղին, Քյոռ օղին բավական են, որ ասածս սուտ չի՛ դուս գա: Թո՛ղ էսօր էլ մեկ մարդ Գրիգոր Թաթևասնովի հետ խոսա, նրա ասած խոսքերն, նրա էն ճարտար լեզուն, նրա էն հիանալի բոյն ու պատկերը, նրա հենց մեկ հունարը տեսնի, որ հարիր տեսակ գանազան մարդի ու ազգի լեզուն, շարժումնքը, նստիլ վեր կենալը Էնպես ցույց կտա, որ քոռանամ, թե Եվրոպիո Էն ընտիր թեատրներումն էլ տեսած ըլին, ու վարժատան երես հո իր օրումը, կարելի ա, Էն ժամանակն ըլի տեսած, որ այբբենը մեր միջումը գաբով էին բռնում, գյուլով վեր քցում, Էն ժամանակը կիմանա, թե հայոց միջումը ի՞նչ հունար կա:

Էսպես բաները մտածելով՝ օրս ու ումբրս մաշվել էր: Շատ անգամ ուզում էի իմ գլուխս մահու տամ: Չէի իմանում, թե սրա չարեն ի՞նչ կըլի: Թո՛ղ լսողը չհավատա, ամա էս ցավն էնպես էր սիրտս առել, որ շատ անգամ գժվածի պես ընկնում էի սար ու ձոր, ման գալիս, մտածում, էլ ետ սիրտս լիքը տուն գալիս: Չենց է՛ս էր պատճառը, որ մեկ օր էլ, ամառվան գաստորի ժամանակին, աշակերտներս որ առավոտը թողի, ճաշիցը ետ ընկա էլի սարեսար: Ճարս կտրվեց, գնացի նեմեցի Կոլոնիեն, մեկ նեմեց բարեկամի մոտ. նրանք էլ ինձ վրա ցավելով՝ իրեք օր չթողին գամ քաղաքը: Բայց քաղաքումն իմ սիրելի աշակերտները ու ծանոթ-բարեկամք իմ սուգս վաղուց էին արել: Չենց իմացել էին, թե Քոտն եմ ընկել, չունքի ամեն

առավոտ, րիզուն գնում էի, լողանում: Էլի իմ, ի՛նչ ազիզ, ի՛նչ սիրելի աշակերտներն էին ընկել ետևիցս, որ բայքի մեկ բան էլա իմանան: Մեկ առավոտ փանջարումը նստած՝ էլի մտքիս հետ էի ընկել, որ նրանք առաջովս անց կացան: Օր չտեսա նրանց, հոգիս տեղը հասն էլավ: Ի՛նչ ու նրանց էն օրվան իրար տեսնիլը ո՞վ կարա պատմիլ. ով սիրտ ունի, ինքը կիմանա: Բայքի թե գերեզմանումը էս ձեր սերը մտքիցս գնա, ա՛յ իմ սիրելի՛, իմ ազի՛զ բարեկամք, թե չէ, որքան էս կապուտ երկինքը գլխիս աս, շունչս բերանումս, ձե՛զ, ձե՛զ սուրբ պետք է համարեն ինձ համար, ձեր արևի՛ն մեռնիմ: Բայց ա՛խ, ե՛րբ աս երկինքը մեկ կերպի մնացել, որ մարդի սիրտը մնա: Հենց մի փոքր մտքիս արևը երևաց թե չէ, էլի սև-սև ամպերը գլխնե՛րը բարձրացրին, էլի կայծակ ու որոտումն սրտումս մեյդան բաց արին: Չուրն ընկնիլ էլ չէի կարող, շունքի աստուծո ահը մտքումս, անմեղ քոռփիս ձեռք անկայումս էր, սերն ու ծնողական գուրքը՝ շիգայարումս. ես դինջանայի, էթըմին ո՞վ պահեր: Բանը հենց էս էր, որ ասում էի մտքումս, թե նստիմ, ինչքան խելքս կբերի, մեր ազգին գովեմ, մեր երևելի մարդկանց արած քաջությունները պատմեմ, էլի մտածում էի, թե ու՛մ համար գրեմ, որ ազգը լեզուս չի հասկանալ: Թեկուզ ուներեն, նմեցերեն յա ֆրանցուզերեն գրած, թեկուզ գրաբառ, տասը՝ կրլի որ հասկանային, բայց Հարիր հազարի համար՝ թեկուզ իմ գրածը, թեկուզ մեկ քամու շաղաց: Ախր որ ազգը Էն լեզվովը չի՛ խոսում, էն լեզուն չի՛ հասկանում, սաքի հենց բերնիցդ էլ օսկի վեր ածի՛ր, ու՛մ պետք է ասես: Ամեն մարդ իր սրտի խարջ բան կուզի: Քո դաբուլու փլավն ինձ ի՛նչ օգուտ, որ ես չե՛մ սիրում:

Ում հետ էլ որ խոսում էի, Էն էին թանխա տալիս, թե մեր ազգը ուսումնասեր չի՛, կարդալը նրա համար գին չունի, բայց ես տեսնում էի, որ մեր կարդալ չսիրող ազգը Ռուսաստանի պատմությունը, պղնձե քաղաքի հիմար գիրքը ձեռննեմ էր ման ածում: Էս էլ լավ գիտեի, որ ինչ երևելի ազգեր կան, բոլորն էլ երկու լեզու ունին՝ հին ու նոր: Ախր թե լուսավորյալ լեզուն լավ աս, ու քարերն էլ պետք է տրաքին ու հասկանան, էլ տոնուղ, նշան, պատիվ ու՛ր են տալիս դիբանդին: Էն լեզվագետ իմաստունը թո՛ղ գնա, կանգնի, գոռա, ջանը դուս գա, լսողը թո՛ղ ինքը հասկանա, լուսավորյալ գլուխն ավիտս չի՞, որ ցավ:

Միտք էի անում, որ գիժն էլ էս չի՛ անիլ: Էլի Էսպես, մտքիս հետ ընկած՝ շատ անգամ որ դոնադ էի գնում յա քաղաքովն անց կենում, ուշ ու միտքս հավաքում էի, թե տեսնիմ՝ խալխը խոսալիս, քեֆ անելիս ի՛նչ բանից աս ավելի հազ անում: Շատ անգամ տեսնում էի, որ մեյդանում, փողոցում մեկ քոռ աշրդի է՛նպես են հայի-մայիլ մնացել ու կանգնել, անկաջ դնում, փող բաշխում նրան, որ բերնըների ջուրը գնում էր: Մեջլիս ու հարսանիք հո, առանց սագանդարի ե՛րբ հացը կուլ կերթար: Ասածները թուրքերեն էր, շատը մեկ բառ էլա չէ՛ր հասկանում, ամա լսողի, տեսնողի հոգին գնում էր դրախտը, ետ գալիս: Միտք արի, միտք արի, մեկ օր էլ ասեցի ինձ ու ինձ. արի՛, քո քերականություն, ճարտասանություն, տրամաբանություն ծալի՛ր, դրադ դի՛ր ու մեկ աշրդ էլ դու դա՛ն, ինչ կրլի, կրլի, խանչալիդ քարը հո վեր չի՞ ընկնիլ, գառ վարադդ հո չի՞ գնալ: Մեկ օր էլ դու վեր կընկնիս, կմեռնիս, մեկ ողորմի ասող էլ չե՛ս ունենալ: Մեկ բարիկենդանի, աշակերտներս որ բաց թողի, սկսեցի, ինչ որ երեխաթյունիցս լսած կամ տեսած բան գիտեի, տակ ու գլուխ արի վերջը իմ Չիվան Աղասին միտս ընկավ, նրա հետ հարիր քաջ հայի տղերք էլ իրանց գլուխը բարձրացրին, ու ամենն էլ ուզում էին, որ իրանց ոտը գնան: Մյուսները մեծ-մեծ մարդիկ էին, շատն էլ դեռ հլա սաղ-սալամաթ, փառք աստուծո, Աղասին՝ աղքատ ու մեռած, նրա սո՛ւրբ գերեզմանին դուրբան: Ասեցի՝ կեղծավորություն չանեմ, նրան ընտրեցի: Միրտս Էկել էր, բերնիս հասել: Տեսնում էի, որ էլ հայի գիրք ձեռն առնող, էլ հայի լեզուն խոսող քիչ աս գտնվում: Մեկ ազգի պահողն էլ լեզուն աս ու հավատը, թե սրանց էլ կորցնենք վա՛յն Էկել աս մեր օրին: Հայոց լեզուն առաջիս փախչում էր Կրեստի նման. Երեսուն տարվա փակ բերանս Աղասին բաց արեց: Մեկ երես բան դեռ չէի գրել, որ իմ մանկական սիրելի բարեկամ ազնիվ հայազգի պարոն դոքտոր Աղաֆոն Սմբատյանը ներս մտավ: Ուզում էի թուրթս ծածկեմ, էլ չկարացի: Ինձ համար աստված էր նրան էն սհաթին դրկել, նրա ջանին մեռնիմ: Չոռ արեց, որ կարդամ. Բարեկամիցը ի՛նչ պետք է թաքցրած: Միրտս դողում էր կարդալիս, մտքումս ասում էի, թե հենց հմիկ, որդե որ աս, գլուխը կպտտի, ունքերը կկիտի մյուսների նման ու իմ ախմախության վրա մտքումն էլա հո կծիծաղի, որ երեսիս չասի: Բայց փիսը ես էի, որ նրա ազնվական հոգին դեռ լավ չէի ճանաչել: Վերջացնելիս,

որ հենց էն ա, թուրն էկել էր, ոսկորին դեմ առել, որ չասեց՝ «Թե էդպես կշարունակեք, շատ հիանալի բան կդառնա», – ուզում էի վրա թռչիմ, բերանը, է՛ն քաղցր բերանը համբուրեմ:

Նրա սուրբ բարեկամությանն եմ պարտական, որ մունջ լեզուս բաց արեց: Նա գնաց թե չէ, կրակը ջանս առավ: Սհաթի տասն էր առավոտի: Էլ հաց, կերակուր միտքս չէկան: Ճանճը առաջովս անց կենալիս ուզում էի սպանեմ, Էնպես էի վառվել: Հայաստան հրեշտակի պես առաջիս կանգնել, ինձ թե էր տալիս: Ծնող, տուն, երեխայություն, ասած, լսած բաներ՝ Էնպես էին կենդանացել, որ էլ աշխարհը միտքս չէ՛ր գալիս: Ինչ խուլ, կորած, մոլորած մտքեր ունեի, բոլոր բացվել, ետ էին եկել: Նոր էի իմանում, որ գրաբատ ու ուրիշ լեզվներ մինչև էն սհաթը միտքս փակել, բխովել էին: Ինչ որ ասում էի կամ գրում մինչև էն հաղաղը, գողացած կամ հնարած բաներ էին, Էնդոր համար հենց մեկ երես բան գրում էի թե չէ, յա քունս էր տանում, յա ձեռս բեզարում: Գիշերվան մինչև սհաթի հինգը ո՛չ հացի մտիկ արի, ո՛չ չայի, չիբուխն էր իմ կերակուրը, գրիլը՝ իմ հացը: Տանցոնց խնդրելուն, նեղանալուն, խռովելուն էլ չէ՛ի մտիկ անում: Երեսուն թաբաղեն, էն ա. լցվելով էր, որ բնությունը իր պարտքը պահանջեց, աչքերս գնաց: Մաղ գիշերը ինձ Էնպես էր երևում, թե նստած գրում եմ. երանի՛ կրկեր ինձ, թե էն մտքերը ցերեկն էին միտս ընկել:

Սիրելի կարդացող, չնեղանաս, որ բանն Էսքան երկարացրի: Էնդոր համար եմ Էստոնք հիշում, որ իմանաս, թե ազգի սերը ի՛նչ լազաթ ունի, ի՞նչ գորություն: Էն առավոտը իմ դուշմանի տանը ո՛չ ետ գա, ինչ որ ես տեսա: Աչքս բաց եմ անում՝ իմ խեղճ, դարիք գերմանացի կողակցի ձենն ա ընկնում անկաշա: Տեսնիմ, իմ միայնակ որդին դռչին առած՝ էն արտաստունքն ա վեր ածում, որ քարեր կնդկտան, Ծառա ու դարավաշ էլ մեկ պուճախում են փետացել, կանգնել ինձ ցավելով մտիկ անում: Ու՛մ սիրտը էս սհաթին չէ՛ր ճաքիր: Գժվածի պես վեր թռա, երեխիս եմ նայում. Փառք աստուծո՞, սաղ ա. կողակցիս եմ աղաչում, սիրտը չի՛ կարում ետ բերիլ: Ի՞նչ էր պատահել, չէի իմանում: Անաստված, ինձ սպանեցիր հո, էս ի՞նչ բան բերիր գլխիս, – վերջապես լսեցի: Ծառեքն էլ մեկ կողմից են ինձ դնամիշ անում, վերջապես իմանամ, սր սաղ գիշերը անդադար դելն եմ տվել, գոռացել, ա՛խ քաշել, խոսացել, ու ինչ որ հարցրել եմ տանըցիք, միշտ էլ գերմաներեն ո՛չ, հայերեն պատասխան տվել ու հազար տեսակ վայրիվերո բան ասել, էլ ետ իմ կոիվն սկսել: Մինչև սհաթի ինը, էս հալումն ընկած՝ ես իմ քեֆն եմ արել, նրանք՝ իրանց սուգն, ու ինձանից ձեռք վերցրել: Էն առավոտը, սաղ շաբաթ ու ամիս, Էսօր էլ մուրագս հենց էն ա էլել, որ գնամ, ընկնիմ մեկ իշխանի ոտք, ասեմ, ինձ մեկ կտոր հաց տա, ու ես՝ գիշեր-ցերեկ ընկնիմ գեղեգեղ ու մեր ազգի արած բաները հավաքեմ, գրեմ:

Թո՛ղ ինձ այսուհետև տգետ կանչեն. լեզուս բաց ա էլել, ի՛մ ընտիր, ազիզ, ի՛մ սրտի սիրեկան ազգ: Թո՛ղ տրամաբանություն գիտեցողը իրան համբյարի համար գրի, ես՝ քո կորած, շվարած որդին, քեզ համար:

* * *

Ո՛վ թուր, ունի, առաջ ի՛մ գլխիս խփի, ի՛մ սիրտս խրի, ապա թե ո՛չ՝ քանի բերնունս լեզու կա, փորումս՝ սիրտ, ես լեղապատառ ձեն կտամ. – Էդ ո՞ւմ վրա եք թուր հանել, հայոց մեծ ազգին չե՞ք ճանաչում: Թաք ըլի դու՛, դու՛, իմ պատվական ազգ, քո որդու արածը, քո որդու խակ լեզուն սիրես, ընդունիս, ինչպես հերը իր մանուկի կմկմալը, որ աշխարհի հետ չի՛ փոխիլ: Երբ որ կմեծանամ, խրթին լեզվով էլ կխոսանք, Աղասին քո փոքր որդին ա, սրանից դիս մեծ, դիս անվանիքը շատ ունիս. ինձ մի սիրտ տո՛ւր, արևիդ մատաղ գնամ, տե՛ս, թե ի՞նչ ձևով եմ գնում, նրանց բերում, առաջիդ կանգնացնում, որ դու էլ զարմանաս, թե Էնպես որդիք ունեցողը աշխարհումն էլ ի՞նչ դարդ կանի: Ե՛րեսս ոտիդ տակը: Տու՛ր էդ սուրբ ձեռդ էլ մի համբուրեմ, որ ինձ ներես, ու գնանք մեր սիրուն Աղասու մոտ:

Գլուխ առաջին

Բարիկենդան էր: Ձինն էկել, դիզվել, սար ու ձոր բռնել էր: Պարզրկա գիշերը է՛նպես էր գետինը սառցրել, որ ամեն մեկ ոտը կոխելիս հազար տեղից տրաքտրաքում, ճռճում, ճքճքում էր ու մարդի ջանը սրտացնում, ձեն տալիս: Ամեն մեկ ծառի ճղքներից, ամեն մեկ տան բաշից հազար տեսակ սառցի լույս, հազար տեսակ ձնի քուլա կախ էր էլել ու բիզ-բիզ իրար վրա սառել: Հենց գիտես՝ սար ու ձոր կամ նո՛ր էր ծաղկել, կամ նո՛ր ծերացել, մահվան դուռն ընկել շունչն էր մնացել, որ տա ու աշխարքիս բարով մնա ասի: Դուշ, գազան, անասուն, սողուն՝ որը փետացել, էստեղ-էնտեղ վեր էր ընկել, որն էլ վաղուց, ամսով առաջ բունը մտել, ձենը կտրել, պաշարը վայելում, գարնան գալուն սպասում: Գետերի, առվերի երեսները սառիցը մեկ գազ էկել, հաստացել, իրար վրա դիզվել, էնպես էր ջրի, աղբրի բերնին հուպ տվել, որ մոտրներին կանգնողը միմիայն նրանց խուլ ձենն էր լսում, որ սառցի տակին տխուր, տրտում քլքլում էր ու էլ ետ էստեղ-էնտեղ կամաց-կամաց ձենը կտրում, պապանձվում, սառչում:

Արեգակը էս առավոտ որ գլուխը քնի տեղիցը ու աղոթարանիցը չի՛ բարձրացրեց ու աչքը աշխարքի վրա քցեց, շողքը սարերի գագաթին, դաշտերի գլխին է՛նպես էր պեծին տալիս, պսպղում, փայլում ու սառցի, ձնի հետ խաղում, ծիծաղում, կանաչ ու կարմրին տալիս, որ հենց իմանաս, թե արմազ, գնդուք, յախտոք ու հազար տեսակ-տեսակ անգին քարեր ըլեին դաշտերի, սարերի գլխին, երեսին, դոշին փռած: Սարերի սառը բուքը, ձորերի դառնաշունչ քամին է՛նպես էր մեղան բաց արել, գոռում, փչում, հոսան անում, ձնի թեփը իրար գլխով տալիս, որ ճամփորդի քիթ ու պոունկը կպցնում, ճաքացնում, երեսը պատռում, գլխին, երեսին հազար անգամ խփում, աչք ու բերան լցնում, շատին կամ ձորերն էր քցում, խեղդում, կամ ձնումը թաղում, շունչը կտրում, կամ ոտ ու գլուխ փետացրած՝ ճամփից խոկում, սար ու չուլ քցում, խեղդում կամ քարեքար տալիս: Էսպես մեկ խիստ ձնեղան օրի լիսն ու մութը որ բաժանվեցավ, ու աղոթարանը բաց էլավ, քանաքոցիք քնից վեր կացան, տան երդիկները բաց արին, երեսները լվացին, մեկ-երկու խաչ հանեցին, բարի լիս ասացին իրար, երեսները ծածկեցին, ու ամեն մարդ սկսեց գնալ իր բանը: Մեծ մարդիկը միտքները սանդղելով, պատավ կնանիքը չարսավը կոնատակների տակին՝ կամաց-կամաց տանիցը դուս էլան ու տերողորմյա քաշելով, Հայր մեր ասելով, հրաժարիմքը կամ հավատով խոստովանիմքը քթների տակին փնթփնթացնելով, իրար ողջույն տալով, շատը իր տակը քցելու շորը կամ մորթին ձեռին բռնած, քիթ-քթի տված՝ գնացին ժամ, դուռը պաչեցին, Էն վախտին վրա հասան, որ տերտերը դեռ չէ՛ր էկել, ժամկոչին ասեցին, որ գանգակը քաշի, ու իրանք մեկ-քանի ծունր դնելուցը հետո՝ մարդիկը սեղանի առաջին կամ տների տակին, կնանիքը ետի դասումը իրանց համար իրար մոտ շորը փոեցին, չոքեցին, գլուխ-գլխի դրին ու սկսեցին գրից անիլ, իրանց գեղի ու տների բանը պատմիլ իրար հալ հարցնիլ, մինչև տերտերն Էկավ, ճրագները, կանթեղները վառեցին, որտեղ ձեթ չկար, մղդսին ածեց, տերտերի փիլոնը քցեց, ու ընչանք մյուս ընկերն ու տիրացուքը կգային, նա էլ մեկ-քանի ծունր դրեց, չոքեց, սաղմոս ասաց, աղոթք արեց, Էկողներին լավ վարավորդ արեց, որի քեֆը հարցրեց, որի հետ էլ Էնքան գրից արեց կամ աչքերը ճմբեց, մինչև խալխը մի քիչ շատացավ, ընկերն Էկավ, հրաժարիմքն ասեցին գոպակը գլխներին, երեսները դեպի Արևմուտք դարձրին, ու հետո էլ ետ շուռ էկան, հավատամքն ու մեղեն սկսեցին, գանգակն մեկ անգամ էլ քաշեցին, որտեղ գանգակ չկար, ժամհարը գնաց, կտրների, աղբսների վրա ձեն տվեց, ու ժամն սկսեց կանգնիլ: Տերտեր, տիրացու ժամն էին ասում, ժողովուրդը ծունր դնում, խաչ հանում կամ չոքում, նստում, ու աշխատասեր, ժիր մղդսին յա ճրագի ծերը կտրում, յա կանթեղներին լիս տալիս, յա թե չէ՝ միտքը քորելով, կոնդալ գլուխը տրորելով, արշտոտալով դուրս ու տուն էր անում, բուրվառ շինում, կամ Էրեսխեքանց գլխին խփում, որ հանդարտ կենան, դալմադալ չանեն, դես ու դեն չվազին: Բագի անգամ էլ բռնոթու դուրթին ջիբիցը կամ ծոցիցը հանում, թափ տալիս, ինքը քաշում, փոշտում, երեսին խաչ հանում յա սատանին անիծում ու քեղխուղեքանցը թավազա անում, պատիվ տալիս ու էլ ետ ծանր-ծանր գալիս, իր տեղը կանգնում կամ տերտերի հրամանը կատարում:

Չահել, տան տղերքն էլ ամառվան պես խոտ հնձելու, կալ կալսելու, բաղ փորելու, էտելու, քաղելու, դարման կրելու դարդ չունենալով՝ ճնկոտալով, աչքները ճնոցեցին ու քնահարամ մտան գոնը, որ տավարին, ձիանոնցը խոտ տան, տակըները սրբեն, ջուրը տանին, ձիանը թիմարեն ու հետը խաղ ասելով էլ ետ կապեն ու գնան տուն: Հարզևոր հարսերը՝ ասղարույր գյուլաբաթնի օշմաղը մինչև քթների կեսը խոր քցած, քող ու լաչակի ծերը աչքերի տակը խոր քաշած, որ էլ երեսները չէր երևում, մեկ դարայի կամ դադաք մինթանա հաքրներին, մովի կամ կտավի շապկով գարդարած, մեկ մեծ գոտկով մեջքները չորս տակ, հինգ տակ կապած՝ դշի պես կուփ-կուփ վեր թռան, երեսներին մի քիչ ջուր քսեցին, փեշով սրբեցին, ու որն սկսեց տունն ավելել, որը դուռը սրբիլ՝ որն էլ չախմախին տվեց, կրակ արեց, որ թունդիրը վառի ու տան թաղարեքը տեսնի, պղնձները վրեն դնի ու կերակուրները էփի, հագիր անի: Տան Չահել աղջկերքն էլ գլխրները սանդրեցին, մագրները հուսած, քամակներին քցած, կարմրագագաթ պուպոզ մորթե գդակները գլխրներին, անկաջները կապեցին, դաստամալն ուսրներին քցեցին, կուժը վրեն դրին, բերանը կալան ու գնացին, որ տան համար ջուր բերեն, ու երկար ժամանակ ջրի վրա իրար հետ գրից տալուցը ետը՝ էլ ետ իրար հետ խոսալով, ծիծաղելով մեկն իրանց տունը գնաց, մյուսն՝ իրանց:

Արեգակի շողքն ընկավ տուն. բորյազը մեկ կողմից էր շվացնում, բզգում, հոսանը մյուս կողմից ֆստացնում, փստացնում, վզվզում, ձիւր փանջարեքովը ու երդկովը ներս ածում, աչք ու անկաջ լցնում, ու էրեխեքն էլ քնաթաթախ վեր կացած, թունդրի չորս կողմովը բոլորված, շարված, ու դեռ անվա՛ ոտըները քարին, գետնին էին ծեծում, մորըները խփում, որ հաց առնին, ուտեն: Աթարի սև, թանձր ծուխը դուռն ու երդիկը կալել, տունը մխի ծով էր շինել, էնպես որ մարդի աչքը առաջը չէ՛ր կարում ջոկի: Էրեխեքանց սուգ ու շիվանը գուլխ էր տանում, քյալլա ծակում: Որն օրորոցումն էր լալխ, որը դեռ յորդանի տակին, աչք ու բերան ծխով լիքը՝ գոռում, հարայ տալխ, որն էլ տված հացովը հերիք չէր, էլի ժնգժնգում, ուզում էր, որ էլի տան, որ ձենը կտրի: Խեղճ տանտիկինը հո, չէ՛ր իմանում, թե ձեռը ո՛րի բերնին դնի, ո՛րի աչքը կշտացնի, ու իր բերանն ու աչքը հո, բաց ու խուփ անելով մեռել էր, հենց բռնի՛ր: Է՛նքան ծուխ էր կուլ տվել, բռնոթի քաշել փոշտացել, հագացել, որ սիրտն էկել էր, բողագին դեմ առել: Է՛նքան աչքերը տրորել էր ու աղի արտասույնք թափել, որ աչքի լիսը թոել էր՝ Է՛նքան կուզեկուզ, հավկրի պես ման էր էկել պուճախե-պուճախ ընկել, որ էլ մեջքը չէ՛ր կարում քաշիլ: Թունդիրն էլ քանի կենում էր, թեժանում էր: Պղնձները դիթղթալով եփ էին գալխ, ինքն էլ թունդրի չորս կողմը դուբարա ավել քսեց, սրբեց, կերակրների համը տեսավ, աղ քցեց ու մտիկ էր անում, որ ժամավորը տուն գա:

Աստուծո ողորմությունը հասավ. ծուխը ետ քաշվեցավ. քամին ետ առավ, ջրի գնացողները Էկան, տղերքն էլ հավաքվեցան. արեգակը մեկ ջիդաբոյ էկավ, բարձրացավ, բայց դեռ Ողորմի աստծու ձեն չլսած, ժամավորները չէկած՝ ո՞վ էր կարող, որ բերանը նշխարք դնի: Աովոտա սեաթի ութը դեռ չէ՛ր ըլիլ, էս որ ասում են:

– Է՛հ, ժամ չի՛ դառավ մեր գլխին, մեկ իշի հարսանիք դառավ, տո, – սկսեց տանուտեր Օհանեսի մեծ տղա Ադասին բերանը բաց անիլ ու ինքն իրան թոնթորալ, բարկանալ, որ իր բոզ ձին թամբել, հագիր էր արել, որ էսօր դուս գնա, ջիրիդ խաղա ու ուզում էր, մոնց որ ըլի, մեկ փոքր նհար անի, ձիու քամակն ընկնի ու գնա, իր թայդաշ (տոլ) տղերքանց հետ իր քեֆն արամիշ անի: – Տո՛, ձեր տունը չքանդվի, ախր ի՞նչ խաբար ա էսքան պոչը ձգել, երկարացնել: Մեկ-երկու ծունր դի՛ր, երեսիդ մեկ-քանի խաչ հանի՛ր, պրճանք, գնաց. ժամի դուռը պաշ արա՛, էլ ետ արի՛, քո բանդ տե՛ս: Ի՞նչ ա, էսպես օրն էլ ժամի տուտը բռնիլ, ե՛րկար մտիկ անիլ, որ հա կա՛ց ու բերանդ բաց ու խուփ արա՛, թե Օրհնյալ եղերուքն ասեն, որ բերանդ հացի համ տեսնի: Խաչը գիտենա, էս հալկորներն ու պառավները քանի մեծանում են, խելքրներն էլ հետըները կորցնում: Կուզես բարկացի՛ր, կուզես սատը ջուր խամի՛ր, որ մեռնիս էլ, Էնքան պետք է մտիկ անես, որ ժամավորները գան, Ողորմի աստված ասեն, որ բալքի թե աչքդ մի բան տեսնի: Մարդի աչքը ջուր ա կարում, լերդը չորանում: Էսօր էլ հո մատաղ չե՛ն մորթել ու ժամի դռանը բաժանում, որ հա թե մտիկ էլ անես, էլի աչքդ մի բան տեսնի, բերանդ մսի համ, քիթդ մսի հոտ առնի: Տերտերների գուլխն էլ հո Էսօր լավ տաքացած՝ ի՞նչ են մտիկ անում, թե գելը ոչխարը

տարավ: Էլ տուտը չե՛ն կտրում, լավ-օսալ մի քիչ ոտը բարձրացնում, որ աղունը շուտով վեր գա, ամեն մարդ իր տուն գնա: Էչ չե՛ն միտք անում, թե Էսօր ի՞նչ օր ա: Էս կարգ դնողին ի՞նչ ասեն. նրա հորն ողորմի, ինքը հացի տեղ խոտ կրլի կերած, բա՛ս... Փոքս վեց-վեց անում, դվլոց ա ընկել, Էլի հա կա՛ց ու գլխիդ վայ տո՛ւր, թե ժամը պետք է արձակվի, որ արքայություն ըլի:

– Տո՛, խա՛նի խարաք, ի՞նչ Էլավ քեզ. մի քիչ որ համբերես, լեզուդ քեզ անես, լավ չլի՞. Ի՞նչ ես առավոտ-առավոտ Էլ բերնիդ կապը կտրել, հո կրակ չի՞ ընկել փորդ ու քեզ էրում, խորովում, – ասեց մերը բարկանալով, – հո աշխարհքը տարան ո՛չ, դու մնացիր: Մենք ջա՛ն չունինք, մեզ աստված չի՞ ստեղծել, հողի՞ցը դուս Էկանք: Պա՛-պա՛, պա՛ – պա՛... Էս ժանակիս տղերքը հենց սալթ գժվել, կապովի են դատել: Ո՛չ մեծի պատիվն են ճանաչում, ո՛չ հավատի գինը, ո՛չ ժամի, աղոթքի գորությունը, Էս ա, որ աստված մեր գլխին բարկացել, ամեն կողմից մեզանից զուլունը պակաս չի ըլում, Է՛: Ամենն Էլ իրանց ձին են քշում: Էրեկվան երեխեն Էլ դեռ ոտը չի՛ Էլած՝ ոտն ա բարձրացնում, հո աստված չի՛ վերցնի: Վեր կացար տեղիցդ, տո՛, մեկ հլա աստծուն փառք տո՛ւր, երեսիդ խաչ հանի՛ր, հոգիդ միտքդ բե՛ր ու ետո ուզածդ արա՛, Է՛. հո ճաքեցիր ո՛չ: Տա՛, տա՛, տա՛... Աստված ազատի Էս ժամանակվա երեխեքանց ձեռիցը. որ թողաս, աշխարհ կքանդեն: Լավ ա, որ աստված Էսպես անօրեն բանին համբերում ա, ես ըլիմ, չե՛ն համբերի:

Աղասին հնագանդ որդի էր: Ղորդ ա, մորը ո՛չինչ չասեց, լովեց, բայց ասածը մեկ անկաջովը մտավ, մյուսովը դուրս Էլավ: Ոտի տակին կրակ էր վառվում-սիրտն ուզում էր բերնովը դուս գա: Գեղունը մեծացած ռամիկ տղա հագարից մեկ անգամ ժամի երես չէ՛ր տեսել, մեղի ձեն չէր լսել, կողքերն ու գլուխը չոլում, սարում հաստացրել: Մեկ գատկին, մեկ Էլ ջրօրհներքին, սատանի աչքը քոռ, դորդ ա, զանգակի ու պատարագի ձեն իմանում էր, բայց վա՛յ Էն իմանալուն, ո՛չ սրտին էր քյար անում, ո՛չ ջանին: Նրա համար ժամն ու գիլի հարսանիքը մեկ էր. Ո՛չ բառն էր իմանում, ո՛չ գորությունը. ծունը դնելիս կամ չոքելիս Էլ մեջքն ու ոտներն Էին ցավում, ծալապատիկ նստում էր, բեզարում էր, ոտի վրա կանգնում էր, չէ՛ր կարում համբերի: Շատ անգամ ճարը կտրում էր, դուս էր գալիս ժամի հայաթը, մեկ գերեզմանաքարի վրա նստում, մեկ կուշտ քնում, Էլ ետ ներս մտնում: Շատ անգամ Էն վախտին էր ժամ գնում, որ ամեն բանը կերել պրծել, օրհնյալ եղերուքն Էին ասում: Ո՛չինչ. Մեկ-Էրկու խաչ էր հանում երեսին, ժամի դուռը պաչում, ետ դառնում:

Սաքի մենք Է՞նպես չենք անում, կոպիտ գեղըցու վրա ի՞նչ ենք զարմանում կամ ծիծաղում: Գրի սեն ու սպիտակը հո, Էսպես տեղը, տերտերներն Էլ բռանց Էին ջոկում. ավետարան կարդալիս հագար անգամ յա չեշմակը (գոգլուկը) դգում, յա տիրացվի, մղոսու վրա բարկանում, յա գրակալը դռըներին քաշում, յա գլուխ, երես գրքի միջունը կորցնում, մեկ պատիկ մոն Էլ ձեռներն առնում, յա մոնթի գլխին խփում, որ մոնը դուզ բռնի: Շատ անգամ Էլ, որդիանց որդի, մեկ փիս, անմարս, դժար, ատամ, գլուխ կոտրող բառ Էլ որ չէր ռաստ գալիս, հենց գիտես, թե սատանի թամբը կորավ, շատ կոանալուցը, մոնը մոտ բռնելուցը յա գիրքն էր Էրվում, յա նրա միրուքը: Անա Էսպես բառեր վարավորդ Էին արել, մոտանալիս կամ գլխովն Էին պտտում, կամ մեկ գիրն ասում, մյուսը կուլ տալիս. յա թե չէ՛ սխ կարդալու տեղ՝ տխ կամ սխտոր ասում, դս ասելու տեղ դսրալիս, ու ժամ օրհնողն Էլ յա չոռ էր ասում, յա չէ՛ լսում: Մեկ գիր պակաս ժամանակին հո, աստված հեռու տանի. ժամ ու ժողովուրդ, տերտեր, տիրացու իրար գլխով Էին դիպչում. ամեն բերնից Էնպես մեկ խոսք էր դուս գալիս, որ գուննի փոխանակ դափ Էին ածում, մմի տեղ ցխավելը յա քշոցը կարդացողի ձեռը տալիս, տպողին օրհնում, կազմողին գովում ու գեջդանգեջ, պրծնելիս, աստծուն Էնքան իրանց հոգու համար շնորհակալություն չանում, որքան գրքից, ավետարանից ազատվելու խաթեր: Թե մեկ վարդապետ Էլ պատահում էր Էսպես վախտը, աստված հեռու տանի, Էլը մնում էր ցխումը խրված, կարդացողի ոտն ու ձեռը դող էր ընկնում, լեզուն կապվում:

Չէ՛ զարմանալու, ի՞նչ անեն խեղճերը, գեղերունը վարժատուն չունին, քաղաքներունը՝ օրինավոր վարժապետ, ու շատի փորում, հինգ օր ման գաս, մեկ այբի կտոր չե՛ս գտնիր Է՛ն Էլ շատ ա, որ իրանց ջուրը ջրամանիցը հանում են, իրանց բանը յուր տանում, ժամի կարգը կատարում: Ամենս Էլ լավ գիտենք, թե ո՞ւմ մեղքն ա, ամա հիմիկ խոսալու վախտը

չի, հետո կասեն, ի՞նչ ասեն, իմացողն իմացավ ու անկաջի տակն էլ բալքի թե քորեց, բայց անկաջի տակը քորելով փոր չի՛ կշտանալ, լավ է մեկ օր առաջ իր բանը կարգին բռնիլ ու չասիլ՝ Էգուց, Էգուց: Էգուց էլ էս օրվանից ա, ընչանք Էգուց-Էլօր կքցենք մեր բանը, գելը սուրուն կտանի. ով անկաջ ունի, լսի, թե չէ ոտը քարին կառնի: Մեր Աղասին, բացի սրանից, դորդ ա, տարին իրեք-չորս անգամ սրբություն էլ էր առնում, խոստովանվում, պաս ու ծում պահում, գատկի մատաղին ընկեր ըլում. խունկ ու մոմ վառում, իր մեղքը բոլոր տերտերի վիզը կապում, ինքը բերանը սրբում, ձեռները լվանում, դրադ կանգնում, բայց էս պարտքիցը պրծածին պես, քրդի ասածին պես՝ «Էլմը գեն կիկոն» էր, «Էլմը գեն կիկոն»: Էլ էն ջուրը, էլ էն ջաղացը, ո՛չ դուղն էր բան մտնում, ո՛չ բերանը լազաթ առնում: Շատ անգամ ժամի ճամփեն էլ էր մաքիցը քցում, խունկն ու մոմն էլ: Էս մեկ ադաթ էր. աչքը բաց էր արել, Էնպես էր տեսել, թե հինգ նավակատյացը միս չպետք էր կերած, ժամ գնացած, ծում պահած, սրբություն առած, պատարագ արած, հոգո հաց տված, գերեզմաններն օրհնած, ուրիշներն անում էին, ինքն էլ Էնպես էր անում, աղքատաց կերակրում, շատ անգամ քահանա, խալխ կանչում ու իրանց ննջեցելոց հոգիքը հիշում: Բոլոր, բոլոր հիանալի սովորություններ էին, անման օրենք, սուրբ աստվածապաշտություն և մարդասիրություն: Աստված տա, ամեն ազգ էս բարեգործությունները ունենան, որ մեր ընտիր հայերն ունին, ամա Աղասու ջիգրը հենց Էնդուր վրա էր շատ անգամ գալիս, որ ինչ անում էին, խելքումը չէին նստացնում, թե բանի գործությունն ի՞նչ ա: Հանդն էր դուս գալիս՝ իր մասիլն ու պտուղը, դաշտերի ծառն ու ծաղիկը, երկնքի պայծառ արեգակի, լուսնի, աստղերի լիսը տեսնելիս նրա հոգին վերանում էր, խելքը թռչում, շատ անգամ աչքերը ծով դառած՝ տեղն ու տեղը մնում կանգնած, հենց իմանում էր, թե իրան դրախտը տարան: Ձեռները քցում, գլուխը բաց անում, երեսը մեկ երկինքը, մեկ երկրի վրա քցում, հոգոց հանում ու ցանկանում էր, որ ձեն տա:

– Ա՛խ, ո՞վ ես դու, ո՞վ, յարադանիդ դուրբան, աստված, որ Էսքան բարիքը ստեղծել ես մեզ համար: Ա՛խ, ընչի՞ չե՛ս քո սուրբ երեսը մեկ օր մեզ ցույց տալիս, որ ոտներդ ընկնինք, մեր սիրտը, մեր հոգին քեզ մատաղ տանք: Թե ասեմ՝ երկիրն ա մենակ գեղեցիկ, հազար ծաղկներով, բուսով զարդարած, բաս երկինքը ո՞ր թողամ, որ ցերեկը ինձ լիս ա տալիս, հանդիս պտուղը հասցնում, գիշերը մութն իմ աչքիցս հեռացնում ու Էնպես, չադրի պես գլխիս վրա կանգնած՝ անձրև, արև տալիս, որ ես ապրիմ՝ որդիքս պահպանեմ, աշխարքի պետքը գամ, որ մեռնելիս էլ գան հողիս վրա, ինձ մեկ դարտակ ողորմի ասեն: Ա՛խ, երկնային թագավոր աստված, քանի աչքս բաց եմ անում, Էս քո արարածը տեսնում, սիրտս կրակ է դառնում, աչքս ծով, բերանս լովում, մնում եմ տաքացած, ջեռուցած, բայց ա՛խ, ո՛չ Էս կրակն ա ինձ Էրում, ո՛չ Էս ջուրն ինձ խեղդում: Աչքս մոլորված՝ Էս թփից Էն թուփ, Էս սարից Էն սարն ա ընկնում, ծառի տակին ասես, սարի գլխին ասես՝ մտիկ անելով աչքս շաղվում, ջուր ա կտրում: Հենց գիտես՝ մեկ ձեն, մեկ թև, մեկ աներևույթ հոգի, տերևները խշշալիս, դուշը թռչելիս, աղբյուրը քշքշալիս, բյուբյուրը երգելիս, հովը փչելիս, շաղը երեսիս թափելիս, ամպը գոռալիս, անձրևը գալիս ինձ ձեն ըլի տալիս, ինձ ձեռով ըլի անում, ինձ վրա խնդում, թե վայելի՛ր Էստոնք, հողածին մարդ, բարի կա՛ց, բարություն արա՛, Արարչիդ մեծությունը ու խնամքը ճանաչի՛ր, ծառի պես պտուղ տո՛ւր, ծաղկի պես՝ հոտ, սարի պես՝ աղբյուր, դաշտի պես՝ մասիլ, երկրի պես՝ հաց, երկնքի պես լիս. վայելի՛ր աստուծո բարությունը, ուրըշին էլ փայ տո՛ւր. աղքատ տեսնելիս՝ կերցրո՛ւ, կշտացրո՛ւ, դուշը վրովդ անց կենալիս կանչի՛ր, կուտ տո՛ւր, դու առատ ձեռք ունեցիր, որ առատ առնիս ու բախտավոր ըլիս: Ա՛խ, բոլոր կանեմ, կյանքս ուզեն, չե՛մ խնայիլ, բայց ի՞նչ կըլի, որ, տեր իմ և աստված ջան, Էս հոգին մեկ օր Էլա մի ինձ երևի, որ Էսպես կարոտ չմնամ, չԷրվիմ, չմաշվիմ նրա անման սիրովը: Երագունն Էլա որ մեկ նրա պատկերը տեսնեի, սրտումս դարդ չԷր մնալ, Էսքան չէի հասրաթ ըլիլ ու տանջվիլ: Թե դու ես նրան ուղարկում, ո՞վ տեր իմ և արարիչ, ինչի՞ չես հրամայում, որ մեկ օր, մեկ օր, ա՛խ, մեկ րոպե Էլա, մեկ աչքս բաց ու խուփ անելիս Էլա, նա մի աչքովս ընկնի, նրան տեսնիմ, սիրտս հովանա ու Էլի նրա ասածն անեմ, բերնիս թիքեն հանեմ, ուրըշին ուտացնեմ, հաքիս շորը հանեմ, ուրըշի լաշը ծածկեմ, որ հորնըմորս սիրտն էլ ուրախանա, ասեն, թե «Աստված

իրանց բարի գավակ ա պարզեցի, որ իրանց խրատը գետինը չի՛ քցում, իրանց բարի ճամփին ա հետևում, իրանց ասածն անում»:

Հանդը դուս գալիս՝ մեր բիրտ Աղասին էսպես էր մտածում, ու սիրտն էրվում, ժամիցը գալիս՝ փառք էր տալիս աստուծո, որ շուտ արձակվեցավ, ինքը տուն էկավ, որ մի քիչ դինջանա ու գնա հանդը, որ էլի սիրտը բացվի, էլի Էն հիանալի ձեռը լսի ու իր բանն անի: Շատ անգամ բարկացած՝ գալիս էր, տան պուճախումը կամ քուրսու տակին ոտները փռում, տրտնջում, թոնթորում, գանգատ անում, որ ժամումը, խոստովանվելիս, Էնպես բաներից էին խաբար առել, նրա սիրտը վիրավորել, որ նրա մտքովը ամեննին երագունն էլ չէին անց կացել:

– Ա՛խպեր, արածիս հլա մեկ ճար արա՛, հետո ուրիշ բաներից հարցըրու, է՛, – ասում էր շատ անգամ նեղանալով:

– Հենց քանի ասում ես, էլի երկու սհաթ չոքացնում, գլուխդ տանում են, թե՛ ասա՛, ասա՛: Ախր որ չեն արել, ի՞նչ ասեն, ի՞նչ: Էնպես բան արա՛, որ սիրտս մի քիչ հովանա յա տաքանա, շատ խոսալուց ի՞նչ կշահվիս: Ասենք, թե խաթր են անում, լիս չե՛ն ընկնում, հենց պետք է ամեն բան բերանդ գալիս խոսի՞ս: Միրտս սրտում ա էդ հարցրած բաներիցդ, քար ըլի, էդ խոսքերը չի՛ տանիլ: Ախր ի՞նչպես են աստուծո սուրբ տաճարումը Էնպես բաներից խաբար առնում, որ չղուրը չի՛ պետք է խոսացած, բալքի թե քամին իմանա, տանի, ուրըշի անկաջ քցի. տանը չի՛ պետք է ասած, որ չըլիմ չիմանամ, պատերը գարգանդին: Ես իմ կարճ խելքովս Էնպես են իմանում, որ մարդ խոստովանվելիս ինքը պետք է իր մեղքի վատությունը, իր արած չարությունը միտք անի, փոշմանի, գղջա, աստծուն խնդրի, որ իրան թողություն տա, որ էլ չանի, կարողություն տա, որ իր ճամփիցը չհեռանա, բարի ըլի, թե չէ՛ գոռ անելով, մարդի վրա բեռը դնելով, անկաջը էսպես. բաներով լցնելով, սրտիցը ո՛չինչ խաբար չառնելով ի՞նչ կընկնի մարդի ձեռքը. ոչինչ: Հինգ օր էլ գլուխդ քարեքար տուր, տարով ծում պահի, որ սիրտդ թամուզ չի՛, ի՞նչ օգուտ: Թե ինձ վատություն ես արել, պետք է սրտով իմանաս, ինքդ փոշմանես, թե չէ ուրըշի ասելով դու հո քո ուզածը ու քո խորհուրդը չե՛ս թողալ: Տերտերի առաջին չոքելիս, մեղա տալիս Էնպես պետք է վեր կենաս, որ խղճմտանքդ դինջ ըլի, նրա ասածը գլխումդ մտնի, թե չէ՛ սիրտդ լիքը գնացիր, լիքը վեր կացար, ի՞նչ օգուտ: Խաթաբալա ա, է՛լի, մեկ որ յախեղ ձեռ ա ընկնում, էլ չեն ուզում, թե պոկեն: Հաղորդության օրը որ գալիս ա. աստված գիտենա, ջանս դող ա ընկում: Ինչ աման-չաման կա, լվանում են, դուղս մզում, քամում, բեխնս քանդում, որ տեսնին, թե ի՞նչ են արել, որ ես ինքս ասեն ու հարցնիլ չտան: Տուն չե՛ն կտրել, մարդ չե՛ն սպանել, ուրըշի հացը ձեռիցը չե՛ն խլել, աստծուն իրան այան ա, գողություն, չարություն, անառակություն մտքովս էլ չի՛ անց կենում, Էնքան արևի, անձրևի տակին չոքըչոք են անում: Առավոտը գնում են հանդը, ընկնում գալիս, մեկ մարդի ծուռը աչքով չեն մտիկ տալիս, էլ մեղքս ո՞րն ա, որ հենց գլխըներս տանում են, թե՛ հա, ասա, հա՛, ասա՛: Ես լավ գիտեմ՝ մեղքի պարկն ո՞վ ա, իրանցից պետք է հեսաբ պահանջել, մեզ վրա են բեռը բարձում, մեզ մեղավոր շինում: Ղորդ են ասել թե շատ կարդացողի ծուռը բարակ կըլի, գլխումը խելքը չի՛ ըլի կամ թե չէ. Կթուրքանա: Աշխարքս կարդացողիցն ա շինվել, կարդացողիցն էլ պիտի քանդվի: Իմ դուշմանս նրանց ձեռը չընկնի, սաղ-սաղ կուտեն մարդի: Ինչ ասեն՝ նրանցից դուս ա գալիս: Ավետարանը իրանք են կարդում, ժամ ու պատարագ իրանք անում, մեզ ասում, թե մեր ասածն արեք, մեր գործքին մեք նայիլ: Ախր ի՞նչպես չնայեն, հո քո չեն, փառք աստծու: Ինչ ճամփով որ դու գնում ես, ես էլ Էն ճամփովը պետք է հետդ գամ. Տո՛, դու դուզ գնա՛, որ ես էլ դուզ գնամ, է՛. Չոռի բան չի՛ հո: Տո՛, դու խեղճեսնի պես ծուռն ես եռում, ինձանից պահանջում ես, թե ծուռը մի գնար: Առաջ դու արա՛, հետո ինձ խրատ տո՛ւր, է՛:

Ես էլ գիտեմ, որ աստված փիս բանը չի սիրիլ. ես որ հող տեղովս ատում եմ, նա ի՞նչպես կընդունի: Թե բան ունիս, է՛ն ասա, Էդով քարվան չի՛ կտրվիլ: Նստում են երկա՛ր, գտնալամա խոսում, հագար բանի անուն տալիս, հագար հրաշք պատմում, մեջը փուշ, օխտը հատիկ, ո՛չ աղ կա, ո՛չ համեն: Քրիստոս գիտենա, իմ ծառիցը ու դաշտիցը շատ բան են սովորում, քանց սրանցից: Տո՛, փող էլ ուզես՝ կտամ, չունենամ, գլուխս կծախեն, քեզ կպահեն, թաք ըլի Էնպես բան ասես, որ խելքումս մտնի, իմ հավարին հասնիս, Էն ժամանակը հոգիս ուզես, քեզ թասիր չե՛ն անիլ, չե՛ն: Ամենը հո ամենը, իլահիմ մեր Տեր

Մարկոսը. որ առավոտից մինչ ընդուն՝ փիլոնն ուսին քցած, փոխանը վեր քաշելով, հողաթափը ծրփծրփացնելով կամ քոշերը քստքստացնելով, քուցին-քուցին անելով, մեկ դագանակ ձեռին, լոնդի տերոդորենն շխշխկացնելով, քուշերը չափելով, մեկ մեռել կամ կնունք, շիլափլավ կամ մատաղ պատահելիս մեկ էլ Էն ես տեսնում, որ հագալով, փոշտալով, ոտին-գլխին անելով, դռները ջարդելով, կոտրատելով, ափալ-թափալ ներս ընկավ, հոգեառ հրեշտակի պես Էկավ, թունդրի դրաղը կտրեց, իրան-իրան նստեց, արաղ, մագա ուզեց, ու հենց իմանաս, թե մեռելի կես հոգին ինքն ա ուզում հանի: Դեռ պատանը չկարած, չվացրած, շուտով թաղումնելքն ու կողոպուտն ա ուզում, աստված հո չի՛ վերցնի: Տո՛, մեկ արի՛, ձեռս բռնի՛ր, հոր պես ինձ սիրտ դիր, ինձ անուշ լեզվով մխիթարի՛, ետո հոգիս էլ հանի, Է՛.թե որ չտամ, պատժի գամ: Մեկ հացկերույթ ըլելիս՝ սափրի գլխին ինքն ա նստում, հինգ մարդի դդար հաց ուտում, տկի հոտն առնելիս՝ փորը դլվոց ընկնում: Տո՛, քո տունը չքանդվի, քո տունը, հո սոված չմեռա՞ր, ա՛յ խանի խարաբ, ի՞նչ էլավ քեզ. մարդի փորը հո դժոխք չի՞, որ իրան ուտի: Մար ու ձոր՝ տերտերի փորը. ի՞նչ դորդ են ասել, Է՛: Բերնին դուրբան, ով Էս խոսքն ասել ա: Ավետարանի կողքումը պետք է գրած, որ սրանք կարդան ու իմանան: Քիչ ա մնացել, որ մեզ սաղ-սաղ ուտեն: Երեխեքներս չոբան դառած ման են գալիս, նրանց դարդը չեն քաշում, որ մեկ այբբեն էլա, մեկ ճգի-բզի սովորցնեն, հենց իրանց ֆիքրն են քաշում: Էդպես հո չի՞ ըլիլ: Դորդ ա, կարդալ-մարթալ չե՛մ գիտում. Էշ կերել եմ, Էշ մեծացել: Ես ի՞նչ գիտեմ՝ տերտերն ի՞նչ ա, ժամն՝ ինչ: Էդպես բաները Էս հաստ գլխումը, հագար տարի էլ ասեմ, մեռնիմ, կտրիմ, ոտներս քարեքար տամ, տուն չի՛ գնալ, տո՛ն: Պարտականը նա ըլի, որ ինձ կարդալ չի սովորցրել, ամա բանը մենակ կարդալումը չի՛: Ինչ կուզե ասեն, ես իմ կոպիտ գլխովը Էնպես եմ կարծում, նախա տեղը՝ դատած մալը ուտիլը ու դարտակ քնիլը հարամ ա: Մարդ պետք է ինքն էլ աշխատի, որ կերածը հալալ ըլի:

Էս լսողն Էնպես կիմանա, թե մեր Աղասին մեկ սարսաղ, անհոգի, անաստված, իր հավատն ուրացած մարդ պետք է ըլեր, որ մեր ողորմելի կարդացողներին Էսպես քարկոծում, պախարակում էր ու էլ միտք չէ՛ր անում, թե նրա՛նք են Քրիստոսի կենարար մարմինն ու արինը ճաշակում, ծառա եմ նրանց սուրբ գործությանը: Նրա՛նք են մեր հոգու տերը, մեր մեղքը սրբող-մաքրողը: Նրա՛նց է տված երկնքի ու երկրի իշխանությունը, որ արքայության դուրը մեզ համար բանան կամ փակեն: Նրանք որ չըլին, մեր հոգին դժոխքումը հուրն-հավիտենական խրի պուխումը հա՛ կտանջվեր, հա՛ կտանջվեր ու սատանեքանց փայ կըլեր: Մագե կարմնջովը՝ անց կենալիս՝ տեղը թե նրանք մեր ձեռը չի բռնեն, անդունդը կթափվինք, ու ամեն մեկ մեր թիքեն հագար սատանի ճանկը կընկներ: Ինչ ուզում ես՝ խոսի՛ր, արա՛, ձեռդ ո՞վ ա բռնում, ամեն մարդ իր գլխի տերն ա, ամա Էսպես բանի վրա խոսողի ատամները պետք է ջարդած, որ խելքը գլուխը գա.

Ի՞նչ անես, Էշ գեղըցի ըլելով՝ գլուխը հաստ, ծուծը բարակ, անտաշ, կոպիտ, ո՛ չ վարպետ էր տեսել, ո՛ չ վարժատուն, ձիու տակը սրբելուցը, մաճը բռնելուցը, հանդը վարելուցը ու կատեպանությունից ավելի ո՛չին չ բան չէ՛ր գիտում: Ախր մեկ մարդ որ անվա հաց ուտի, ամսըներով չլուծն ու գոմունն իր օրն անց կացնի, նրանից էլ ի՞նչ հարցնես, ի՞նչ բեղամաղ ըլիս. նրա ասածը ո՞վ չվանի կդնի: Թեկուզ գեղըցին, թեկուզ յաբանի հայվանը, մի հեսաբ ա: Մեկ մարդ որ խաչ հանելիս չիմանա, թե ձեռը առաջ դո՞շին պետք է դրած, թե՞ ճակատին, ա՞ջու կողմը, թե՞ ձախու, սաղ տարին հինգ անգամ ժամի երես տեսնի, էլ ո՞վ նրա դնչին մտիկ կտա: Կըլի որ նրա բոլոր ան բավականության պատճառը բարիկենդանն էր ու ժամի երկարիլը: Բալքի միտք էր անում, թե իր թայդաշ տղերքը Էն սհաթին ձի ու սսպաբ հագրած՝ դուս ըլին Էկած, ու ինքը ետ մնա: Բալքի թե հենց Է՛ստուր համար էր նա Էնքան դատ-բեղատ անում, տրտնջում, բերանը ավերում, հոգին ապականում. թե չէ նրա ձեռը մինչև Է՛ն օրը իր հերնըներն էլ չէին լսել: Էս պատճառով կարելի ա նրա գիժ խոսքերը մոռանալ, նրան ներել ու Էսպես ավեղցփեղ, հայվարա խոսողի բերանը ցլսել որ իր չափը ճանաչի:

Ուրեմն՝ լսողը թո՛ղ չբարկանա ու իսկույն ձեռք բարձրացնի, որ Աղա՛սու բերնին խփի: Էսպես չար լեզու ուրիշ մարդիկ էլ ունին, բայց Աղասու բարի խասիաթը, բարի սիրտն ու հոգին քիչը կունենան: Էս հասակը հասել էր, քսան տարին անց կացել, նա դեռ հորնըմոր առաջին

Էնպես էր, ինչպես մեկ անմեղ գառը: Մեկ օր նրանց խոսքիցը չէ՛ր դուս Էկել. մեկ օր նրա բերնիցը մեկ թթո, խոսք չէ՛ր լսված. աչքը նրանց աչքին առնելիս՝ նա նրանց միտքը իսկույն իմանում ու գլուխը մահու էր տալիս, որ նրանց կամքը կատարի: Գեղըցիքը բոլոր նրա արևովն էին խնդում, նրա գլխովն օրթում ուտում: Ամենի աչքը նրա վրա է, նրան էր գովում, նրան էր օրհնում: Մեկին մեկ փորձանք դիպչելիս կամ մեկ դարդ ունենալիս նա իր գլուխը ետ էր դնում, նրա մուրազին հասնում: Բերնի թիքեն հանում էր, ուրըշին ուտացնում: Էնքան իր ապրանքին, իր հանդին ու մալին չէ՛ր մոռոյալիթ, որքան իր հարևանների: Տանուտերի տղեն էր, աղքատի ու նաչարի ընկեր: Որք էր նրա դուռը գալիս՝ սափրեն էր բաց անում կամ քիսեն. ում գութան չուներ, իրանցը բան տալիս, ում եզն ու հոտաղ չուներ, իրանցն ուղարկում. ում փող չուներ, որ մշակ բռնի, իզին Էտի, փորի յա թաղի կամ թաղը ետ տա, ինքն էր առաջ ընկնում, գեղի տղերքը հավաքում ու գնում նրա բանն՝ առանց կանչելու, առանց խնդրելու անում, ու իզու տերը մեջը մանելիս՝ աչքը սնում սառած, նրան ումբր ու արև խնդրում, չունքի թե մեկ տարի վագն անթաղ մնա մեր աշխարքումն, իսպառ կչորանա: – Շատ հերնըներ երանի էին տալիս նրա հորն ու մորը, որ Էնպես բարի գավակ ունեին: Ինչ տեղ մեկ մեջլիս կամ մեկ սուփրա էր բաց ըլում, նա էր նրանց գլուխը, ուրախությունը ու քեֆ շիանց տվողը: Նրա սուրահի բոյը, նրա թուխ-թուխ աչքերը, նրա դալամով քաշած ունքերը, նրա անման, գեղեցիկ պատկերը, նրա անուշ լեզուն, քաղցր ձենը. նրա լեն թիկունքը, բարձր ճակատը ու ոսկեթել ճավերը մարդի խելք էին տանում. տեսնողը մաթ էր մնամ, չէ՛ր կշտանում: Սազը ձեռն առածին պես՝ քարին, փետին շունչ, հոգի, լեզու էր տալիս: Ղորդ ա, արևն երեսն էրել գունը փախցրել էր, ամա ծիծաղելիս որ աչք ու ունքը չէ՛ր բաց անում, հենց իմանաս վարդ է բաց ըլում, երեսիցը լիս վեր թափում: Նրա թվանքի գյուլլեն դարտակ չէ՛ր անց կենալ: Միրտն Էնքան բարի էր, որ նհախ տեղը դուշ էլ չէ՛ր սպանիլ. մոջիմը չէ՛ր կոխիլ, ամա հարամի թշնամու ձեռին տապակվելով գիշեր-ցերեկ, որ թե Էնպես էր պատահում, որ թուրքերն Էկել էին, բաղը լցվել, կամ իրան սպանիլ, կամ իր հարևանին, Էն ժամանակը երկնքումն ըլեր, վեր կգար, գեղի Էն կողմիցը ձեն տալին, իսկույն ական թոթափել հագիր էր, ու թե բառով բանը չէ՛ր վերջանում, Էն ժամանակը նա իրան թրի, թվանքի ու կռան հունարը Էնպես էր ցույց տալիս, որ թշնամին մնում էր կատու դառած կամ նրա ձեռին, հնձանի տաքարին դուրբան ըլում, որ թաղում, ծածկում էին, չունքի հագար անգամ էին փորձել, վարավորդ արել, թե մինչև տաճկին չծեծես, քեզ բարեկամ չի՛ դառնալ:

Էնքան դվաթով էր, որ ձեռը մեկ տղամարդի գոտիկը որ չէ՛ր քցում, հավի ճուտի պես բարձրացնում, գլխի ծերն էր հանում, պտիտ տալիս, էլ ետ վեր բերում: Ձին նի ըլելիս որ ձեռը չէր բարձրացնում, ասլան ձին կզանում էր ու մեջքը դեմ անում: Չինգ մարդ վրա թափեին, բռանց ձեռը կոլորեին: Գոմշի կամ եզան բողազը մեկ թուր խփելով Է՛նպես դուս կտրում, որ թրի ծերը գետինն էր խրվում: Շատ անգամ քսան հարամի հենց թրի ոռքով էր հետ ածում: Թուրքերը նրա անուրը լսելիս լեղապատառ էին ըլում: Շատ անգամ, կոիվ քցած վախտը, հենց նրա ձենն իմանում էին թե չէ, ճանճի պես ցրվում, դես ու դեն էին կորչում, գյում ըլում: Ավելի անուրը Ասլան բալասիի էին դրել: Ձեռներն էլ կապած որ հարամու, թուլու մեջ բաց թողեիր, կարող էր, որ իր գլուխը պրծացներ:

Բայց Է՛սքան զարմանալի հատկությունները ունենալով՝ էլի երեխի հետ երեխա էր, մեծի հետ՝ մեծ: Խանի, շահի առաջի Էնպես էր կանգնում, ջուղաբ տալիս, որ, հենց իմանաս, թագավորի որդի ըլի: Ծիծաղն ու խնդությունը նրա երեսիցը պակաս չէ՛ր հարկիզ. Է՛սքան պարզ էր նրա սիրտը, Է՛սքան հանգիստ՝ նրա խղճմտանքը, Է՛սքան արդար՝ նրա հոգին: Նրա ամեն մեկ խոսքը անգին ջավահիր էր:

Շատ մոր աչք մնացել էր կարոտ, որ նրան իր փեսա շինի, նրա գլխովը պտիտ գա: Չահել աղջկերքը, նրա ձենը կամ անուրը լսելիս, ուզում էին, որ հոգիները տան: Շատ անգամ, ջրի ճամփին կամ տան կտրներին կանգնած տեղը, որ Աղասուն անց կենալիս չէին տեսնում, Էնպես էին կարծում, թե հրեշտակ է անց կենում, մնում էին քար դառած, մայիլ էլած: Նրա ձենը լսելիս, նրա բոյը տեսնելիս, սիրտըները կրակ էի ընկնում, խելքըները գնում. ուզում էին իրանց հոգին հանեն, նրան տան: Չանգյուլում ասելիս կամ ֆալ քցելիս կամ թիզ բաց անելիս ամենն էլ իրանց մտքումը նրան էին դնում, երագում նրան տեսնում, վեր կենում նրա սիրուն ա՛խ, ո՛խ քաշում:

Նրա ձեռի խնձորը կամ վարդը որ մեկի ձեռն էր ընկնում, որ փտում էլ էր կամ չորանում, էլի նա ծոցիցը չէ՛ր հեռացնում, քնելիս՝ բարձին դնում, գարթնելիս՝ դռշին, երեսին կամ քթին: Մեկ տեղ դռնաղ ըլելիս, հազար տեղից պատի արանքից, դռի շեմից, տան պուճախից, հենց նրան էին մտիկ տալիս, ու շատը ուզում էր, թե հենց էն սհաթը յա Աղասու ձեռը նրա ձեռին դիպչի կամ շունչը՝ շնչին, յա թուրը սիրտը մտնի, որ շուտով նրա արևին մատաղ ըլի, որ Աղասին նրան թաղի, Աղասու սիրտը նրա համար մրմնջա, Աղասու աչքը նրա վրա լա, բայց ա՛խ, Աղասին վաղուց էր իր մուրագին հասել ու նրանց մուրագը փորըներումը թողել: Սաղ գեղը է՛նքան էր նրա սիրովը վառվել, որ մինչև նրա վրա խաղ էլ էին հանել՝ իրանք ասում, էրեխեքանցը սովորցնում:

Աղասի ջա՛ն, գլխիդ դուրբան,
Դու ես մեր թագն ու պարծանքը.
Աշխարքս որ բոլոր ման գան,
Ո՛վ կլի հատդ, դու մեր կյանքը:
Գլխովդ միշտ պտիտ կըզանք,
Ա՛ն մեր հոգին, դու մեր հրեշտակ.
Թե թաղես էլ մեզ, ձեն կտա՛նք,
Էլ քեզ կօրհնենք, քեզ դուրբան գնանք:
Երկնքին դու լիս ես տալիս,
Ծաղկերին՝ հոտ, համ ու հոգի.
Դաշտ, սար ու ձոր քեզ տեսնելիս՝
Գլուխ վեր բերում քո ստաջի:

Բյուլբյուլն մեռած՝ սագիդ ձենին,
Վարդն թռռումս՝ սերդ հիշելիս,
Ա՛խ ես քաշում, տալիս գլխին,
Վա՛յ ես ասում՝ դու մտիկ չտալիս:
Քանի սաղ ենք, քեզ ըլինք դուրբան,
Քո շվաքիդ տակին մնանք.
Ա՛խ, թե մեռնինք, մեր գերեզման
Էլ գաս, կոխես, որ դինջանանք:
Թագավորներ հասրաթդ քաշեն,
Որ ունենան քեզ պես որդի.
Քո անունը երբ լսում են,
Թոզ են դառնում քո թշնամիք:
Արեգակն իր լիսն երեսիդ,
Ամպերն իրանց թևերը փռած՝
Քեզ են նայում, որ արևիդ
Դուրբան ըլինք, մնում կանգնած:
Տանիցը որ դուս ես գալիս՝
Ամենիս աչքն վրեղ մայիլ.
Քաղցր լեզուդ մենք լսելիս՝
Ոտիդ տակին ուզում մեռնիլ:
Դալամով աչքերդ ա քաշած,
Սուրահի բոյդ մեկ չինարի.
Աշխարքի աչքն քո վրեն մեռած,
Աղասի ջա՛ն, մեզ մոտ արի:

Բայց ինչ կուզեն որ աներ, Աղասին իրանց տանն էնպես էր, ինչպես մեկ հարսը: Ղորդ ա, մի քիչ ոտին-գլխին արեց, ամա էն էլ բարիկենդանի հունարն էր: Շիրախսանի բալանիքն ասես թե մառանի, մոր ջիբումն էր: Սա էլ հո էնպես կապ էր ընկել, պպին կանգնել, թե ընչանք ժամը դուս չի գա, նրան, որ մեռնի էլ, մեկ կաթը շուր չի տալ: Աղասու նշանածն էլ լավ ոտին-գլխին էր անում, ամա ի՞նչ աներ ջրատարը, ձեռիցը մեկ բան չէ՛ր գալիս: Անաստված կեսուրը ո՛չ մեկի դնչին էլ չէ՛ր նայում, չէ՛ր մոռում: Ամեն բանը իր ձեռովն էր հագիր արել՝ արաղ, գինի, հավ, ձու, ոչխարի միս, բայց, ժամը չարձակված, վա՛յ նրան, որ էստոնց կշտովն անց կենար կամ մատը դներ վրեն:

Էս միջոցումը գոմի սաքումն էլ սկսեցին թամուզ սարքել, խալիչա փռել, բուխարին վատել, դուրսն ու տունն ավելել, չունքի որ գեղի քեղխուղեքը էսօր էստեղ էին կանչած, ու էսպես կարգով՝ օրը մեկ քեղխուղի տան, ինչպես որ միշտ սովորությունն աս, իրանց բարիկենդանը պետք է անցկացնեին: Աղասու մարդը վաղուց կտրիցը նայում էր, որ տեսնի, թե ե՞րբ ժամը դուս կգա: Հենց կնանոնց սպիտակ շարսավը տեսավ թե չէ, նոքարը ափալ-թափալ տուն ընկավ ու նրան աչքալիս տվեց: Էլի մերը իր ձին քշեց, իր ասածն արեց ու Աղասուն չթողաց, որ տեղից էնքան ժամ գա, մինչև Սառախաթուն տատը տուն չէկավ, Սաղմոսն ու շարսավը չծալեց ու ամենին հավասարական Ողորմի աստված շասեց, նշխարք չբաժանեց:

– Աստված ձեր գլխին խոով չկենա, էսօր դուք հո հոգիս հանեցիք, իմը ինձ հասցրիք, – ասեց Աղասին քթի տակին, մեկ կտոր նշխարք բերանը քցեց ու ընչանք դոնադները տուն կգային, փասա-փուսեն հավաքեց, դուս թռավ, ծլկեցավ:

Անիրավ ձին էլ, հենց իմանաս, իրան փառք էր համարում, որ էնպես նստող ուներ վրեն: Ոտն օրգանգվին առավ թե չէ, մեջքը կռացրեց ո սկսեց գլուխը խաղացնիլ, ոտները գետնին խփիլ, նալներին կրակ տալ, խրխնջալ, փոնջալ ու թև առնիլ, ոտները գետնիցը կտրիլ: Աղասու ընկերքն էլ մեկ տեղ թոփ էին էլել, ամեն բանը հագիր արել, իրանց մեծին սպասում ու դեռ չէին համարձակում, որ իրանց քեֆն սկսեն, չունքի պատվելի քեղխուղեքը եկեղեցուց դուս էկած՝ գեղամիջումը կանգնել, գրից էին անում, իրանց հոգսը հոգում:

– Մեկ կորչում էլ չե՛ն Էս անատամ հալկորները, Էս ծերերը, որ մենք դինջանանք, մեր քեֆին նայինք, – ասաց մեկը՝ ատամները կրճտացնելով, բարկանալով: – Իրանք ջանից ընկել են, իրանց ջահելությունը մոռացել, ու չե՛ն Էլ ուզում, որ մենք էլա մեր օ՛րը քաշենք:

Բայց տանուտեր Օհանեսը Էփված, փորձված մարդ ըլելով, միրուք ու մագեր հագար բանում սպիտակացրած, հագար շաթուշվան կտրած՝ ծանր, ուռած կանգնել, գգրին թամբահ էր անում, որ թուրք պատահելիս տանի, մեկ տեղ դոնաղ տա, էն շանը լավ մտիկ անի, որ մարդի չկծի, ու տերտերն էլ մեջըները քցած քիչ-քիչ երիշ արին, տուն գնացին: Հենց նրանք հեռացան, մեր դոչաղ տղերքանց աստղը դուս էկավ:

– Քեղխուղեքը գալիս են, տո՛, տե՛ղ արեք, դրա՛ղ կացեք, ճա՛մփա բաց արեք, – ձեն տվեց գգիր Կոտանը՝ մեկ աչքը քոռ, դունչը ծուռը, էնպես որ միրքի կես փայլը մնացել էր երեսի վրա ցից էլած, խճճված, կես փայն էլ բողազին, շանին կպել, չորացել, Էնքան խոսացել էր ու հարապ տվել:

Թագավորն էլ Էնպես ուռած-ուռած իր քոշք ա սարեն (պալատը) չէ՛ր մտնիլ ինչպես մեր գեղի իշխանքը՝ իրանց տաք գոմը, թեն շատի հաքին Էնքան շոր չկար, էրկու մանեթի գին ունենա: Որը մեկ տասը տարվան կտրատված, քրքրված հին յափունջում կոլովված, որը մեկ հագար տեղ կարկատած, մաշված քրդի աբա Էնպես էր ուսերին քաշել, օր, դորդ ա, բերանն ու միրուքը ծածկած ուներ, բայց գոտկի տակիցը դենը, գլուխը ապրի՛, պատտոված քոբաչի չուխի ծլանկները (կտորները) հագար տեղից Էնպես էին ճուղյակ էլած ու քանու ձեռին եսիր մնացել, որ փչելիս՝ ուզում էր, թե իրանց էլ հետը տանի: Գլխրներին հո, Էնպես գիտես, թե ամեն մեկը մեկ սաղ ոչխար ըլեր դրած: Էն որ մի քիչ չաղ էր ու եղալի (հարուստ), ոտն ու գլուխը էլի մի քիչ քոք էր ու, աստծու տվածիցը, շորի հոտ էր գալիս վրըներիցը: Սրանց ամեն բանն էլ կարգին էր. լաբչինը՝ թագա, մուգ մավի դադաք փոխանի դրաղները՝ ասղարուր, մավի քոբաչի շալ չուխա կամ եգդու դադաք կապա, սիպտակ կտավե կամ շալի գոտիկ. շապկրների յախեն՝ որինը սով, որինը քաթան, արխալղները, դորդ ա, կարկատած էր, ամա շատ որ ըլեր, մեկ

տասար-քսան տեղ, ավելի չէ՛, Էն էլ ռանգոնագ կտորներով՝ որը կարմիր, որը դեղին, որը գուլ-գուլ, Էնպես որ շատի արխալուղը հեռովանց, հենց իմանաս, չալ դաջարի ըլեր կամ չալ կատվի պոչ: Ամենիցը գլուխը նրանց բորանի քուրքն էր. երեսը՝ կարմիր ներկած, ինչպես մեկ թուրքի հինա դրած դաքա միրուք, երեսք չուներ, ջանումն էլ բաց տեղ չէ՛ր մնում, բոլոր ծածկում էր: Փեշերը ու նեղ թևերը իշի նոխտի պես ուսրներիցը կախ ընկած՝ գետինն էին հասնում ու դիպած տեղը թամուզ ավելում, հայլի շինում, ամեն մեկ քուրք մեկ թգաչափ մագ ուներ, բայց ա՛խ, շատ արևի ու անձրևի ձեռիցը Է՛ն հալն էր ընկել, ներկն ու երեսի ջուրը գնացել, որ, հենց գիտես քոտտ ձիու սաղրի ըլեր: Շատի վրա տասը տարվան թոզ ու կեղտ կար: Շատի ուսերն ու քամակը Էնպես էր ծակվել, բուրդն ու մագը դուս թափել, որ տեսնողը հենց կիմանար, թե գարունքվան բրդրհան էլած ուղտի կաշի ըլեր: Բագրնի փափախի մորթին էլ հո՛, Էնպես էր չալ ընկել, ու ծերիցը բուրդը դուրս թափել, որ մեկ բարակ քամի կամ հով փչելիս էլ՝ ամեն մեկ մագը թև էր առնում ու գլխներին պար գալիս: Բայց էլի Էնպես մարդի քեֆը գալիս էր տեսնելով, թե ի՛նչպես տանուտերն ու քեղխուղեքանց շատը գդակները կոտրել, աջու, ականջի վրա թեքել, իրանց հինգ ոչխարանի քուրքը քեֆով մեկ էս ուսին էին քաշում, մեկ Էն, ու բագի անգամ գլխրները էլ հետը տրմբացնում էին, որ գդակները գիժություն չանեն, իրանց չափը ճանաչեն ու դուզ կանգնին: Բագի անգամ էլ իրար բռնոթի թավազա անելով կամ մեկը ձեռը մյուսի գոտիկը կամ ճտքովը քցած՝ իրանց էրեխությունը միտքըներն էին բերել ու շախա անում, իրար բոթբոթում, շվացնում, գոթկացնում, փոթկացնում, ճոթկացնում, մոթկացնում ու բագի վախտ էլ հրհռում, քրքրում, բրբռում, դրդում. շատը հո, ծիծաղու, մեջքի իլիկը կոտորվել էր, Էնպես որ ժամիցը ընչանք տուն կգալին, հենց բռնի՛ր, տարի քաշեց, Էնքան էին էստեղ-Էնտեղ կանգնել ու գրից արել:

Ղորդ ա, ասացի, որ շատի հաքին տրելս էր, գլուխ էլ չունէր, որ ոտը ծածկեր, շատի չուխի վրա հարիր կարկատան կար, շատի ձեռների, երեսի, միրքի վրա տասը տարվան աղբ, կեղտ, թոզ ու մագ կար, շատը բերնումը երկու հատիկ աստամ էլա չուներ. Էնքան ծերացել էր, ամա ի՛նչ կանես, որ տունն ու շիրախանեն հագար բարությունով լիքը՝ տրաքում էին, ու աստուծո հոգի կար միջըներում, մեկ օձի ձուն էր պակաս նրանց տանիցը: Գինին կարասներով շարած, ամբարը հացով լիքը, կթի կովն ու գոմեշները՝ ֆորթ ու ձագը տակըներին, գոմումը կապած, քյահլան ձին՝ թավումը, գութանը՝ դռանը լծած, մառանը՝ եմիշով, կախանով, տանձ ու խնձորով խլթխլթում, և մտնողին հոտը տեղն ու տեղը բռնում, շշմացնում էր: Նորահարսն ու փեսեն կամ մեկ ազիզ դոնաղ որ գլուխը բարձին չէ՛ր դնում էս անմահական բարության մեջը, Էնպես իմանում էր, թե դրախտումն ա աչքը խփում կամ բաց անում: Որը երկու, որը իրեք բաղ ուներ, նոքար, հոտաղ՝ դռանը հագիր, ու տան ներսն ու պուճախը դրմբում էր: Կարասներով կողակ, կճճներով պանիր ու դավուրմա, աքաշներով գոխ, բոխ, ողորմակոթ, բղղներով եղ ու կարագ, մոթալներով պանիր, – ծո՛վ, ի՛նչ տուն: Տասը դոնաղ որ Էն սհաթը նրա դռանը վեր գային, սաղ ամիս ուտեին, խմեին, կոտրեին, ջարդեին, փչացնեին, նրա տան խերն ու բարաքյաթը հա՛ կար, հա՛ կար, ու յաբանի յադն էլ նրանց դոնովը անց կենար, իրանք թևիցը կքաշեին, տուն կկանչեին, որ նրանց սուփրի համն առնի ու Էնպես ճամփա ընկնի: Շատ անգամ եկեղեցումը որ մեկ դարիք օքմին կտեսնեին, Սուրբ սուրբն ասածին պես շատը կերթար, եկեղեցու դուռը կկալներ, որ սֆթա ինքը նրան իր տունը տանի, ու շատ անգամ, երբ ուզողը շատ կըլեր, խոսքըմին կանեին, որ մեկ-երկու շաբաթ նրան իրանց միջումը պահեն, նրան քեֆ շիանց տան, ա բոլորն ի միասին, մեկ սրա տանը, մեկ օր՝ նրա, ուրախաթյուն անեն, դարըքի սիրտն առնեն: Շատը սուրտով ոչխար էլ էին պահում: Էնպես մարդ կար, որ տարենը երկու հարիր, իրեք հարիր լիտր տանձ, խնձոր, ծիրան ծախում էր ու մեկ Էնքան էլ աղքատի ու ճամփորդի ուտացնում յա գեղապետի հմար պահում, որ սարի աղքատ խալխը՝ թուրք, հայ, չունքի բաղ չունին, մեկ հիվանդ պատահելիս՝ գան, տանին, ու իրանց թամարգու նաչարի աչքը դռանը չմնա, չունքի մեր աշխարքումը ինչ հիվանդ էլ որ ըլի, նրա առաջին ու վերջին դեղը պտուղն ա: Պտուղ որ չըլի, ո՛չինչ բան նրան չի՛ փրկիլ, ու լեզուն բերնումը կչորանա, յա հասրաթ կմեռնի: Ամեն մարդ իր բաժակի գինին ալիադա ուներ պահած, որ համ իր եկեղեցուն էր տալիս, համ էլ գեղըցոնցը բաժանում, ուրտեղ բաղ չկար, որ նրա

անջեցելոց հոգին հիշեն: Ամեն նավակատյաց ոչխար ասես, կով ասես՝ մորթում, մատաղ անում, ժամ, պատարագ անիլ տալիս, ժամոց բաժանում ու տանով-տեղով գնում, իրանց սիրելյաց գերեզմանները օրհնիլ էին տալիս ու աղքատներին կշտացնում: Մէկ փարի բան բազարիցը տուն չէ՛ր գալ, բացի իրանց հաքնելու շորիցը. Էն էլ՝ կտավ, շապկացու, չուխացու, շատը հարսներն ու աղջկերքն էին նրանց համար մանում, գործում, կարում: Նրանց կնանոնցը որ մտիկ տայիր, խելքդ կերթար. խասի ու դումաշի միջում կորած էին. բերնըներիցը կտրում էին, օղլուշաղի ոտն ու գլուխը թամուզ պահում. տղամարդը շատ օրը հանդումն ա ըլում, ի՞նչ հաշաթ. կինարմատը միշտ պետք է աբուռով հաքնի, աբուռով մաշի: Մեկը-մեկի ջգրու, շատ անգամ, իրանց օղլուշաղին էնպես էին ծաղկում, զարդարում, ինչպես գարնան վարդը: Մաղրի մաշիկ, կարմիր ծուղեք, դասաբ, դրաղները գյուլաբաթնով արած փոխան, ալ դարայի մինթանա (քաթիբա), գառ լաշակ, դալամքար աբխալուղ, սամուր քուրք, արծաթե կոճակներ ու բիլագիգ, քարգահարուր օշմաղ, ճլպինդ, տոտեր, շապկի յախա, ոսկե քամար, յախութ մատանիք, քահրըբար յա մարջան ճոխ շարք՝ շատի միջումը ոսկիք, մանեթ, աբասի ծակած, անցկացրած, դոշի քորոց, ականջի օղ՝ Ո՛րը ոսկի, ո՛րը մարգարիտ. մինթանի դրաղները՝ շատինը մարգարտաշար: Շատի մագերումը ու գլխին հինգ թումանի գարդ ու գարդարանք կար: Շատի ճակատին շարքով յալդուզ ոսկի շարած: Ամեն մեկի կնիկն ու աղջիկը, հենց իմանաս, խանգաղա ու բեկգաղա ըլեր: Շատը չորս-»հինգ հարսն ուներ տանը, որ մեկ տեղը ցավելիս՝ ուզում էին գլխովը պտիտ գան ու ոտները ջուր անեն, խմեն: Գլուխն ու քամակը դեմ անելիս՝ հարսներն ու աղջկերքը իրար հետ բաս էին մտնում, որ իրանք քորեն կամ քութութեն: Տրխները կամ լաբչըները հանելիս՝ ձեռն էր, որ բան էր ընկնում. Որը ոտն էր ճնում, որը ջուրն էր տաքացնում, որը բերում, որ ոտն ու գլուխը լվանա, որը թները վեր քաշած ձեռին ջուր էր ածում, որը մահրամեն տալիս, որը թեն էր քաշում, որը շորերը դասում. որը տեղը քցում, քնացնում: Քնած վախտին էլ ե՞րբ կարեր մեկ ճանճ, որ նրա մոտովն անց կենա կամ երեսին նստի, էնքան աչքաբաց էին հարսն ու աղջկերքը: Մեկ դոնաղ պատահածին պես էս պատիվը դոնաղինն էր, ե՞րբ կարեին նրանք բաց աչքով նրա երեսին մտիկ տալ: Մեկ բան ուզելիս ոտի տեղ գլխի վրա էին գնում, որ նրա ասածն անեն ու ձեռքները դռըներին դրած՝ աչքը կթած ունեին, որ տեսնեն, թե իրանց տերը կամ դոնաղը ի՞նչ կիրամայի, որ կատարեն: Կեսուրը կամ կեսառը մեկ աչքը քցելիս՝ ուզում էին, որ տեղնուտեղը հալչին, էնքան հնազանդ էին:

– Բա՛խտ, բախտ էս ա. փողի բարաքյաթին էլ նալլաթ, նրա կտրողին էլ, – շատ անգամ ասում էին գեղըցիք ու գլխըները ժած տալիս, – ուտիլ չի՛ կարելի, հաքնիլ չի՛ կարելի: Էսօր ջեբդ լցնես, Էգուց պետք է մատդ լալստես: Ո՛չ գիշերը քունդ ա տանում, ո՛չ ցերեկը՝ դարարդ: Փորացավ ընկածի պես՝ մարդ չի իմանում, թե թիքեն ո՞ր կողմովն ա կուլ գնում: Փողը որ կա, ժանգ ա, ձեռի կեղտ, Էսօր կա, Էգուց աստուծով մխիթարիս: Մեռնիս՝ պետք է շներոց-գիլերոց ըլի: Թեկուզ փողի համն առած, թեկուզ իր միսը կերած, հեսաբը մեկ ա: Մարդարն էլ ա մեր դուռը գալիս, փողատերն էլ: Տաշտումը հաց ունենամ, կարասումը գինի, ջվալումն ալիր, հերն անիծած, որ չիփ-չփլախ էլ ըլին, դարդ անեն: Օջախս լիքը ըլի, տանս՝ բարաքյաթ, որդիքս սաղ-սալամաթ, թո՛ղ օրը հազար մարդ մտնի, հազար մարդ դուս գա, ի՞նչ եմ հոգում, հացն աստծուն ա, ես էլ հետը. ո՞վ հասնի, թո՛ղ ուտի: Տերին փառք, տեղը հլա շատ կա. տղերքս սաղ ըլին, ջանս ապրի: Ասոված իր ստեղծած բանդի ոգըը ի՞նչպես կկտրի: Գդակս ծուռը կդնեն, քեֆս արամիշ կանեն, ո՛վ թամբալ ա, թո՛ղ նա դարդ անի:

Չէ՛, չէ՛, փողի սիքեն ճանաչողը ո՛չ հոգի ունի, ո՛չ հավատ: Փող՝ հող, մին ա: Չարգար Պ. որ շատ փող ունի, հենց էն ա, ինձանից մեկ թիգ բարձրացել ու լավ ա ապրո՞մ: Նրա քոռ աչքը գիտենա: Շատ ֆիքր անելուցը երեսի կաշին գնացել, չոփ ա դառել, քամակն էկել, փորին դեմ առել, աստամները ցից-ցից մնացել, աչքերը կուլ գնացել. մեկ որ փչես, հազար տեղ գունդ ու կծիկ կըլի. մեկ որ քթին հուպ տաս, հոգին էն սհաթը կտա: Տարենը որ հազար շուն, գել, թուրք, հայ, աղքատ, դարիք, դուրբաթ հացս չուտեն, տանս չքնեն, գինիս չխմեն, իմ աչքը հեշ քո՞ւն կգա: Գոռս էլ որ քանդեն, ձեն չե՛մ տալ: Իգուս մասըլի տուռը Թեհրան, Ստամբոլ ա հասել: Ում հաղդն ա, որ մեկին չէ՛ ասի: Ինչ ուտում են, չեն ուտում, էնպես ասած ունիմ, որ հաբգա, խուրջին էլ լցնեն, որ տանեն իրանց տունը: Իր տնկած ծառի տակին քնիլը, իր բիամ բերած

պտուղն ուտիլը աշխարք արժի: Նոր չե՛ն հաքնիլ, հին կհաքնեմ, ձեռս ո՞վ ա բռնում, ո՞վ ա գլխիս ծեծում, թե գառ ու դումաշ հաքիր: Ե՛ս չեմ իմ գլխիս տերը: Քաղաքը որ մտնում են, հենց իմանաս, թե աշխարք սով ա ընկել. էլ ո՛չ խեր կա, ո՛չ բարաքյաթ: Հացն ու ջուրն էլ որ փողով ըլին ծախում ու առնում, էլ ու՛մ դուռը գնաս, ու՛մ ձեռք դեմ անես: Բազի վախատ էլ տեսել եմ, որ դուքաններուր կիտուկ-կիտուկ մանեթները, ոսկին ածած, ամեն մեկ փող համարելիս, էնպես գիտես, թե փողատիրոնք հոգին հետն ա դուս գալիս, էնպես են սրբսրթում իրանց խազինի վրա: Հենց իմանաս, թե առաջներիցը թև կառնի, կթռչի: Մեկ ձեռք դեմ արա՛, շան որդի ըլիմ, ոչ մեկ բուռ հողի արժանանամ, թե սուտ ըլիմ ասում, աստված, երկինք, գետինք, ծով, ցամաք՝ մեկ ծեղ էլ չեն տալ, որ աչքդ կոխես: Թո՛ւհ, մարդ իրան հոգին պետք է ծախի, որ փողի թամահ անի: Հագար տարի էլ որ քո ազիգ սիրելու դռանն էլ շլինքդ ծռես, կանգնիս, սովու մեռնիս, հագար տարի անոթի փորով գկոտաս, մեկն էլա քեզ տուն չի՛ կանչիլ, մեկ սատը ջուր խմացնիլ.

Էն մարդն էլ, որ քո տանը կերել, խմել, ամսով, տարով քո աղ ու հացի վրա ա էլել, աչքը աչքիդ առնելիս, հենց գիտես, թե գյուլով խփեցին: Ետնն ա քեզ դեմ անում ու աչքը քամակը քցում: Տո՛, փողդ էլ ջհանդամը գնա, դու էլ, տո՛, դու՛ռումսաղ. ասենք թե աչքդ ա քոռացել, ինձ չեմ ուզում, որ ճանաչես կամ սուփրիդ դրաղը նշանց տաս, տո՛, գլխիդ քար ընկնի, ինչ կերել ես՝ քթովդ դուս գա, խնդրել եմ աստվածանից՝ գահրըմար ըլի, էն դիմումը առաջդ գա, աչքերդ բռնի, տո՛, մեկ բարով, աստուծո բարին է՛լ ա գլխիցդ դիպա՛ էլել, որ դունչդ ցցում ես ու ետ փախչում: Մեկ բարի լիս, բարի օր էլա տո՛ւր, է՛, հո բերնիցդ քրեհ չե՛ն ուզում, ինչ ես քարացել, էդ էլ հո փողով չի՛, ա՛յ փողակեր՝ հողակեր: Ասենք, թե չուխես մահուդ չի՛, հին, մաշված, բրդից ա, քոնը՝ նոր, կանաչ մահուդ, ձեռիցդ հո չե՛ն խլում: Քեզ պես հագար մահդամարդ իմ էս աղքատ չուխիս դուրբան ըլի, որ առանց դոնաղի հաց չի ուտում: Թե մեկ օր էլ ճանկս կընկնիսի՛ս, ես գիտեմ, թե ձիուդ գլուխը դվորը շուռ կտամ, հլա սաքը արա, հալբաթ էլի քամին կպտտի, քեզ մեր դեհը կքցի. Էն ժամանակը աչքդ բարին տեսնի: Ճոթ առնելիս հո՛, շատն ուզում ա, մեկ-երկու շահի փող ենք դատել էն էլ նա խլի, է՛յ գիտի ժամանակ, հա՛, ո՞վ էր տեսել կամ լսել ավալի սֆթա Էսպես բաներ, գառն ու գելն ի միասին արածում էին, հըմիկ կովը վեր են քաշում, որ տեսնեն, թե տակին երաբ ֆորթ կա՞, թե չէ: Մատկած ձիու նալնի են ման գալիս, էլ ո՛ւմ ասես դարդդ: Չերը որդին չի՛ ճանաչում, որդին՝ հորը, ախպերն՝ ախպորը, լավ ա, որ քարը քարի վրա կանգնած մնում ա: Մարդ ինքը պետք է լավություն անի, որ աստված էլ նրա բանն, հաջողի: Էլի աստված օրհնի՛ մեր հողը, մեր ջուրը, էլի թե հոգի կա, հավատ, մեզանում ա: Ուտե՛նք, խմե՛նք, քեֆ անե՛նք, իրար թասիք քաշե՛նք, իրար արևով խնդա՛նք, մեկ օր կմեռնենք, որ ողորմի չտան, գյոռքեգյոռ հո չե՛ն անիլ: Մարդ ինչ անի, է՛ն իր առաջը կգա: Լավություն կանես՝ լավություն կտեսնես, վատություն կանես՝ վատություն: Հարիր տարի կըլի, որ լուսահոգի Ապովը մեռել ա., էլի Նրա ողորմին հա՛ կա, հա՛ կա: Թուրք ու հայ նրա գերեզմանովն են օրթում ուտում: Ճամփի վրի մենձ իզու անունը չնդաստան ա հասել. Էն ջադրահ բաղը իր ձեռովը տնկեց, որ անց կենողը գնա, նրա բարությունը վայելի: Չորս կատեպան ամեն առավոտ, ինչ պտուղ ծառիցը վեր էր ընկնում, հավաքում, քոցներով տանում էին, ճամփին դնում ու անց կենողի ջեբն ու խուրջինը լցնում: Էն մեշա իզուցը մեկ պտուղ, մեկ թաս գինի իրանց տանը չէին բանացնիլ, ջոկ կպահեին ու աղքատ գեղըցոնցը կբաժանեին: Ի՞նչ պետք է տանինք Էս փուշ աշխարքիցը. դարտակ էկել ենք, դարտակ կերթանք: Մաքի որ շատ էլ մալ, դովլաթ ունեցա, աշխարքի տեր էլ դառա, հո էլի պտի հողը մտնիմ: Իմն ա մի բուռը հողը, մեկ գագ կտավը: Լավ ըլիմ՝ լավ կասեն, վատ ըլիմ՝ վատ: – Տերտե՛ր ջան, քո ոտի հողն եմ, դրու՛ստ եմ ասում, թե ծուռը: Գրի սեն ու սպիտակը չե՛ն գիտում., ամա ես իմ կարճ խելքովը Էսպես եմ աշխարքի բանը քննում: Ով չի՛ ուզում, իր քեֆն ա, ամեն մարդ իր գլխի տերն ա: Քեֆ սանն, քյանդ քոխվանն (Քեֆը քոնը, գեղը տանուտերինը): Թուրքն անիծած ա, խոսքն՝ օրհնած: – Ի՞նչ կասես, տա՛նուտեր, թե սուտ եմ ասում, բերնիս խփի՛ր, անկաջս քաշի՛, դու գիտես, որ քո չոռը ինձ համար ջան ա , քո մեկ մագը արարած աշխարքի հետ չեմ փոխիլ: Թե ճշմարիտը չե՛ն ասում, ասա՛. «Գլուխդ քարին ես տալիս»: Ես էլ ձեռս կկտրեմ: Դորդ ա, վարպետի ու վարդապետի մոտ չեմ մեծացել, ամա իմ ողորմածիկ, լուսահոգի հերը տասը վարդապետի խելք ունեք գլխին: Ինչ որ խոսում էր, հենց իմանաս, թե ավետարանի կողքին

գրած ըլի: Սաղ Աստվածաշունչը փորումն ուներ: Մեկ խոսք խոսալիս՝ հազար վկայություն էր բերում: Ժամագիրքը, Շարականը, Մաղնոսն ու Այսմավորքը հո՛, ջրի պես գիտեր: Հարիր փիլիսոփա, վարդապետ, տերտեր հավաքվեր, բերանները կցխեր, ճամփու կոներ: Աշխարքի էն դինիցն էր խաբար տալիս: Մեկ ժողովքարար մեր գեղը գալիս պետք է տափ կենար, որ նրա ձեռը չընկնի, թե չէ՛, աստված ազատի, հոգին կհաներ, միսը բերանը կտար, շատ անգամ չէ՛ր իմանալ, թե էկած ճամփեն ո՞րն ա: Էս հմիկ որ լավ-օսալ գլխիցս դուս եմ տալիս, նրա հունարն ա, թե չէ՛ ես ո՞վ եմ, որ ինչ գիտենամ: Բանը Է՛ն չի, որ մարդ, ծեզր տալիս, գնա ժամը, մեկ-երկու ծունդը դնի, դուս գա, մի քիչ գրին մտիկ անի, արշտոտա, քունը տանի, կակող բարձի վրա, դույթուքի յորդան-դոշակում երկար ձգվի, ուտի, խմի, քեֆ անի, փորն ու գլուխը հաստացնի ու գա, մեր ջանին ընկնի, թե ինչ որ դատել եք, էն էլ մեզ տվեք, որ տանինք, լավ ուտենք, լավ հագնինք, լավ մաշենք, ձեզ համար աղոթք անենք: Ախպե՛ր, բաբա՛, ջա՛նմ, գյո՛զմ. աղոթք ունիս, քեզ համար պահի՛, քեզ համար արա՛, ի՛նչ ես տվել, որ մեզանից չե՛ս կարում ես առնիլ: Ըսկի որ չըլի, կասեմ. «Աստված, քեզ համար մեկ պատրոդ կանեմ»: Աստված բերնին չի նայում, սրտին ա մտիկ տալիս: Մեկ հաս ու չհաս պատահելիս հո՛, ուզում են, թե մեր տունը քանդեն: Տո՛, թե սուտը կարճ ա, չի՛ հասնիլ փո՞ղն ա երկարացնում: Բերաններս խփել ենք, ինչ որ ասում են, անկաջ ենք անում: Ասենք՝ մենք չենք խոսում, բաս աստված վերկիցը չի՞ նայում: Էս ի՞նչ բան ա, թե փլավը ես ուտեմ, քո գլխին դմփեմ, մածունը ես լպստեմ, քեզ գող կատու կանչեմ: Ասենք, թե կարգավոր են, խաթրներիցը անց չենք կենում, չենք ուզում, որ անեծքի պատճառ դառնանք, չունքի սևագլխի անեծքը քարին որ դիպչի, քարը կպատռի. իրանք էլ մի քիչ պետք է իրանց չափը ճանաչեն: Սևանու ճգնավորներն են լավ կարգավոր, ի՞նչ խոսք ունին, բաժակի, մսի համ չեն տեսնում, հաքածները բուրդ ա ու շալ, չոր գետնի վրա են քնում, երեսներիցը լիս ա վեր թափում. տաս՝ էլի կօրհնեն, չտաս՝ էլի կօրհնեն: Մոտը մտած ժամանակը աստուծո բան են խոսում՝ կնկա երես տեսնելիս հո՛, երկու վերստ ճամփա հեռու են փախչում: Չէ թե կնկանից, գինուց, փողից, ձիուց, էլ ի՛նչ գիտեմ, ինչ բանից խաբար տալիս: Քյաիլան ձիու վրա իրանք են նստում, խաս ու դումաշ իրանց հաքին ա, դաբլու փլավ ու հազար տեսակ անոշ կերակրներ, խմիչք իրանք գործածում, բանրդ կուշտն ընկած վախտը ուզում են, թե գլուխը վեր բերեն. Էս ո՛չ Քրիստոս ա արել, ո՛չ Մահմեդ:

Տո՛, հենց փող պետք է տամ, որ հոգիս դրախտը գնա՞: Տո՛, որ գործքըս լավ չըլի, ես անօրեն ըլիմ, աստված նրանց խոսքովը, իմ ոգուս պետք է թողություն տա՞: Տո, աստված փողն ի՞նչ ա անում, նրա յարադանին դուրբան: Փողն աղքատին պետք է տված: Դեն քցես՝ լավ ա, քանց էն մարդին տաս, որ քեզ մեկ շնորհակալություն էլա չասի: Հազար օր նրանց տանդ պահի՛, պատիվ տո՛ր, մեկ որ ոտդ մոտրներն ա ընկնում, մեկ սառը ջրի էլ լայաղ չե՛ն տեսնում, Էս հո աստված չի՛ վերցնի: Մեզանից առնում են, իրանց բարեկամներին ու ազգականներին շենացնում, ետո մեզ վրա էլ մեծ-մեծ խոսում: Ասենք, թե ամեն բանի վրա լիս չե՛նք ընկնում, մեր աբուրը պահում ենք, որդի, երեխա իշի պես մենծանում են, նրանց հոգսը չե՛ն քաշում, վարժատուն չե՛ն բաց անում, չե՛ն կարդացնում, հենց ուզում են, թե մեր դատածը խլեն: Մի գնա մեշիդը, ամեն մի մոլլա, էն անհավատ տեղըներովը, քառսուն-հիսուն մեծ, պստիկ գլխին հավաքել, առավոտից մինչև մութը ուտումն ա տալիս, իր մասամբի բանը սովորցնում. մերոնք հենց իրանց քեֆն են արամիշ անում: Ո՞րի արածըն աստծուն դիր կգա, ձեզ եմ հարցնում: Ասում էլ ես, աղաչանք անում, անկաջըվեր են անում, մեր որդիքն էլ մեզ նման էշ ուտում, էշ մենծանում. Չենք գիտում, թե մենք սովորցնենք, գիտացողն էլ անկաջը կալել ա, ո՞ւմ ասես:

Թե սուտ եմ ասում, ա՛յ շամրհաթ, մատրներդ կոխեցե՛ք, աչքս հանեցե՛ք, թե չէ՛ ախր մեր ազգը որ խեղճ ա մնացել, թրի, կրակի եսիր, բոլորի պատճառն Էս ա, որ մեզ մեկ ասող չի՛ ըլում, թե մենք ո՞վ ենք, մեր հավատն ի՞նչ ա, ընչի՞ համար ենք էկել աշխարհ. քոռ գալիս ենք, քոռ գնում: Հա՛, լավ, հավն էլ ա օրը հարիր անգամ, ջուր խմելիս կամ կուտ ուտելիս, գլուխը ցածացնում, բարձրացնում, Էստով ի՞նչ կդառնա: Ո՞վ չի՛ գիտի, թե երկնքումն աստված կա, մեզ համար՝ դատաստան: Անա պետք է իմանանք էլ, թե երկրումը ի՞նչ պետք է անենք, որ Էս դատաստանի տակը չընկնինք, Է: Ախպե՛ր Էսպես չի՞, դուք ասեցե՛ք. ես մեղա, գլուխս քարը: Տո՛, ետին թուրքն էլ ախր Դուռանի շատ փայր անգիր գիտի, ես մեկ Հայր մեր չեմ գիտում, ախր

Ի՞նչ իմանամ, թե հոգիս ո՞ր կերթա, մարմինս՝ ո՞ր, ախր իմ խեղճ երեխեքն ինձանից ինչ պետք է սովորին: Շատ բան ասիլ չի՛ ըլլում: Չի՛ ըլիլ, որ մարդ իր մատը իր աչքը կոխի, իր ձեռով իր գլխին յա երեսին թակի. ամա ի՞նչ անեն, սիրտս պատռում ա, որ մեր ողորմելությունը միտքս են բերում: Թո՛ղ ինձ կարդացնեն, որդուս ուսումն տան, մեզ ճամփա շհանց տան, ճամփից, հավատից շհանեն, սատանի փայ ըլիմ, մեկ բուռը հողի, մեկ գագ կտավի, ժամ, պատարագի հասրաթ, թե աչքս ուզեն, շհանեն, իրանց տամ. որդիս ուզեն, չմորթեն, մատաղ անեն:

– Ի՞նչ ասեցիր, հերիք ա, խնամի Հարություն, – ասեց տանուտերը, – ո՞ւմ ասես, ո՞ւմ հագար շուն, հագար գել կա, որ ո՛չ գիր գիտեն, ո՛չ գրի գորություն, մեր աստղը մեկ անգամ թեքվել ա. Էսպես Էկել ենք, Էսպես կերթանք, ամեն մեկ խոսքդ մեկ ջավահիր աժի, ամա ո՞ւմ ասես: Գլիլ գլխին ավետարան կարդացին, ասեց՝ շուտ արեք, սուրուն գնաց: Բիլանա բիր, բիլմիանա բին. թուրքն ա ասել (իմացողին մեկ, շիմացողին հագար), ո՞ւմ գլուխը ծեծենք. ո՞վ կուզի, որ իր աչքը քոռ ըլի, ամա որ ասածդ տեղ չի՛ հասնում, ի՞նչ ես գլուխդ ցավացնում, բերանդ ափսո՛ս չի՛. քարին որ, հլա աստված սիրես, տասը տարի քարոզ էլ ասես, քյա՞ր կանի: Աստված մեր հորնընոր հոգին լուսավորի՛, որ եկեղեցու դուռն ու ճամփեն էլա սովորցրել են, թե չէ հենց յաբանի հայվանի պես պտի մենձանայինք: Էդպես բանի վրա տարով էլ որ խոսաս, տուտը չի՛ հատնիլ. գնա՛նք տուն, ու ինչ որ աստված տվել ա, վայելենք, մեր հորնընոր ողորմաբասը խմենք, հալբաթ աստված մեկ օր իր ողորմո՞թյան դուռը բաց կանի, Էսպես հո չի՞ մնալ: Գնա՛նք, գնա՛նք, թե չէ շուտով մենձ պասը կգա. Էն վախտը վա՛յ քո օրին՝ հա՛, կա՛ց ու թթու կե՛ր, գագար կրծի՛ր ու բերնիդ ու փորիդ հուպ տո՛ւր: Բարիկենդան ա, մեր քեֆն անենք հլա. ինչ աստծու կամքն ա, Է՛ն ըլի: Փողատերն էլ իր համար կենա, վարդապետն էլ. լավության շեն անում, իրանք գիտեն, նրանց մեղքը հո մեզանից չե՛ն հարցնիլ, մեզանից չե՛ն ուզիլ. ո՞վ ա գիտում, թե Էզուց գլխընդերիս ի՞նչ կգա. մարդի միս են ուտում, արինը խմում, ո՞վ ճար ունի, իր գլխին ա անում, մերն էլ՝ աստված, Էսպես չե՛նք մնալ, փիս բանը, փիս ճամփեն Էսօր ա, Էզուց լիս կրնկնի, ու Էն ժամանակը շատ մեր լաց կըլի: Ճամփեն որ ուղիղ ըլի, ինչքան երկար էլ ըլի, գնա՛, դուզ ճամփից մի՛ դուս գալ. թե չէ, որ սարերով, չուրերով ընկար, բանդ բոշ ա, գլխիդ փորձանք շատ կգա: Տոլդան շխանն գյոզի շխար (ճամփից դուս Էկողի աչքը դուս կգա): Գնա՛նք, գնա՛նք տուն, տեսնենք, մեր խանուրը ի՞նչ ա հագիր արել, խեղճը սաղ գիշերը աչքը չի՛ կպցրել ու հենց շարխի պես գլխի վրա պտիտ Էկել, դես ու դեն ընկել:

– Աղբաթը խեր ըլի մեր տանդրոնջ, թե նա չէ՛ր Էլել Էս մարդը մեր գլուխը հենց սալթ կտաներ, – Էն կալմիցը մեկը բեղերն ոլորելով, քիթը վեր քաշելով, իշտահով կում անելով, հագալով, գլուխը տնբացնելով ձեն տվեց: – Չինգ սհաթ ա, ժամը դուս ա Էկել. ագռավներն էլ, որդիանց որ էլավ, հմիկ մեկ կտոր միս յա աղբ, յա ուրիշ գատ քթած, կերած կըլին. փորըներս դլվլում ա, անկաջներս դժժում, ցուրտը մեկ դիհիցը գափըներս տանում, սովը մեկ դիհից գոռ անում, սա հենց իր խոսքի տուտը բռնել ա ու ոտը վեր կալած ջաղացի պես դանը վրա ածել, գլխիցը դուս տալիս: Քիչ էր մնացել, որ ասեի՝ քարվանը գնաց, պոչդ կարճացրու, դնգի ոտը ցածրացրո՛ւ, բերնիդ կապը կապի՛ր, լեզուդ քնացրո՛ւ. ու քամի ունիս, տա՛ր, ձեր տանը փչի՛ր. Էս քամին մեզ հերիք ա, որ ոտնուձեռ սառցնում, փետացնում ա: Կրակ, պատուհաս ա, էլի. Չրից ունիս, տա՛ր, ձեր քուրսու տակին արա՛, որ լտողի քունը տանի. Ի՞նչ ես չարչու մասալեքդ բացարել, գլխըներս տանում: Մենք էլ լավ գիտենք, թե կորած էշը ո՞ր գոմումն ա կապած, ամա ի՞նչ անես, որ մոտանողի շլինքը կտորում են, իշի ոտն ու գլուխը խուզում. որ տերը տեսնելիս գոռն էլ ա, ասում են, թե քոնը չի՛, ո՞ւմ գլուխը կտրես: Վաղի մասալեն չըլի, թե՛ Ուղտին հարցրին. ընչի՞ ա շլինքդ ծուռը, – ասեց, ի՞նչ տեղս ա դուզ, որ շլինքս ծուռը չըլի: Մեր բանն Էս ա դառել, ասելով ո՞ւմ կապի կբերես. առաջ լուծն ու կամրդ պատրաստի՛ր, կալդ շինի՛ր, դեզդ դիզի՛ր, ետո գիժ մոզու անկաջիցը բռնի՛ր, Է՛. հո հագար անգամ տեսել ես, որ կամն առնում ա, չուրեն ընկնում, էլ ի՞նչ ես նհախ տեղը բերանդ ցավացնում, մեզ էլ հացից քցում: Ցանք անողը առաջ պետք է գետինը վարի, փափկացնի, ետո սերմն ածի, թե չէ էլածն էլ դուրդ ու դուշ կուտի, կմնաս գլուխդ քորելով, մատդ լպստելով: Մեղրաճանճին մուխ տո՛ւր, որ փախչի, թե չէ երեսդ ես դեն անում, հալբաթ որ կկծի, յարալու կանի: Ամեն մարդ հենց իր ձին ա քշում, էլ առաջը մտիկ չի՛ անում, թե ո՞վ ա կանգնած: Ճրագը իրան տակին ա լիս տալիս. աշխարքը՝ դմակ,

մարդը՝ դանակ, ո՞վ ա հարցնում: Բարդին կոացնես, քեզ վրա կընկնի, գլուխդ կշարդի: Ուրագն իր դեհն ա տաշում, ծառն իր տակին շվաք անում: Ջուրն իր ձկանը պահում, հավն իր ճուտին մուղայիթ կենում. սաքի որ ամպի պես էլ գոռաս, լսողն ո՞վ ա: Դեղ ունիս, քո գլխին արա՛. եղ ունիս, ձեր բողոմը պահի՛ր: Ինչ կուզես՝ արա՛ յա ասա՛, ջուրն իր ճամփեն կքթնի: Շենց դու կմնաս միջումը փսամարդի: Դրուստը խոսողի փափախը ծակ կըլի, չե՞ս լսել: Ով ասես՝ գլխին կխփի ու բուրդը քամուն կտա: Ի՞նչ բանդ ա, փորդ հո բերնիցդ բարձր չի՛: Շունչդ փորիցդ ա դուս գալիս, պահի՛ր, տագ արա՛. քեզ ո՞վ ա ասում, թե արի, մեր կալը չափի՛ր, որ չանաղդ քեզ ու քեզ դեմ ես անում: Թե մեկ բան էլ գիտես, ձեր տան պատերին էլ մավա մի՛ գնալ, հողին էլ մի ասիլ. ձեն կտան, դու կմնաս միջումը մեղավոր: Ախր ի՞նչ անես, որ լսող չկա. հո չե՞ս կարող քեզ սպանիլ: Հոտաղ կերել եմ, հոտաղ մենծացել, պարտական մնա, որ ինձ մեկ լավ ճամփա ցույց չի տվեց, ո՞ւմ գլուխը կտրես յա՛ աչքը հանես: Դիանաթումը սառչում ենք, սա հենց ի՛ր գուռնեն ա փչում. տո՛, գուռնեն է՛ն տեղ փչիր, որ պար Էկող էլ ըլի, է՛, աղբաթի խեր. թե չէ՛, էս չուումը որ փչում ես, քեզ ո՞վ շաբաշ կտա, ո՞վ բարաքյալլա կասի:

Տանուտե՛ր, տունդ շնորհավոր: Խնամի Հարությո՛ւն, ասածս սարին, քարին դիպչի, քամին տանի. համեցե՛ք, խոովել ես, սառը ջուր խմի՛ր, սիրտդ հովանա, համեցե՛ք, քո գլուխը որ կա, սար ա. անձրև, ձին, կարկուտ, կայծակ թո՛ղ դիպչի էլ, գա էլ, ի՞նչ վեճդ ա: Մենք էլ լավ գիտենք, որ. դրուստն ես ասում, ամա ի՞նչ անես, որ գեղըցու խոսքը չվանի չե՛ն դնում, քաղաքացին էլ տեղը տաքացրել, տագ արել, իր չայը խմում, ո՞ւմ դարդն ա, թե քարը քարի վրա չի՛ կանգնիլ. ամեն մարդ իր գդակն ա դգում, իր գլուխը քորում. բերանդ բաց անելիս՝ հող են ածում, աչքդ բաց անելիս՝ թոգ. շունը տերը չի՛ ճանաչում, ո՞ւմ ասես, ո՞ւմ: Կուտ ունիս, քո հավի առաջն ածի՛ր. դան ունիս, քո ջաղացը տա՛ր: Դու էլ, թե ձեռիցդ գալիս ա, դանակդ սրի՛ր, մեկ կողմիցը վրա թռի՛ր, աշխարքս թալան-թալան ա, նամարդը իշի փալան ա: Հա կա՛ց ու քեֆ արա: Բարիկենդան օրեր ա, խելքըներս կորել ա, ետո ես կգամ, առաջ դու գնա:

Անշախ մի անշախ իրար բոթբոթելով, համեցեք անելով. կոնից, թևից քաշելով տուն ընկան:

Օրինյալ է աստված,
Փառք հավիտյանս ՚չամիչ.
Սրտըներն ընկավ տեղը,
Մատըներն ընկավ եղը.
Աքլորին բարձեցին գեղը
Ու կուզրկուզ անելով՝
Մտան տաք տեղը:
Նամարդ ըլի, ով չասի՝
Աստված վերջը խեր անի:

Արի՛, հմիկ գոմի դռանը կանգնի՛նք ու մեր քեղխուղեքանց քեֆին թամաշ անե՛նք: Բայց ի՞նչ անես, որ չե՛ն թողում. Հագար յադ ու այլագգի էլ որ ըլիս, սրանց սովորությունն Էնպես ա, որ առանց քեզ թիքա չեն բերանները դնիլ. չգնաս՝ կխոտվին, ու ամեն մարդ իր տունը կերթա. Գնա՛նք, ի՞նչ կա որ, հո մեզ չե՛ն ուտիլ: Տարով մեջըներումը մնաս, քեզ տնետուն ման կածեն, քեֆ շհանց կտան: Բարիկենդան օրը հո, որ քարվան մտնի գեղը, ճամփից ետ կդարձնեն. քեզ էլ կպահեն, նոքարներիդ էլ, ձիանոնցդ էլ, իրանք քո հոգսը կհոգան, քեզ քնից, տեղից չեն ժած տալ, Էնքան դոնադասեր են:

Հա՛յ դե, ջու՛ր տու՛, քշի՛,
Ձիդ ներս քաշի՛:
Մտնինք գոմը,
Տեսնինք համը,
Ուտենք փլավը,

Մարտենք չլավը.
Անա աղյուխդ դի՛ր քթիդ,
Որ հոտը չդիպչի սրտիդ:

Լսեցի՞ր, նստեցի՞ր, չէ՞. Կանգնի՛ր, իմացի՛ր, բանը բանի նման չի՛. ա՛ն քեզ տրաքոց, Շփոթ ա խաշիլ ա, որ հմիկ իրար կխառնվի, Թե՛ ճար ունիս, փեշդ ձեռիդ պահի՛ր, գդակդ գլխիդ, թե՛ չէ՛, գլխաբաց որ դուս գաս, խարփուխ կրնկնիս, թե՛ սասածս չանես, պարտական ըլիս: Գոմի սարան էնպես էր տաքացել, ինչպես համամ, Աթարի կրակի մարմանդ գուր մեկ կողմից, եղի, կովի, ձիու հոտը՝ մյուսիցը, մարդի՛ Բյալլա էին ծակում: Փորները՝ սոված, գլխերը՝ դարտակ, ձեռք ու ոտք մրսած, գոմի ծանրացած բուղն ու կրակի սև ծուխն էլ որքըքըներին չդիպավ, մաղձ ու աղիք իրար գլխով տվեց: Որը բերնին էր հույ տալիս, որը աչքին, որը փորին, որը քթին, որն էլ թաքուն էր քաշում, որ բալքի թե՛ էն գահրմար հոտը մի քիչ կտրվի: Որը փռտում էր, որը հագում, որն էլ էնպես էր գկոտում, որ սիրտ ու թոք հետը դուս էին գալիս: Ամեն մեկ քիթ նաղրախանա էր դառել, ամեն մեկ բողազ գոռոտոտո, ամեն մեկ փոր՝ դավ ու դարյա, հագալիս երես ու միրուք էր, որ ներկվում էր: Փռտալս, հենց գիտես, անձրև էր գալիս, քթի ցեթուկը ինչ տեղ ասես հասնում էր. երես, բերան, աչք, ունք էլ չէր ասում, թե՛ սասոված ա ստեղծել: Շատը աղյուխ չունենալով՝ կամ փեշով էր սրբում քիթը, կամ ձեռք պատին քսում, կամ թե՛ չէ՛ քիթն է՛նպես էր սաստիկ վեր քաշում, որ մեկ բուռը ծուխ ասես, բուղ ասես, գոմի հոտ աս՛ես, թոզ ասես՝ քոզաքալա բարձրանում, բեին էին համբարձվում: Էս միջոցումը խեղճ տանդրոջ կնիկն էլ փեշերը վեր քաշելով, քիթը սրբելով գլուխը քարը չի տվեց, ուզեցավ, որ ներս մտնի ու դոնաղներին բարի լիս ասի ու գալըները շնորհավորի՛ հագի, փռտոցի ձեռը լսելով քաղաքավարություն բանացրեց, գոմի դուռը բաց արեց, որ մի քիչ հոտն ա ծուխը դուս գնա: Բայց երանի, թե՛ ձեռք կոտրվել էր, չէ՛ր բաց արել: Չենց դռան ճռոցն իմացան թե՛ չէ, աշխարքն իրար գլխով դիպավ, ու որն անգղակ, որն քուրքը քաշ տալով, աչք ու քիթ բռնած էնպես քոռքոռ հենց ուզեցան, որ դուս թողին, երեսները մի քիչ հովին տան, էլ չկարողացան առաջներին մտիկ անիլ, չունքի տունը ծուխը խավարացրել էր, բուղը ամպի պես կալել. իրար գլխով ընկան, հենց իմացան, թե՛ քամին դուռը բաց արեց, ու մեր խեղճ տանդրոջ կնկա չանը իրան հասցրին, ոտի տակ տվին: Հարայ բոցը որ իմացան, ետ դարձան, աչքդ բարին տեսնի, չէին իմանում՝ ծիծաղա՞ն, թե՛ սուզ անեն, յա վրա հասնին, քոմակ անեն, չունքի տանդրոջ խաթունը էնպես էր ծանրագոգոթ խրվել գոմի կայրե կաբասումը, որ էլ ո՛չ քիթ, ո՛չ երես, ո՛չ լաշակ, ո՛չ մինթանա (դերիա), դարտակ տեղ չէր մնացել, բոլոր ռուսվա էր էլել վարդահոտումը: Էս դուրմա-դալամը ողորմելին հենց իմացավ, թե՛ ձեռները թամուզ են, հենց մատները բերանը տարավ, որ օշմաղը մի քիչ բաց անի ու շունչը քաշի, քո դուշմանի գլուխը չի՛ գա, ինչ նրա գլուխն էկավ. Մեկ դուրում տաք-տաք, կովի էր թե՛ գոմչի, չգիտեմ, մագա էլ էս վախտը բերանն ընկավ ու սրբություն, խաչ, ավետարան աչքիցն ընկավ: Էլ թուք ասես, վատ խոսք ասես՝ նա էր, որ կվաթաթախ բերնով տալիս էր ու ասում, ծանրագլուխ տանուտերը ընչանք հմիկ էնպես էր իմանում, թե՛ ֆորթերն են կապըները կտրել, իրար գլխով ընկել, ու տանտիկինն ուզում էր, որ տուն անի. աչքը ցցեց դռան մեջը թե՛ չէ, տունը գլխին փուլ էկավ: Մերու արջի պես բղղալով, ճղղալով, Էստուր-Էնդուր գլխին բամբաչելով որ վրա չի՛ հասավ, որ իր խաթունին էս դժոխքիցն ազատի, սատանի աչքը քոռանա, քուրքն ընկավ ոտի տակը, գլխի վրա որ մաղալաղ չտվեց՝ շոր՛փ, չը՛խայ, ինչ նա տեսավ, քո դուշմանի գլխին չգա. երեսի վրա էնպես խրվեց Էս կվի մեղրի կճուճումը, որ աչք, ունք, բերան, քիթ, միրուք էնպես ներկվեցին, որ հագար ուստա քիսաքսող էլ որ էլել էր, էնպես աղաթին, լագաթին՝ հինա չէ՛ր կարող իր օրումը քսիլ:

Դարդիմանդ տանտիկինը մարգի խայտառակությունը տեսավ թե՛ չէ, իր ցավը մոռացավ ու տեղիցը ժաժ էկավ, որ իր հալտորին մի քիչ քոմակ անի. հալտորն էլ հենց է՛ն էր ուզում, որ գլուխը Էս անոջ բարձիցը բարձրացնի ու իր խաթունի՛ն էս ռուսվայությունիցը ազատի, ձեռները իրար չի հասան, քամակ-քամակի դիպավ, ա՛ն քեզ տրաքոց, էլ ետ դուբարա իրանց

վարդահոտի մեջը Էնպես խրվեցան, որ երկու լուծ գոմեջը անջախ կարող էր նրանց Էստեղանց հանի:

– Տո՛, ջրատա՛ր, տո՛, գլուխդ հողեմ, ախր ի՞նչ բանդդ էր կտրվել, որ դու էլ Էկար, Էստեղ ընկար: Ես քիչ ռուսվա էլա, դու էլ ուզեցար, որ հետս ընկեր դառնա՞ս: Էս հո խուրմա չէ՛ր, որ մենակ ուտեի, քեզ չտայի, ի՞նչ էր սիրտդ պատռում: Կրեմ Էդ գլուխդ, որ դու ես: Էդ հունարիդ տերն ես, որ մեկ էջ բզիլ չե՛ս իմանում: Ժամն էլ գլխիդ խոով կենա՛, պատարագն էլ, հացն էլ, սուփրեն էլ, բարիկենդանն էլ, պասն էլ: Մենք մեր բարիկենդանն արինք, հրմիկ որ ջհանդամը գնում են, թո՛ղ գնան դրանք: Սրանց ոտը պետք է կոտրվեր, որ մեր շեմը չէին կոխեր Էս ի՞նչ բան էր, որ մեր գլուխն Էկավ. գեղի, աշխարքի միջում խայտառակ էլանք: Մերը մեզ հասավ: Թե մենք, թե մեր գզիր Կոտանը: Ով ասես, մեզ վրա պտի բերանը բաց անի:

– Տո՛, քավթառ իմանագ, իմ ցավս հերիք չի՛, դու էլ մեկ կողմիցն ես միսս ծամում: Ի՞նչ ես բերնիդ կապը կտրել ու լեզուդ քեզ չես անում: Ձենդ կտրի՛, թե չէ Էնպե՛ս քացի կտամ, որ ատամներդ փորդ կթափի: Մաղ օրը աթար ես թխում, Էսօր էլ համն ա՛ն, էլ ի՞նչ ես գլուխս տանում: Որ չէիր գոթրոմացել, թեզ վեր էիր կացել, հո հմիկ Էրկուսս էլ պրծած կլրեհնք: Կնիկարմատն ու ձուն մեկ օրինակի են, հենց ձեռն ես տալիս թե չէ, Էն սհաթր փխվում են: Շատ կնկա թամահ անողին ի՞նչ ասես, հազար խոսք ա բերանս գալիս, ետ գնում: Տե՛ր աստված, քեզ մեղա. խաթա՛-բալա ա, էլի: Կրակն ընկանք, տո՛: Փասա-փուսեղ քաշի՛ր, վե՛ր կաց, կորի՛ր, էլ երեսս չի՛ գաս: Էս խոսքումը դոնաղներն, Էն ա, Էնքան ծիծաղել էին, որ սիրտըներն Էկել, բողագներին դեմ էր ընկել, ու շատի ոտները դաբաղի աղ դրած կաշի էր դառել: Ախր ո՞վ տեսնի Էսպես լագաթի թամաշա ու աչքը կալնի ու չծիծաղի: Լավ իրանք էլ չէին ուզում, ամա, նալլաթ չար սատանին, բանն Էնպես էր վրա Էկել: Ինչևիցե, փոր ու բերան բռնած՝ էլ ետ մոտ Էկան, որ իրանց տանդրոջ հավարին հասնին: Մա էլ քթի տակին փնթփնթալով, ոտ ու ձեռ հինաթաթախ՝ վեր կացավ ու դեպի իրան տեղը երբմիշ էլավ: Էսքան թամաշեն ու նաղլը անց էր կացել դեռ գզիր Կոտանը ո՛չինչ բանից խաբարություն չուներ: Էս հարայ-հրոցը որ ընկավ՝ «Հա՛յ, ջուր բերե՛ք, հա՛յ, քոն ակ արե՛ք, տանուտերն ու տանտիկիներ խեղդվեցին», – հենց իմացավ թե չէ, Էնպես կարծեց, թե մոլխն ա նրանց գոռ արել, վրա վագեց դոշաղ-դոշաղ, բրդի կծկի պես, մեկ կճուճ խտտեց կծի տեղ ու խալխին՝ «Հա՛յ, ձեր հերը, հա՛յ ձեր մերը» ասելով, միսն ատամի տակին, ափալ-թափալ ներս պրծավ ու հենց Էն սհաթին վրա հասավ, որ տանուտերը երես-մերես սրբել, միրուքը լվացել, ուզում էր, որ բերանն էլ թամուզացնի, չունքի ատամների տակին էլ մեկ քանի անոշ թիքա մնացել էին: Շատ փայր հո՛, բարկացած ժամանակը կուլ էր գնացել, Էստուր համար էր բողազը ճոթում, հագում, ջուր կում անում, ամա ձեռը ո՛չինչ չէր ընկնում, հազալ-մագալու վախտը անց էր կացել: Մոված փոր, ծեր մարդ, դարտակ գլուխ ու Էնպես խնկահոտ, մեղրահամ, ի՞նչ լագաթ կտա, իմացողը թո՛ղ իմանա: Էլ ի՞նչ ասես: Էստուր համար էր մեր պարոն տանուտերը կատաղած արջի պես փորը բռնել պտիտ գալիս:

– Վա՛յ, իմ աչքս դուս գա, տա՛նուտեր ջան, վա՛յ, ես դժոխքի փայ ըլիմ, վա՛յ, վա՛յ, վա՛յ, Էդ ի՞նչ ա քո հալը, գլխիդ մեռնիմ, մկամ քո Կոտանը մեռել, կորել ա, որ դու Էդ օրն ես ընկել, – ասեց խեղճ գզիրն ու աչքը կեռացրած, մեկ դիհ վրա թեքված՝ վրա թռավ, որ նրա գլուխը լա, նրա ցավին մեկ դարման անի:

Չենց քիչ էր մնացել, որ տանուտերը սիլեն ետ քաշի ու նրա մեկ քոռ աչքն էլ դզի, ատամները փորն ածի, որ իր տերն Էնպես թողել, իր քեֆի ետևիցն էր ընկել, դովթալաբ գզիրը էլ սիլամիլին մտիկ չտվեց, դաստ արեց, որ իր ծուրը դզի, աղի խաթրն առնի, ու Էրկու ձեռով որ կճուճը շուտ չտվեց տանդրոջ գլխին, աստված ազատի, ինչ նրան հանդիպեց: Մեկ եքս կճուճ, հինգ տարվա թթու, թանձր, պճպճուն բազկաթանը Էնպես նրան ողողեց, որ ջրհեղեղի օրն էլ Էնպես անկոծում, Էնպես զուլում չէ՛ր էլած, չէ՛ր տեսնված յա լաված: Տանուտերը հո տանուտերը, քոռ գզրի սիրտը ջուր կապվեցավ: Բազկաթանի հոտը Էնպես քյալին դիպավ, որ տասը գագ ծուլ էլավ ու գող շան պես վրվրթալով, սրսրթալով, հեթեթալով ետ թռավ գոմի պուճախն ու մնաց քար կտրած, սառած: Մեկ մկան բունը որ հազար թումանի տվել էին, կառներ, մեջը կմտներ, որ իր սև օրը լա ու տանդրոջ ձեռիցը պրծնի: Քու դուշմանի գլուխը չի գա, ինչ նրա հալն էր. Տանդրոջը հո, աստված ո՛չ շհանց տա, ընչանք թաքրար ջուր կբերեին,

իրանն իրան հասավ: Միրուք, բերան, քամակ, ծոց, քուրք-մուրք՝ հոտած բազկաթանի մեջը շխշխալում, ծլծլում էին: Ջեբ, լարջին՝ բոլոր լցվել էին, տուտը պճեղն էր հասել: Քամակը քոր էր ընկել, աչքերը սրմնջում էին, թե ուզում էլ էր, որ ժած գա չէ, փոխանն էնպես էր լցվել բազկաթանով, որ փաշեքը իրար դիպչելիս դափի, գունդի ձեռն էին հանում, չփչփում:

Էս շան հալին էլի գոռում, գոռում, հարայ էր տալիս, ձեռները դես ու դեն քցում, որ գգրին ճանկի ու սպանի: Քոռ հավի պես մնացել էր պատի տակին կանգնած, ամա էլի հենց է՛ն էր ձեռն տալիս.

– Թողե՛ք, թողե՛ք, դրա քոռ աչքն անիծած, թողե՛ք, դրան սպանեն, շնաստակ անեն, դա՞ էր մնացել, որ իմ գլխիս օյին գա՞: Դրան է՛ն օրը քցեն, որ մեծ թիքեն անկաջը մնա:

Ընչանք ջուր կբերեին, ամենին իրանցը իրանց էր հասել, շատը նվաղել, քամակի վրա վեր էր ընկել: Էլ ի՞նչ կանեին իրար երեսի ալիր փչիլ յա մածուն քսիլ, որ շատ անգամ, ուրախ վախտներն, անում էին: Էս բավական ալիր էլ էր, մածուն էլ: Էս դալմադալումը տանդրոջ կնիկը ճրրալով, թոնթորալով դուս էր գնացել, որ իր գլուխը լա, իր մեղքիցը ազատվի: Խալխը տանդրոջ բնությունը լավ գիտելով, որ բարկացած ժամանակին հրեշտակ էլ ձեռն ընկներ, չէ՛ր խնայիլ, ո՞ր սնաց գգիր Կոտանը, տերտերին աչքով արին, որ նա, քանի աչքը բաց չի՛ արել, մուննաթ անի, որ բալքի խղճին մեկ ճար ըլի, ու էլ ետ գգրին բերեն, տանդրոջ ձեռը պաշիլ տան: Հենց իմանում էին, թե կարգավորի պատիվն էլա կպահի:

– Բարիկենդան օրեր ա, խնամի Օհանես, խելքըներս կորել ա, տնա՛շեն, – բերանը բաց արեց ծանրագոգոթ մեր փառավոր տերտերը, որ իր կարգի պատիվը ճանաչելով՝ ուզում էր, որ բալքի հաշտություն քցի միջըները ու երկուսին էլ բարըշացնի: – Աշխարք ա, է՛դպես կըլի. հո աղջիկ չե՛ս որ խասդ ու վարադդ գնա. հո շուշա չես, որ կոտրվեիր, խանի՛ խարաբ. Մոն չե՛ս, որ հալչիս. Մի քիչ սիրտդ լե՛ն պահի, ի՞նչ էլավ քեզ: Քրիստոս իր սուրբ ավետարանի միջումը գրում ա, ամենիդ մուրագն էլ տա, թե՛ երանի՛ խաղաղարարաց, կամ թե՛ թշնամուդ գլխին կրակ կածես, թե որ նրան սի՛... ող՛... դո՛... ըն՛ս... Վա՛յ քո հերն էլ անիծած, քո մեռոն քտողինն էլ, քո օխտը, պորտին նալլաթ, քեզ բարի օր ասողին, բարի լիս տվողի շլինքը հախ միսն տերը կոտրի:

Էս ի՞նչ ա իմ հալը, – տերտերը բուխարուց ձեռն տվեց՝ գլուխը քորելով, միրուքը թափ տալով:

– Էս ի՞նչ անիծած մարդի ռաստ Էկանք Էսօր, տո՛, հենց ամեն բանն էլ թարս ա գալիս: Հարամ ըլի է՛ն հացն էլ, է՛ն ջուրն էլ խաթա-բալի մեջ ընկանք, է՛լի: Էս ի՞նչ կրակ ա, որ մեզ էրում ա:

Իրավ որ ողորմելի կարգավորը կրակի մեջ էր ընկել: Չունքի ինչ սհաթի որ նա մոտացավ, որ տանդրոջ սիրտն առնի, էլ չէ՛ր մտածում, թե նրա արինն ու հերսը աչք ու միտք կալել, քոռացրել էին: Անաստված տանուտերը էնպես մեկ սաստիկ դուռթմա (մուշտի) տվեց Էս քո խեղճ տերտերի դոշին, որ փիլոնը մի տեղ ընկավ, գդակը՝ մի, ու ինքն էլ չոքըչոք անելով՝ գլուխն էնպես բուխարու աթարի կրակի մեջն ընկավ, որ երես – մերես բոլոր խանձվեցավ: Խեղճի բերանը սրով, մոխրով լցվել էր, միրքի կեսը հո, կես տարի անջախ դուս կգար, էնպես էր քոքիցը խանձվել պլոկվել: Էստեղանց էր է՛ն քաղցր օրհնությունը տալիս, որ մեկ դուրմի էլա ինքը չի՛ դիմացավ ու ուզում էր, որ մեր խեղճ թանակուլու, մեղրաթաթախ, վարդահոտ տանուտերին ճամփու բերի:

– Ժամումը գլխըներս տանում են, հերիք չի՛, գոմունն էլ են ուզում իշխանություն բանացնեն, ախր ի՞նչպես մարդ համբերի, – վրա բերեց տանուտերը: – Ձեր օրհնողին ի՞նչ ասեն, նալլաթ չար սատանին, բերանս ի՞նչ ա գալիս-ետ գնում:

Էլի երկար Էսպես քթի տակին մոթմոթում էր տանուտերը, որ գգրին վախցրին, պահեցին: Աստված բարի ճամփա տա, որ Էնպես դալաթ բան մյուս անգամ չբռնի՛, և մեր գրի սև ու սպիտակը ճանաչողներին էլ խելք, իմաստություն տա, որ Էսպես տեղը իրանց պատիվը չկորցնեն:

Տանուտերը գեգջանգեջ աչքը բաց արեց, դուռն ու պուճախն ընկավ, որ իր սիրտը մի քիչ հովացնի, բայց գգիրը թռել էր: Քեղխուղեքը մեկ կողմից, կնիկը մյուս կողմիցը թոփ էլան,

տանդրոջ սիրտն առան, տերտերին էլ բարշացրին, տանդրոջն էլ, գգիրն էլ Էկավ, չոքըչոք ոտներն ընկավ, մեղա ասեց, ձեռը պաշեց, մեկ թաս արաղ էլ կոնծեց. ծուխն էլ քիչ-քիչ պակսեց, բուղն էլ, ամեն բան սկսեց իր կարգն ընկնիլ: Տերտերը «Պահպանիչն» ասեց, քեղխտոդի մեկը՝ «Եվ ևս խաղաղությունը», տանտիկինը «Ամեն» ձեն տվեց, տանուտերը՝ «Մեղա Աստուծո», «Հայր սուրբ, գրեց ունիմ միջնորդը» ու վերջապես արաղ-մազեն էլ որ տուն չբերին, ամենի սիրտն էլ տեղն ընկավ: Ինչ անց էր կացել, քամուն տվին, խունկ ծխեցին, երդիկ ու դուռը բաց արին, հուր-մուրը քաշվեցավ, կատարները տաքացավ, ու մեր պարոն քեղխտոդերը հացի նատեցին, սուփրեն քաշեցին, մեկ գլխին տերտերը բազմեց, մյուս գլխին՝ տանուտերը, մեկելներն էլ պատի տակին Էնպես սրով բազմեցին ու ոտըները ծալեցին, որ սուփրի մեջը Էկող-գնացողի, անց ու, դարձ անողի համար բաց էր մնացել:

Նոքարը որ արաղը չածեց, ավալի սֆթա տերտերին դեմ արեց, սա էլ խաչակնքեց, օրհնեց, սվողին խմացրեց, որ մեր գգիրն էր, ու ետո ինքն առավ թասը ձեռը ու օրհնության տուրը սկսեց:

– Աստված աշխարքիս խաղաղություն, թագավորաց հաշտություն, քրիստոնեից ազատություն տա՛: Ընչանք մեռնիք ո՛չ, որ մեկ օր էլ Էսպես՝ Էլով, գյունով, ռուսի ձեռի տակին նստինք, քեֆ անենք:

– Ամե՛ն, ամե՛ն, – ձեն տվին ամենն էլ:

– Տունդ շե՛ն կենա, տունդ, տա՛նուտեր, որդիքդ ապրի՛ն: Աստված օջախդ հաստատ պահի՛, նամարդի մուռնաջ չանի՛, մեր գլխի թագն ես, մեր աչքի ծաղիկը, Հայր Աբրահամի օրհնությունը քեզ վրա, Միսենոն ծերունի պես քո ըմբրի խերը տեսնիս: Քեզ ծուռը մտիկ անողի աչքը քոռանա, ո՛ւմ սրտունը մեկ խեթ կա, աստված բարին կատարի՛: Ինչ Էլավ՝աստված վերջը բարի անի՛, քաշած գահմաթդ ապաշխարանք համարի՛. Էսօր՝ քեզ, Էգուց՝ մեզ. մենք էլ քո ջրերն ընկանք: Ով խոով ա, սառը ջուր խմի՛: Իմ գլխիս ջաղաց էլ աղան, թաք ըլի տեղս տաք ըլի, ձեռիս՝ թաս, սիրտս՝ ուրախ: Տո՛, քեֆ արե՛ք, տո՛, դուշմանի աչքը հանեցե՛ք: Ծնորհավոր բարիկենդան. աստված գատկին էլ մեզ արժանի անի. քանի կարանք, մեր օրը վայելենք. Էգուց ո՛չ Էլօր մեծ պասը ոտները երդկիցը ճուղակ կանի, հա կա՛ց ու բազկաթթու կե՛ր: Հավասարական սաղ ըլի՛ք, ուրա՛խ, – Տեր աստված, քեզ փառք. մեր երեսը քո ոտիդ տակը: Քո ստեղծվածն ենք, մեզ չի՛ կորցնես: Տե՛ր աստված, դու մեր Ռ-ուս թագավորի սիրտը ոսհն քցես, որ գա, մեզ ազատի. ընչանք մահ մի՛ տար մեզ, մինչև նրանց երեսը տեսնիք: Կենդանություն, – ասեց ու արաղի թասը շպոտեց:

– Կենդանի մնաս, սա՛ղ ըլիս. Կարգիդ՝ հաստատ, տե՛րտեր ջան. Անո՛շ, խնածդ անո՛շ, հենց իմացանք՝ մե՛ր սրտովը գնաց, – ձեն տվին ամենն էլ, ու մեկը մեկ թիքա պանիր, մյուսը մեկ թիքա խորոված յա խաշլամա, լոշում փաթաթած, թավազա արին: Տերտերն էլ առաջ ձեռը տվողի բթի վրա դրեց, թիքեն առավ, բերնին, ճակատին դրեց, «Հա՛յ, ձեռդ ապրի, հա՛յ գորանաս» ասելով, ձգվելով, օրհնելով, գովելով՝ թիքեն ծամեց, կուլ տվեց ու ինքը մյուսների օրհնանքին անկաջ դրեց, անո՛շ ասեց:

Էսպես՝ արաղի թասն սկսեց պտիտ գալ, ձեռնեձեռ ընկնիլ ու ամեն մեկի ձեռին մեկ սհաք տանջվիլ, շխմողին տանջիլ, չունքի ամենն էլ մեկ եքա պարկ օրհնություն բերնըներունը հագիր ունին, ու ում լեզվունը, մի քիչ հունար կա, սուփրի ու գինու կամ արաղի թասի վրա ա փորձում: Բայց ամենի խոսքի տուտն Է՛ս էր.

– Օրհնյա՛ ի տեր, աստված կարգիդ հաստատ պահի՛: Քո աղոթքը մեր գլխիցն անպակա՛ս ըլի: Տա՛նուտեր, սաղ ըլիս. տանուտեր, քո շվաքը մեզ վրա դայիմ-դաղըմի ըլի: Մի՛րգամ, աստված որդիքդ պահի՛: Ավետի՛ք, քո որդու կարմիրը կապե՛նք: Խնա՛մի, աչքի լիս ես, աստված քեզ մեկ դոշ որդի տա՛: Հավասարական սաղ ըլի՛ք, ուրա՛խ: Տե՛ր աստված, վերջըներս բարի անես: Կենդանություն:

Էսպես՝ ամեն մեկ խմող ամենին ջոկ-ջոկ մեկ բան պտի ասեր ու Էն էլ ամեն թասի վրա: Թեկուց քսա՛ն թաս էլ մեկ մարդ խմի, քսա՛ն մարդ էլ նստած, ամեն թաս խմելուն ամենին էլ հատուկ-հատուկ մեկ բան որ չասի, թասը կուլ չի գնալ, բկունը կմնա: Շատն էլ թասը մեկ սհաք քիմի ձեռին բռնում ա, որ վրեն մի տաղ յա մի խաղ ասեն ու իրան անունի շարականը վրա

բերեն: Հայտնի բան ա, որ տերտերից յա տիրացվից գյունան շարական ասող՝ գեղ տեղն ո՞վ կա: Ամա սրանք էլ խեղճ շարականի բուրդը շատ անգամ էնպես են գգում, որ աստված հեռու տանի: Լսողը մինչև Երուսաղեմ մին կփախչի: Բայց ի՞նչ կանես, բախտընդերիցը հազար շուն կա, հազար գել, որ ո՛չ գիր գիտեն, ո՛չ գրի գորություն: Լավն էլ էս ա, շատ գլուխ չի՛ ցավիլ:

Մեր երկրումը առաջ ձեռքները լվանում, սրբում (Էն էլ նստած տեղն ա նոքարը՝ փեշկիրն ուսին, ավթաֆա լագանը ձեռին, ամեն մեկի առաջին կոանում յա չոքում, ձեռին ջուր ածում), ետո են սուփրեն քաշում, աղամանը, պանրամանը, ձկնամանը մեջտեղը շարում, ապա հացը քաշում, ամենի առաջին կիտում, բազի վախտ կանաչի էլ ա ըլում: Գդալ, չանգալ-դանակի ոտը դեռ մեր աշխարքը չի մտել: Մատներն էլած տեղը ի՞նչ հարկավոր ա չանգալ-դանակ: Կերակրներն էլ մեկ սինով (պոթոնս) ներս են բերում, ու մեկ նոքար փեշն ու թևերը վեր քաշած, ուսին քցած, կուզրկուզ անելով՝ երկուսի առաջին մեկ աման ա դնում: Հացից ետը էլի ջրով որ ձեռք ու բերան չողողեն, չլվանան, կերածը հարամ կրլի: Գդակ վերցնիլ սեղանի վրա յա գլուխ տալ ադաթ չի՛: Երկրի ծեսն էսպես ա, Եվրոպա չի, որ կովը վեր քաշեն, տեսնեն՝ տակին հորթ կա, թե՛ չէ:

Հենց մի քիչ աղի կողակ ու պանիր որ անոշ չարին, գելը կատաղեցավ:

– Տո՛, լերդս կպավ, է՛, բերանս հո ցամաքեցավ. Էդ գահրըմարը մի ածա՛, որ տեսնինք՝ ի՞նչ համ ունի, է՛, ա՛յ տնաշեն: Կողակի թիքեն հրես բկիս դեմ ա ընկել, ի՞նչ էլավ ձեզ, մեզ հո սպանելու չե՞ք բերել էստեղ, – ձեն տվին էս տեղանց, էն տեղանց քեղխուղեքը, որ գինին շուտով ածեն:

Լսողը չիմանա, թե հայաստանցիք ուրիշ ազգերի նման, հենց էն ա, գինի տեսնելիս, ուզում են հոգիքը տան կամ, ինչպես բազի Կավկասյան սարը դեռ չտեսած մարդ, գինու ռումբին որ տեսնում են, երեսներին խաչ են հանում կամ շիրախանումը քնում, կամ թուր ու սերթուկ գրավ դնում, կամ թե չէ՝ ցխում, վեր ընկնում, երազ տեսնում, դելը տալիս: Աստված մի՛ արասցե, էս պակասությունը չունին, նրանք էս շնորհքիցն ու մարիֆաթիցն վաղուց են ձեռք լվացել, որովհետև աշխարհ չեն տեսել, ու Էշ կերել, Էշ մենծացել, ո՛չ բարոյականության ձեն լսել, ո՛չ կրոնագիտության, որ գինու գինը լավ իմանան ու երկու թաս խմելիս ոտ ու գլուխ կորցնեն ու սիրահարված՝ երկինքը համբառնան: Չէ՛, չէ՛, նրանք շատ բոի են ու էլած-չէլածը չեն տալիս խմիչքի, ամա տեղն ընկած վախտը, գինու տիրոջ ջանին մուննաթ, էնքան են խմում, որ երեսները վարդ ա դառնում, գլխըները՝ նաղրախանա, լեզվըները՝ բլբլի, սիրտըները՝ ասլանի և ո՛չ խոզի, չունքի մեկ հայ չես տեսնիլ քո օրումը հարբած, ցխումը թավալ տալիս, թեկուզ հինգ թունգի էլ խմի: Մա՛շալա, տղեն սրան կասեն, ա՛յ թե մարդ ա, ուրիշն էլ էս բանը կանի:

Հաց քցող տղեն էրկու ստաքանանոց տոլում էլի տերտերին դեմ արեց. նա էլ օրհնությունը տվեց ու ճամփու քցեց: Ետո մեկելներին տվեց. Էսպես՝ բոլոր հացի ժամանակը մեկն էլա ինքը չէ՛ր ածում իր գինին. էս նոքարի ու դուրուղ անողի գործն ա. որ քսան մարդ էլ որ ըլին, հենց մեկ թասից պտի խմեն, էնպես որ, ընչանք թասը պտիտ կգա ու վերջին մարդին կհասնի, սրա բողազն ա ցամաքում, վերի նստողի՝ թուրը: Կենաց-մենաց խմիլն Երևանումն էնքան ադաթ չի, ամա մարդ իր լեզվի հունարը ձեռաց պետք է չթողա, ամեն թասի, վրա մեկ խոսք ասի. ինչ կըլի՞ ըլի, հաջաթ չի. բեհնդ տաքացած ժամանակը ինչ կուզես, ասա՛, վատ խոսք էլ որ ասես, լավի տեղ անց կկենա: Սովորական կերակրներն էլ մեր երկրի սրանք են՝ բոզբաշ կամ քուֆթա, կամ խաշ, տոլմա, խորոված կամ խաշած ձուկը, գառան մտով փլավ, խաշած հավ ու ոչխարի խորոված, որ հենց էնտեղ ևեթ բուխարումը խորովում ու շատ անգամ շամփրով, տաք-տաք իրար թավազա անում. Բազի անգամ էլ տոլուչին պետք է բերանը բաց անի, որ մեկ թիքա խորոված իրանց ձեռովը բերանը դնեն կամ մեկ թաս գինի կոնծիլ տան:

Էսպես՝ մեկ քանի տոլու մաքրագարդեցին թե չէ, քեֆըները չաղացավ, դամաղները տաքացավ, շունը տերը կորցրեց: Կրչոնց Վ.իրապն էլ հո՛՛ էնտեղ էր, էլ ի՞նչն էր պակաս, սագը կողքին հազիր ուներ. Անկաջ պտեր, որ նրա ձենին հայիլ-մայիլ մնար: Հենց ջուրն իր ճամփեն քթավ թե չէ, սա էլ իր սագը քոքեց, ճնգճնգացրեց. Հա՛ կաց ու քեֆ արա՛: Պատերը դրնբում էին,

գետինը գրնգրնգում, օճորքը տեղըհան ըլում, նրա ձենը մարդի քյալին ցցվում: Էնպես գոռբա ձեն ուներ Վիրապը, որ հինգ սհաթվա ճամփից լսվում էր.

– Փի՛ր օլսան, փի՛ր, ջանն սան, ջանն. ի՞նչ կըլեր, որ քո մերն քեզ նման մեկ հինգն էլ էր բերել, որ աշխարքի միջումը մի հատ չըլեիր: Ասա՛, բերանիդ դուրբան, ասա՛, բերանդ ապրի, ըմբրով կշտանաս, – հագար տեղից ձեն էին տալիս մեր պարոն քեղխտղեքը՝ գլխըները տրմբացնելով, անոշ-անոշ գկոտալով:

Շատի բերնի ջուրը հետը գնում էր: Շատ անգամ, քեֆը քոք ժամանակին, տերտերն էլ ի՛ր ձենի հունարն էր ուզում նշանց տա, ու կամ Վիրապի հետ էր բաս մտնում, գոռում, կամ թե չէ «Երևեցավ խնկաբերիցն» ասում, խալխի թասըները վեր դնիլ տալիս, կամ ձեռըներին բանդ անում. ամա Էնպես մեկ մխտ, ճոթաձ, ճղլանի, քացախաձ ձենով, որ մարդի գլուխը տեղիցը պոկ էր գալիս: Քեղխտղեքը հո, մաջալ չէին տալիս. Ինչ բերանները գալիս էր, հենց է՛ն էին քյոնդալանա ասում, գոռում, Էնպես, որ խեղճ սագանդարի ասածը բերնումը հարամ էր ըլում:

Ամենը հո ամենը, իլլահին մեր մեղրաբերան տանուտերը, անատամ ռեխը որ բաց չէ՛ր անում, պատերը դողում էին, կատվըները մլավում, հավերք բակումը իրանց տիրոշ ձենը լսելով՝ շարքով կանգնում, կոկոռում յա կշկշում: Ֆորթ, եզը, ձի, տավար ուզում էին, որ ուրախությունիցը կապրները կտրեն: Էշը գոռում էր, գունեշը տրվնգում, Էծը մկկում, կովը բառանչում, ֆորթը բղավում, որը ֆշտացնում, որը փստացնում, որը վզգացնում, որը բզգացնում: Մյուս բաները չեն ասում, ամոթ ա: Գարի, դարման կերած՝ տավար, հայտնի բան ա, որ ինչ ասես, նրանցից դուս կգար: Խուլասա, ի՞նչ գլուխ ցավացնեն. Էսպես նաղրախանի ու մուզիկի ձեն շահի դռանն էլ, չէր լսված: Բայց գինու տակոին դալար մնա: Էս թոփ ու թոփխանեն, Էս զարբազանը մեկին Էլա քյար չէ՛ր անում: Շատի, հենց բռնես, քեֆը գալիս էր: Բայց ամեն սհաթ հո մեկ չի՛ ըլիլ, ու ում ուժն ասես՝ տերտերին յա գզրին ա հաղթում: Սրանց մեկը Էս ալեկոծության ժամանակին հենց շարքյասեն առավ, օրհնեց, պրծավ ու պոնկին դրեց, որ մաքրագարդի թե չէ, Էշն Էն կողմիցը Էնպես մեկ թունդ տրաքացրեց, որ Էլած-չԷլած խելքը գլխիցը թռավ, շշկլեց, գինու կեսը կատիկը թռավ, կեսը միրքին թափեցավ, ու հենց ուզում էր, որ թասն Էլա չի՛ կոտրի, ու բեղաֆիլ ձախու ձեռը որ չի՛ վրա բերեց, սատանի աչքը քոռանա, Էնպես սաստիկ խփեց տանդրոշ գլխին, որ փափախը կրակի վրա ծունդը դրեց, խորովածի շամփուրը վեր քցեց, հատիկ ատամների մեկն էլ բերնիցը վազեց, փորը գնաց, որ գլուխը պրծացնի: Թե ուրիշ վախտ էր Էլել, ես գիտեն, թե տանուտերը ինչպես նրա միրքի մագերը մին-մին կպոկեր, բերանը կրտեր, ամա Էս սհաթին, որ քար էլ աղային գլխին, ձեն չէ՛ր տալ:

– Լավ հարաքյաթ ես անում, հա՛: Է՛հ, ի՞նչ անենք. բարիկենդան օրեր ա, խելքըներս կորել ա, դու սաղ ըլիս: Ա՛յ տղա, աձա՛, լցրո՛ւ: Վիրա՛պ ջան, մեկ լավ գլի՛. խմե՛նք, քե՛ֆ անենք, ո՞վ ա խաբար, թե Էզուց գլխըներին ի՞նչ ա գալացուկ: Գյոռն չաթլասն, տերտե՛ր ջան, գյոռն. Էդ չալ միրուքդ ուտեն, որ մի սիրտս կշտանա. կե՛ր, խմի՛ր, քե՛ֆ արա, – ասում էր ու տերտերի ուտերին լավ բաբաթ վեր հատում. սա էլ պարտքի տակին չէ՛ր մնում ու մեկի տեղակ հինգն Էլա ետ տալիս:

Էսպես՝ դինջ, տանստանու, ինչպես հեր ու որդի, քեֆ էին անում մեր պարոն քեղխտղեքը, հանաք անում, իրար սիրտ շահում ու հագար բաբաթ նաղլ, մասալա, առակ, շախա ասում, անում, լսողի սիրտը բանում, իրանց օրը անց կացնում: Վաղուց էին կշտացել, Էլ հո հաց չէին ուտում, մագա էին անում, գինի խմում. բագինն էլ վեր էր կենում, պար գալիս: Տերտերը մեկ թաս գինի մեկին դեն անելիս հո, հագար տեղ գլխի վրա կունդկի էր տալիս, որ նրա սուրբ ձեռիցը բաժակն առնի, ձեռը պաչի: Էսպես՝ վախտին էին մտիկ տալիս, որ դուս գան, գնան, ջահել տղերքանց ջիրիդին թամաշա անեն: 5

Արեգակն Էկել, երկնքի մեջտեղը բռնել էր. օրվան փուշը մի քիչ կոտորվել, տաքացել էր: Մար ու ձոր արծաթի պես փլփլում, պլպլում էին: Էս հաղադին ով որ Քանաքեռ մտներ, հենց կիմանար, թե երկնքիցը մեկ ավետյաց ձեն ա Էկել, աշխարքս արքայություն ա դառել, մարդի աչքն էլ ցավ, կսկիծ չի պետք է տեսնի, և Քանաքոու խարաբեքն էլ էին թև առել, ծափ տալիս, թե Էլ Էնպես չեն մնալ, թե իրանց մեջն էլ շունչ կմըտնի շեն կընկնի, Էնքան տղամարդ, ջահել տղերք, Էրեխեք էին տներիցը դուս Էկել, քուշեքումն ու կտրներին քեֆ անում: Օտար

մարդը հենց կիմանար, թե էս գեղըցիք աշխարքի տերն են. ո՛չ դարդ ունեն, ո՛չ դասավաթ. Ամեն մեկը հազար թումանի տեր են: Ռ-հաթ խալխը՝ որը ձեռնաբռնուկ էին արել, պար գալիս, որը բուրեղաջուրջ նստել, քեֆ էին անում, որը խաղ էր ասում, որը դամ քաշում: Էստեղ գոռնեն էր փշում, Էնտեղ ձժալախտի էին խաղում, մյուս տեղը փահլևաններն էին կոխ պրծնում, յա դարաշիքը ֆալ բաց անում: Մանր տղերքն էլ յա ձնաթոփի էին խաղում, յա աշքակապուկ, յա սալոպթի պես կոպում: Դաբխի (դիոյ), գոռնի ձենն ու հարայ հրոցը աշխարք էին վեր կալել:

Աղասին էլ քեֆն արել, պրծել, իր դաստեն ետևին քցած՝ Էկավ մեկ տասը ձիավորով, գեղի միջովն անց կացավ, որ գնա, կալերի դգումը, ջաղացների մոտին իր հունարը նշանց տա, ջիրիդ խաղա, չունքի գեղամիջին Էնպես դուզ տեղ չկա: Հենց իմանաս՝ մեկ թագավորի որդի ա գալիս: Յարադ-ասպաբը կապած, թվանքն ուսին, թուրը կողքիցը կախ, ջուխտ փշտովն ու դամեն գոտկումը, կանաչ սով շալվարը, գառ կապեն հաթին, գյուլբանգի աղուխը ճտին. նուղայի թուխ գդակը գլխին կոտրել, աջու անկաջի վրա էր քցել. ոսկեթել թուխ-թուխ մագերը ձախու կողմիցը քանու հետ խաղում՝ յա ագնիվ երեսին էր դիպչում, յա բլի տակովն ընկնում: Բեղերն ապրշումի պես ոլորել, Էնպես էր թշի վրովը դուս տարել, որ ամեն մեկի մեկ ծերը անկաջներին էին դիպչում: Մտիկ անողի խելքը գնում էր: Գեղըցիք հենց նրան տեսան թե չէ, ծափ տվին, պար Էկան, ձեն-ձենի տվին ու սկսեցին նրա խաղն ասիլ, նրա գովքն ածիլ:

– Աղասի՛ ջան, գլխիդ դուրբան, էս թասը խմե՛նք քո արևսադադին, արևիդ մեռնիմ. մեր գլխիցը ո՛չ պակսիս, գնա՛, մենք էլ էս ա, կգանք, – ամեն կողմից ձեն տվին ու Աղասու թասը խմեցին:

Ագնիվ երիտասարդն էլ, ով որ իրան Էսպես պատիվ էր տալիս, գդակով էր անում, քաղցր երեսով գլուխ տալիս ու անց կենում:

Հեռովանց երևում է, թե ի՞նչ դիմանաթ էր անում իգիթը: Ձիու անկաջը մտած՝ Էնպե՛ս էր քաշում, կրակին տալիս, որ, հենց իմանաս, թևավոր դուշ ըլի: Շատ անգամ ջրիդը հեռու տեղից շարտում, ձին չափ էր քցում, ու գետնիցը ծուլ ըլելիս՝ ձիու վրիցը բռնում էր, էլ ետ քցում: Շատ անգամ հենց Էնպես դուզ շարտում էր ու կրակի պես ետևիցը հասնում, կալնում, էլ ետ ծուլ անում: Գետնին վեր ընկած տեղիցն էլ Էնպես էր թամքի միջիցը կռանում, բարձրացնում, որ ջիրիդն առաջին դողում էր: Ընկերտանց վրա էլ որ վախտ-վախտ ջիրիդ չէ՛ր քցում, Է՛նպես էր նշանում, որ գդակների ծերին էր դիպչում կամ գդակը հետը տանում, որ իմանան, թե նա նրանց դիմիչ չի՛ անում: Շատ անգամ թամքի միջին ջուխտ ոտի վրա կանգնում, Էնպես էր ձին չափ քցում: Աչք պետք է ըլեր, որ նրա ուաղությունը, տղամարդությունը, հունարը տեսներ ու զարմանար:

– Չանմ սան, ջանմ, Աղա՛սի. մերդ մեկ հատ ա քեզանից բերել, հազար տարի անց կենա, քեզ նման մեկն էլա չի՛ բիամ տալ, – ասում էին թամաշավորքն ու խնդում, ուրախանում, ծափ տալիս: Հանկարծ էս քեֆի միջումը, հենց բռնես, մեկ ամպ տրաքեց, երկիրը շարժեց, յա թոփի, թոփխանի ձեն Էկավ, յա երկինքը փուլ Էկավ:

– Տարա՛ն... տարա՛ն... աստվածասե՛րք, մոտ Էկե՛ք... քոնակ արե՛ք, գլուխս լացե՛ք: Տունս կոխեցի՛ն, օջախս, քանդեցի՛ն... աչքիս լիսը հանում ե՛ն, սիրտս դուս են ճոթոռում, տո՛, մեկ հասե՛ք, ի՞նչ կըլի: Ա՛ստված, երկի՛նք, ծո՛վ, ցամա՛ք... Էս ի՞նչ կրակ ա, էս ի՞նչ գուլում ա... Վա՛յ, օրս ու ումբրս խավարի, էս ի՞նչ են տեսնում: Ձեր թուրը կոտրվի, ձեր Էկած ճամփեն փուշ ու տատասկ դառնա... Վա՛յ իմ ըմբրիս, արևիս... ո՞ր ջուրն ընկնիմ, ո՞ր ջիանդամը գնամ... Գետինն էլա չի՛ պատովում, որ ինձ մեջը տանի, աչքս հանի. էլ ի՞նչ աչքով իմ սև օրս լաց ըլիմ... Էրելիս տարա՛ն... քոնակ արե՛ք... Աստվա՛ծ, յարադանդ քոռանա, էս ի՞նչ կրակ ա, որ մեր գլխին ես ածում, մեզ էրում, փոթոթում: Ա՛ն, ա՛ն քո տված հոգին, էլ չի՛ հարկավոր. հոգի, չե՛ս տվել, կրակ ես տվել, որ էրվի, ինքը չիմանա, մեր ջանը փոթոթի... Ամա՛ն... հարա՛յ... դա՛տ... մադա՛թ... Ե՛րկինք, մեկ փուլ արի՛, ինձ տակովդ արա՛, ի՞նչ կըլի... Ձեր փափախը ձեռ գլխին խոռվ կենա, ի՞նչ տղամարդիկ եք, տո՛, մեկ ձեռն էլա հասցրե՛ք, է՛, ի՞նչ եք քարացել, փետացել: Թ՛ագուի ջան, գլխիդ մատաղ գնամ... Թա՛գուի... Անումիդ մեռնիմ... երեսս ոտիդ տակը. Թ՛ագուի ջան... Էդ չախմուր աչքերիդ դուրբան ըլիմ, ագիզ ջան: Աչքիս լսի պես մեծացրի, որ Է՞դ տեղն ընկնիս... Թո՛ղ ինձ սպանեն... Էդ թուրը թո՛ղ իմ սիրտս խրեն...

թո՛ղ քո ոտիդ տակին հոգիս տամ... թո՛ղ ես հողը մտնիմ... Էն վախտին ուր տանում են քեզ, թո՛ղ տանին: Թո՛ղ քո նեղ օրը չտեսնիմ, ո՞ր դժոխքն ուզում ա, թո՛ղ ինձ ներս տանի...

Էս կսկծալի ձենի հետ լավ պարզ լավում էր, որ մեկ տղամարդ թուրքերեն ասում, հարբա էր գալիս, որ ձենը կտրի:

– Ձենդ կտրի՛, դանջդ, դարաչի... Չենց էս սհաթին փորդ վեր կածեն. ջինգյանությունն ի՞նչ պետք ա. սարդարի հրամանն ա, պետք է ձեր աղջիկը քաշենք, տանինք. ի՞նչ խոսք ունիք, ի՞նչ կարողություն, սարդարի հրամանին սարը չի՛ դիմանալ, դուք ի՞նչ կարաք անիլ:

Խալխի գլխին ջուր մաղվեցավ: Ամենն էլ իմացան, թե ի՞նչ խաբար ա: Սարդարի ֆառաշներն (ծառայք) Էկել էին, որ աղջիկ քաշեն, ո՞վ հաղդ ուներ, որ ծպտա: Բարիկենդանը սուգ դառավ: Երեխեքը լալով, դողալով տուն փախան. կնանիքը դռները կողպեցին ու շիրախանի կարասների տակը մտան, կամ վերնատներումը տափ կացան, կամ դարմանի ու խոտի խրձերի մեջը մտան: Գեղը, հենց բռնես, բիրադի քանդվեցավ: Տղամարդկերանց, որը որ վախուկ էր, գլուխն առավ, կորավ. որը որ մի քիչ պինդ սիրտ ուներ, զարգանդելով, դողդողալով մոտ Էկավ, չէ՛ թե օգնություն անի, չէ՛, այլ թե տեսնի, ի՞նչպես մարդիկ են Էկողները, ի՞նչպես են տանում խեղճ ջրատար աղջկանը: Ռանգ-մոանգները թռած, սփրթնած՝ Էկան մեռելի պես ու տան բաշին շարվեցան: Շատի լեզուն բերնումը շաղվել, փետացել էր: Շատի լերդն ու թոքը ջուր էր կտրվել: Շատի պռոշները ահու ճաքել՝ արհնը շոռալով գնում էր: Լավ ուզում էին, որ քոնակ անեն, լավ ուզում էին իրանց Էլած-չԷլածը տան, որ խեղճերին ազատեն, բայց ո՞ւմ ձեռիցը մեկ բան կգար: Սարդարն էր հրամայել, ո՞վ էր կարող, որ ձեռք վրա բերի: Թե մեկ ծպտոն էլ հանել էին, Էն սհաթը տուն, տեղ կրակ կտային ու իրանց էլ թոփի բերնին կոնեին, կքցեին: Աստված ո՛չ շհանց տա: Անօրենի ձեռը դուշմանս չի՛ ընկնի: Մարդ ո՞ր հողը տա գլխին. ինչ ուզում են, Է՛ն են անում: Դատաստան չկա՛, իրավունք չկա՛, ու հայ ազգն էլ Էնքան Էսպես ցավեր տեսել էր, մեկ օր խոսքընին չէ՛ր ըլում, որ իր գլուխն ազատի: Աղջիկն ասես՝ քաշում էին, տղեն ասես՝ տանում, շատ անգամ թուրքացնում, հավատից հանում, շատ անգամ էլ գլուխը կտրում, Էրում, նահատակում: Ո՛չ տունն էր իրանը, ո՛չ մալը, ո՛չ ապրանքը, ո՛չ ջանը, ո՛չ օղլուշաղը: Չարմանալուն էս ա, որ Էսպես կրակի, գուլումի մեջը Էլի նրանց աչքը ուրախություն, նրանց երեսը ծիծաղ էր գալիս: Էսպես, ինչպես ասեցի, հարիր մարդից ավելի վրա էին թափել, ձեռները ծոցներումը դրել ու պատի ծերիցը մտիկ էին տալիս: Սուգ ու շիվանն աշխարքն առել էր: Ֆառաշները կատաղել, փրփրում էին. շատ անգամ թվանքները դեն էին անում, որ խալխին խփեն, վեր քցեն, որ բալքի ռադ ըլին, կորչին. բայց Էլի հուշտ Էլած ոչխարի պես ետ էին դառնում, էլ ետ՝ ետ փախչում, էլ ետ՝ ետ գալիս, մտիկ տալիս:

Ի՛նչ խեղճ, ողորմելի մերն էր անում, աստված հեռու տանի, քար չէ՛ր մնացել, որ գլխին չի խփի. հող չէ՛ր մնացել, որ վրեն չածի: Չագը կորած հավի պես մեկ դես էր վազում, մեկ՝ դեն, մեկ գլխին տալիս, մեկ՝ ոտին: Է՛նքան էր ծնկներին, գլխին խփել հարայ տվել, լաց էլել մազերը պոճոկել, երեսը շանգոել, կտրատել, որ էլ ո՛չ աչքումը լիս կար, ոչ ջանումը՝ թաղաթ, ո՛չ բերնումը՝ լեզու: Էնպես, հենց ձենը փորն ընկած, շունչը կտրված՝ ոտին-գլխին էր անում, ինքն իրան ջարդում, գլուխը քարեքար տալիս, յա սուրութմիշ ըլելով, գետինը լիզելով՝ ֆառաշների ոտներն ընկնում յա ձեռները բռնում, որ թուրը խի, իր սիրտը խրի, յա թե չէ, սրանք էլ որ դոշին չէին խփում յա քացով տալիս, դեն քցում, ընկնում էր ջուխտ ձեռով աղջկա վրա յա ճտովը ու էլ, թեկուզ քացով էին խփում գլխին, թեկուզ դմբգով (մուշտով), թեկուզ դամշով յա թվանքի դուրթնով, էլ պոկ չէր գալիս, էլ չէ՛ր իմանում: Ուզում էր, որ փորը ճղի ու իր հոգու սիրելին էլ ետ ներս տանի:

– Թա՛գուտի ջան, էս ի՞նչ ա, քո հարսանիքի պա՞րն են գալիս. փեսեն ո՞ւր ա, տերտերն ընչի՞ համար չի՛ գալիս: Չինեն ի՞նչ տեղ ա, բերեք որ աղջկանս ձեռները կարմրացնեն: Դափ ու գուռնեն ընչի՞ չեն ամուս: Ա՛յ, դոնաղներ, ի՞նչ եք Էդպես պարասպ, կտրի ծերին կանգնած մնացել ձեռներդ ծոցներդ դրել... Ինձ չե՞ք սիրում... Պար Էկե՛ք, Է՛... հարսանքավորն Էդպես բաշիքոշ կկանգնի ու թամաշա կանի՞... Խարջն իմն ա, հո ձեր քիսիցը չի գնում. կերե՛ք, քեֆ արե՛ք, իմ որդուս արևն օրհնեցե՛ք: Մեկ աղջիկ ունիմ, որ աչքիս լսի հետ չե՛մ փոխիլ, նրա խաթրն Էլա չունիք, որ մեկ ուրախություն անեք, սիրտս հովանա: Չա՞... քնա՞ծ են, թե՞ գարթուն,

թե գլուխս վրես չի'... Բաժինքը հագիր ա... Չէ', չէ'... փեսեն հո Թիֆլիզ գնաց, Էսպես թեզ չէ'ր կարալ ետ դառնալ... Սրանք ո'ր են Էկել... Թուրքը հո հայի հացը չի' ուտիլ... Հա', հա', հմիկ իմացա. մեր ճանանչներն են, Էկել են, որ երեխիս հարսանքի ուրախությունը տեսնին... Լաց մի ըլիլ, երեսիդ մեռնին... Թագուհի ջան, ջանս ու հոգիս քեզ մատաղ, քանի որ գլխիդ սաղ եմ, ո'վ հաղդ ունի, որ քո մեկ մագին դիպչի... Մագերդ ոսկեթել, թա'գուհի ջան. ունքերդ վարադով քաշած, ո'րդի ջան. օրորոցիդ մատաղ գնամ, Թագուհի ջան... Վարդի պես բաց Էլած, մանիշակի պես փրնջված, իմ ա'րև, իմ կյա'նք, իմ թա'գ ու պարծանք որդի ջան... Աչքերդ բա'ց արա, աչքերիդ դուրբան ըլիմ. բերանդ բա'ց արա, Էդ աննման, վարդահոտ բերնիդ մեռնին... Քո խեղճ, պատավ մորն Է'դպես ես սիրում... Է'դպես ես իմ սիրտը շահում... Թե ամաչում ես, ասեն, որ Էս կանգնողները հեռանան: Ա'յ մարդիկ, հեռացե'ք, կորե'ք, իմ աղջկա աչքին մե'ք երևալ: Բան ու գործ չունի'ք, գնացե'ք ձեր տունը. Ի'նչ եք Էստեղ կիտվել: Ի'նչ անամոթ մարդիկ եք, տո', ձեզ չե'մ ասում, քոռացե'լ եք... Արի', գնա'նք բաղը, թա'գուհի ջան, անումիդ մեռնին. ծառերը ծաղկել են, քո ծաղիկ երեսին դուրբա'ն: Դաշտերը կանաչել են, քո կանաչ արևին մատաղ գնամ: Ուր ենք մնացել Էստեղ, գնա'նք, տեսնի'նք, ուրախանա'նք...

Ո'ր մեկն ասեն, ո'ր մեկը թողամ. մարդի սիրտ կրակ ա ընկնում, երբ որ խեղճ մոր արածն ու ասածը միտքն ա բերում: Ո'վ որդի ա մեծացրել, նա լավ կիմանա մոր սիրտը, տկար լեզուն ի'նչ կարա սրտի ամեն մեկ կսկիծը, ամեն մեկ յարեն բառով ետ պատմիլ: Ողորմելի մերը Էսպես խելքը կորցրել, չէր իմանում, թե ի'նչ էր ասում, ի'նչ էր անում: Թուրքերն Էլ, որ տասը հատ Էին թվով, Է'ն անօրեն տեղըներովն Էլ, դորդ ա, բարկանում, հարբա Էին գալիս, ամա մոր Էսպես մորմոքվիլը տեսնելով՝ սիրտըները մի քիչ գութ ընկավ: Իրանք Էլ Էին գիտում, որ մոր համար հեշտ չի որդի մեծացնիլ, ետո Էսպես բիրադի կորցնիլ: Հավն իր ձագը կորցնելիս՝ կյանքը հետը տալիս ա, ուր մնա բանական մարդը. իրանք Էլ մնացել Էին մոլորված, ամա Սարդարի հրամանն Էր, չանեին, չտանեին, իրանց գլուխը կթոշեր յա աչքը դուս կգար: Ճարըները կտրվեց, խոսքընին արին, որ մորն Էլ աղջկա հետ տանին բերդը, Սարդարի դուռը, իրանց պարտքի տակիցը դուս գան, ետո ինչ կուզենան, անեն: Նոքարներին հրամայեցին, որ ձիանները թանքեն, յարադ-ասպաբ քցեցին, թուրըները կապեցին ու կամաց-կամաց մոտ Էկան, որ մորն Էլ, աղջկանն Էլ վերցնեն, տանին:

Թագուհի'ն, Թագուհի'ն, աշխարքի աչք Թագուհի'ն, երկնքի տակին, գետնի երեսին անթառամ ծաղիկ Թագուհի'ն, դրախտ, մանիշակ, անգին, անհատ, աննման Թագուհի'ն, ի'նչ լեզու պետք է ըլի, որ նրա գովասանությունը պատմի, ի'նչ աչք, որ նրա տեսքն ու կերպարանքը մեկ բանի նմանացնի: Շարմաղ, լուսաթաթախ երեսը, որ արեգակի պես լիս էր տալիս ու վարդի պես փայլում, դառել էր սպիտակ քաթան, սառել, սփրթնել: Էն երկնանման աչքերը, որ տեսնողի հոգին վառում, կրակում Էին, ընկել Էին խոր, փակվել, կուլ գնացել: Թագուհի'ն, ջիվան Թագուհի'ն, մորը մեկ Թագուհի'ն, որ հրեշտակի նման ում որ մեկ մտիկ էր տալիս, հոգին անմահական խնդությունով լցվում էր, սառել, փետացել, անշունչ, անլեզու մնացել էր գետնի վրա ընկած, երեսը երկինքը քցած. հենց գիտես, թե Էլ Էս աշխարքումը չի', հրեշտակաց մեջն ա համբարձել դրախտումն ըլի իր անմեղությունը վայելում: Նրա թուխ-թուխ ունքերը, նրա չալ-չալ աչքերը, նրա նոնահատ թշերը, նրա բարակ-բարակ, դալամ քաշած պոռոնները, նրա լուսեղեն ճակատը, նրա մարմար, նուրբ քիթը, նրա բլբլուլի լեզուն, նրա ոսկեցնցուղ բուկը՝ բոլոր-բոլոր սառել, քարացել, պապանձվել էր: Չենց հարամ ձեռը նրան առավ թե չէ, մեկ ա'խն էր՝ նրա հոգին: Քաշեց, թուլացավ, իրանից գնաց, ու մինչև դռան շենը կբերեին, հավի պես մեկ Էլ թրպրտաց, ու ձենը փորն ընկավ: Շլինքը ծովել, թուլացել, գլուխը շեմի Էս կողմն Էր մնացել կախ Էլած, մարմինը՝ Է'ն կողմն ընկած: Ոսկեթել մագերի կեսը մնացել էր բարձր, որ նրա անմեղ երեսն ու դոշը ծածկի, կեսը Էնպես խճճված՝ գետնի վրա փովել, քաշ էր ընկել: Նագուկ ձեռների մեկը սրտի վրա էր թուլացած ընկած, մյուսը՝ հողի վրա, չորացած տարածված: Դամարը ցամաքել, շունչը կտրվել, հոգին երկինքն Էր վերացել:

Բաս ի'նչ կրկեր, որ Էսպես չէ'ր Էլել: Մինչև Էն հաղաղը նրա անկաշը մեկ թթու խոսք չէ'ր լսել. նրա աչքը մեկ դառը օր չէ'ր տեսել, նրա երեսը մեկ կոշտ գրից չէ'ր Էկել: Վարդի պես ծաղկել, մանիշակի պես մեծացել էր: Դեռ ոտը քարի չէ'ր դիպել, դեռ մատը մեկ փուշ

չէ՛ր մտել: Տասնրհինգ տարին անց էր կացել, դեռ նրա անմեղ հոգին աշխարհիցս մեկ բան չէ՛ր խաբար: Նրա ընկեր աղջրկերքը դռներին, կտրներին էին ման գալիս, օր անցկացնում, նա ծունկը մոր ծնկանը կպցրած՝ յա կար էր անում, յա քարգահ, յա իրանց տանն ու դռանն էր մտիկ տալիս, յա իրանց մալին, ապրանքին աչք ածում: Ղուշը գլխի վրովը թռչելիս՝ կարմրտակած, շունչը կտրած, լեղապատատ տուն էր ընկնում, որ իր շվաքն էլա մեկ օքմին չտեսնի: Մոր մեկ մատը փուշ ըլելիս յա մեկ տեղը ցավելիս՝ ուզում էր հոգին հանի, իրան տա. էլ քար, էլ խոտ չէր մնում, որ նա վրեն չի՛ չոքի ու աստծու ողորմաթյունը խնդրի: Աղքատ տեսնելիս՝ բերնի թիքեն հանում, իրան էր տալիս, որ նրան օրհնի, նրանց արևշատություն խնդրի: Բաղն էլ է՛ն ժամանակն էր գնում, որ լիսն ու մութը դեռ չէ՛ր բաժանված ըլում: Բաղիցն էլ է՛ն վախտն էր տուն գալիս, որ մութը գետինն առած, ոտը քաշված, խաղաղված էր ըլում: Ով ուզենար նրան տեսնի, յա ծառի, յա պատի տակի պետք էր տափ կենար, որ նրա սուրբ երեսը տեսներ, նրա աչքի լսովը հայիլ-մայիլ մնար: Ծաղկրներն էլ, հենց իմանաս, նրա ոտի ձենն առնելիս՝ ուրախանում, ցնծում, բացվում, փչչում էին: Ղշերն էլ նրա երեսը տեսնելիս, հենց բռնիր, նո՛ր հոգի էին առնում, գլխրները թևրների տակիցը բարձրացնում, ճխում, ճչում, ծվլրում, թևերին խփում, ծափ տալիս: Ձեռը գառան գլուխը քսելիս յա շփելիս, հենց գիտես, թե է՛ս անմեղ հայվանն էլ էր իմանում, որ հրեշտակի ձեռք ա իրան դիպչում և ո՛չ մարդի: Մի քիչ մոտիցը պակսելիս՝ ձենը աշխարք էր վերցնում, մարդի սիրտ էրում, է՛նպես էր բղղում, քար ու քոլ ընկնում: Շատ անգամ նրա փափուկ ծնկան վրա էր քնում, նրա անուշահոտ, ազիզ ձեռիցն էր խոտ ուտում:

Չայիր-չիմանի, մանիշակի վրա, վարդի, թթենու տակին յա քշքշան առվի մոտ որ բազի վախտ քնած չէր ըլում, հենց իմանաս, երկնքիցը լիս ա վեր էկել, ափնիքը հայլի դառել: Էսպես քնած վախտին էր ըլում, որ մերը ուսույով մոտանում էր՝ յա երեսն էրեսին դնում, յա գլուխը իր գոգը դնում, յա վրեն շոր քցում ու խաչակնքում, որ քունն առնի, դինջանա, յա թե չէ, որ վախտը գալիս էր, երեսին հով էր տալիս, նանիկ էր ասում, որ վեր կենա, իրիկնահովը, արեգակի մեր մտնիլը տեսնի, ու միասին պտուղ, ծաղիկ հավաքեն, գնան տուն: Շատ անգամ վարդի փունջը մեկ ձեռին, մանիշակինը՝ մեկել, աչքը որ չէ՛ր բաց անում, հենց գիտես, սար, ձոր, ծառ, թուփ, խոտ, ծաղիկ նրան էին մաթ մնացել, նրա շունչն ըլելին ուզում, որ քաշեն, ծծեն, գորսանան, դալարին:

Չովը մագերի վրա սլալալիս, երեսին դիպչելիս էլ չէ՛ր ուզում, որ առաջ խաղա յա ետ գնա, հենց նրա գլխո՛վն էր պտտում, հենց նրա մագերի՛ խաղում: Վարդի վրա երեսը կռացնելիս, ուզում էր, որ բարձրանա, նրա շունչը քաշի, նրա պատկերի գունը գողանա, որ դիա ավելի գեղեցիկ, դիա անուշահոտ երևի: Բլբլուր նրա հոտն առնելիս իր վարդը մոռանում, նրան էր գովում, նրա վրեն էր իր սերը թափում, նրա հասրաթովն էրվում, խորովվում: Շատ անգամ, ինքը ձեն հանելիս, յա ինքն իրան խաղ ասելիս, հենց իմանում էր, թե հրեշտակներն են իր հետ խոտում, իրան ձեն տալիս յա ձենը քաշում: Առավոտյան ցողը, իրիկվան վերջի լիսը՝ մեկը նրան տեսնելիս ցնծալով վեր էր գալիս, որ նրա սուրբ երեսին նստի, մեկը ցավելով երեսն իրան էր քաշում, աչքը խփում, որ նա շուտով քուն մտնի, գիշերն անց կենա, որ առավոտն էլի գա, նրա տեսության արժանանա, նրա լուսովը հոգի առնի ու զվարճանա: Քունը նրա աչքերին է՛նպես էր մոտանում, ինչպես մեկ սրբի՝ երկնային հրեշտակը: Թևերն երեսին փռում, անմահական երագով նրան գրկում, զգվում, արթնացնում, էլ ետ իր գիրկը դնում:

Ա՛խ, ո՞ր մեկն ասեն. նրա ամեն մեկ շարժմունքը, ամեն մեկ խոսքը, ամեն մեկ մտիկ տալը, ամեն մեկ աչքի ու պոռոչի ժաժ գալը հրաշք էր: Էն լուսակոլով աչքերը, Էն խնկան ծաղիկ շրթունքը որ չէ՛ր բաց անում, մարդ ուզում էր ո՛չ ուտի, ո՛չ խմի, հենց նրան մտիկ տա, նրա սուրահի բոյին թամաշ անի, նրա ոտի տակին հոգին տա, նրա ձեռիցն իր մահն առնի՛: Է՛ս երկնային հրեշտակը, է՛ս անմեղ գառն էր Էս հաղադին է՛ն գազանների ձեռին. ի՞նչ քարացած, ապառաժ սիրտ պետք է ըլի, որ նրան տեսնելիս կամ նրա պատմությունը լսելիս գլխին կրակ չի՛ վառվի: Ո՞ր մեր Էս հաղադին թուրը չէ՛ր առնիլ ու իր ջիզյարը ցցիլ: Ո՞ր հարևան կամ անցվորական նրա Էն լուսեղեն երեսին նայելիս՝ աչքին չէ՛ր հուպ տալ, որ լացը գա, ու

սիրտը հովանա: Անա մեր գեղական խեղճ խալխը Էնքան Էսպես բաներ տեսել ու լսել էին, որ արտասունքներն էլ էր ցամաքել, աչքքների լիսն էլ էր հատել:

Շենց Էն ա, ֆառաշները տեսնելով, որ մեր ու աղջիկ դարդի ձեռիցը նղդեցան ու էլ ձեն, շունչ չէին տալիս, լավ համարեցին, որ Էսպես թուլացած՝ վերցնեն, Էրկուսին էլ տանին, որ էլ շատ ինչընիշ չըլին, չչարչարվին: Երկուսը ձիու վրա նստել, Էն ա, տեղ էին բաց անում, որ մեկը մորը խտտի, մյուսը աղջկանը առաջն առնի ու, Էն ա, խաթրջամ էլած՝ միտք էին անում, թե իրանց բանը լավ գլուխ բերին, մեկ թուր պսպղաց.. ֆառաշների մեկի գլուխը գետնի վրա ընկավ ու սկսեց դվլացնիլ, բլբլացնիլ ու պար գալ: Դեռ սա ձենը չէ՛ր կտրել, որ մյուս ընկերինն էլ սրա հացը կերավ, սրա մոտ գնաց:

– Աղասի՛ ջան, մեր տունը քանդեցիր: Աղասի՛, ձեռք քաշի՛, քո խեղճ, հալկոր հորը խնայի՛. որդով, տանով տեղով եսիր կէերթանք, մի՛ անիր, մի՛ ըլիր, ջա՛նս, գյո՛գմ. քո ջիվան ջանիդ էլա դադր արա՛, տո՛, բեմուրվաթ: Աստված, Էս ի՞նչ գուլում էր, որ մեր գլխին Էկավ: Ո՛վ զինավոր սուրբ Գեորգ, ո՛վ սուրբ Կարապետ, դուք մեզ քոմակ արեք: Տղերք, կորե՛ք, կորե՛ք, որ ձեր իզն ու թողը ըստեղ չէրևա: Տո՛, մեկդ ու մեկդ հասե՛ք տանդրոջ մոտ, անկաջաբոնուկ տվե՛ք, ա՛յ նրա տունը չքանդվի, ինչ քանդվեց. գինին գլխին գահրըմար ըլի. աշխարքս արինը բռնել, ծով ա դատել, մեր ախնախ քեղխուդեքը նստել, քեֆ են անում, ա՛յ թե մարդ են, հա՛: Տո՛, քեֆն էլ գլխըներին խոռվ կենա, խաչն ու ավետարանն էլ: Տնաքանդոնե՛ր, տո՛, մի աշխարքի դարդիցն էլ խաբար առե՛ք, Է՛. ախր ի՞նչ եք տան չորս պատը ու գինու գավն ու թասը բռնել, լակում, տրաքում: Տո՛, Վա՛թո, հասի՛, հասի՛, վագի՛, թե ա՛ն, թոհի՛. մարաքեն քանի կենում ա, չաղանում ա. հենց Էս սհաթը կգան, մեզ կտանին, բերդը կածեն: Աղասի՛, Աղասի՛, քառանաս ո՛չ, Աղասի՛. փախի՛ր, փախի՛ր, Էդ շներիցը գլուխդ ա՛ն, կորի՛ր Էդ ի՞նչ արիր, տնով քանդված, մեր դուռը շարեցիր, մեր տան հիմքը տակըվեր արիր, տո՛, բե՛մուրվաթ:

Բայց թոփ էլ տրաքեր, նաղրախանա էլ ածեին, Աղասին չէ՛ր իմանալ. որդը որ քառացել էր. էլ ո՛չ անկաջն էր իրանը, ո՛չ ջանը, ո՛չ աչքը, բայց խելքն ու ձեռը լավ իմանում էին, թե ի՞նչ բանի վրա են: Արինը աչքերը կոխած՝ ռաշիդ երիտասարդը հենց Էսպես բանի էր ման գալիս, որ իր ձեռի դվաթը, իր թրի հունարը շհանց տա: Ախր էլ ո՞ր օրվան համար են թուր կապում: Զիրիդատեղիցը վարավուրդ էր արել, որ աշխարքն իրարոցով դիպավ ու ձենը կտրեց:

– Տղե՛րք, Էստում մեկ բան կա, գնա՛նք, մեր բարիկենդանը հարամ էլավ, – ասեց ու թռավ:

Շենց տեսան նրան գալիս, բնությունը իմանալով՝ հարիր տեղից ձեն տվին, ձեռով, գդակով արին, որ հեռանա, բայց շունչը բերնին դեմ էր առել, Էնպես ձին չափ էր քցել. էլ մաջալ չէ՛ր անում, որ տեսնի՝ թվանքը լիքն ա երա՞բ, թե դարտակ: Առյուծի պես ներս ընկավ հսկա երիտասարդը. ճամփին անկաջովն էր ընկել, թե ի՞նչ խաբար ա: Երկուսի գլուխը սրբելեն ետև, մյուսներն ուզեցան, որ թուր հանեն, բայց քաջն Աղասի որ բերանը բաց չի՛ արեց: Դժո՛խքի որդիք, ձեզ ո՛վ ա դրկել Էստեղ, ո՞ւմ վրա եք Էդպես կատաղել: Ասենք, թե հայր ձեն չի՛ հանում, պետք է նրան սաղ-սաղ ուտե՛ք: Աչքքներիդ լիսը կթոցնեն Էս սհաթը, կորե՛ք, թե չէ ամեն մեկդ ճուտի պես առաջիս կթալրտա: Քանի Էս կուռը վրես ա, դուք Էստեղանց թել չե՛ք կարող դուս տանիլ:

Որ չասեց ու մեկի էլ ուր վեր բերեց, մյուսի աղիքը վեր ածեց, Էն վեցը տեսան, որ ճար չկա, ձիանը նի էլան ու ընչանք բերդը մեկ գնացին: – Արի՛, երեսիդ մեռնիմ, Թա՛գուի ջան, աչքդ բա՛ց արա, աչքերիդ դուրբան. Աղասին մեռած, ոսկորները փտած, հող դառած պետք է ըլեին, որ քո սիրուն մագին մեկն էլա մատով տար: Վա՛յ իմ աչքին, իմ արևին, ինչպես փետացել, սատել ա: Թա՛գուի ջան, քո ջանին դուրբան, ա՛ն, հոգիս ա՛ն, թո՛ղ ես մեռնիմ, դու կենդանացի՛ր և քո խեղճ մոր սիրտը մի՛ դուս կտրիր, մի՛ դուս ճոթոիր, երեսս ոտիդ տակը, – ասում էր քնքուշ, երիտասարդը, լալիս, գլխին տալիս: Արտասունքը աչքերիցը քուլա-քուլա էր վեր թափում:

Գնացին ջուր բերելու: Նա ձեռները խաչել, ինքն էլ փետացել, մնացել էր կանգնած: Մոտանար, սիրտ չէ՛ր անում, խտտել, ձեռները ճմռել, անկաջումը ձեն տալ, երեսին ձեռը խփել, բոլո՛ր, բոլոր չէ՛ր կարելի, շունքի Թագուիին դեռ կույս էր, ուրիշ մարդի աղջիկ: Մորն էր մտիկ անում, մերը ձեն չէ՛ր տալիս. դուրսն էր նայում, սատկած լաշերի դժոխային կերպարանքն էին

աչքովն ընկնում: Էլ ինս, ջինս, իսան, ադամաորդի չէր երևում, ամենն էլ փախել, սարերով-
ձորերով էին ընկել, որ իրանց գլուխը պրծացնեն: Ծների վնգվնգալն ու յա կոնձկոնձալը, աքլորի
ու հավի կոկոսալը, հենց իմանաս, թե նրան ասում ըլեին ցավելով.

– Ինչ արի՛ր, արի՛ր. գլուխդ ա՛ն, կորի՛, գնա՛ Փամբակ, Թիֆլիզ, ոսի հողը: Էս երկրումը
քո արևը մեր ստավ, քո օրը խավարեցավ, քո ճրագը հանգավ: Թոփի բերանն ա՛ քո ջանը:
Քանի ոտքը խաղաղ ա, քանի ջիլավդ ձեռիդ ա, քանի բերնումդ շունչ կա, ոտումդ՝ թաղաթ,
փախի՛ր, գլխիդ ճարը տե՛ս: Մնաս էլ, ձեր տունը բոլոր սուրը կքաշեն, գնաս էլ՝ Էն բաբաթ.
քեզ էլա ճա՛ր արա: Քո հերը քեզանից դայրու էլ գավակ չունի. նրա օջախի ծուխը մի՛ կտրիք,
ձեռներդ արնոտ արիք. սարդարի ֆառաշներին ես սպանել, տո՛, ա՛նիբավ, մեկ միտք արա՛ Է՛լ:
Դրանց արիքը քեզանից կուզեն. դրանց տերերը հիմիկ կատաղել, փրփրել իրանց միսն ուտում
կըլին, ի՞նչ ես փետացել, կանգնել. էլ ո՞ր օրին ես մտիկ տալիս: Քյահիլան ձին՝ տակիդ, չարագ-
ասպաբը՝ վրեդ. մեկ կտոր հաց ո՞րտեղ ըլի, որ չճարես:

Շենց իմանաս՝ դժոխքն առաջին բաց էր էլել: Հագար գլխանի դիվան ատամներ
դրձտացնում, գարհուրելի ձևով խնդում, ծիծաղում, ժրնգժրնգացնում, չանգերը սրում,
հագրում, բոցն ու կրակը չաղ ըլեին անում, որ նրան էրեն, խորովեն, կտրատեն, թիքա-
թիքա անեն, իրանց փայ շինեն: Հագար կարե կարաս, հագար օձ, կարիճ՝ բերանները բաց,
նրան ըլեին սպասում, որ քրքրեն, կուլ տան, մարսեն: Դեռ աչքը Էս սարսափելի քնիցը չբաց
արած՝ Էնպես էր երևում նրան, թե սարդարի ջալլաթները (դահիճ) կոները վեր քաշած, արինն
աչքըները կոխած, թրերը սրած՝ գալիս էին, որ իրան տանին: Թոփչին թոփն էր սրբում,
հագրում. Գյուլլաչին գյուլլեն ջոկում, մոտ բերում: Չեր, մեր, ազգական, Էրլու, անցվորական՝
հեռու տեղից գոռում, հարայ ըլեին տալիս, գլխըներին, ծնկներին խփում, ծեծվում, ջարդվում,
իրան անունը տալիս ու սուգ ըլեին անում:

– Ա՛ղասի ջան, մեկ թուր էլ ի՛նձ խփի, ի՛նձ... Վա՛յ իմ օրիս, արևիս, վա՛յ... Տունս բրիշակ
էլավ... Բալլա ջա՛ն... հոգի ջա՛ն... իմ երկի՛նք, իմ գետի՛նք... իմ հրեշտա՛կ... վա՛յ... ամա՛ն...
աչքս դուս Էկա՛վ... պտուղս խավարեցա՛վ... Թո՛ղ քո ձեռն ինձ սպանի... որդի ջա՛ն... թո՛ղ
քո ոտիդ տակին հոգիս տամ... ախպեր ջա՛ն... թո՛ղ քո՛ ձեռիցը մահս առնիմ... ջա՛նըն ջան...
Միպտակ մագս քեզ փիանդագ, Ա՛ղասի ջան. քանի աչքումս լիս կա, քանի բերնումս՝ շունչ,
ոտդ բերնիս դի՛ր, թուրդ սիրտս խրի՛ր. տո՛ր ինձ մահ, տո՛ր, թո՛ղ գնա մ, կորչի՛մ, հետո ինչ
կուզես, Է՛ն արա, աչքիս լիսը հանի՛ր... ի՛ն երկնքի բարեբար որդի, ի՛ն սար... ի՛ն աստված..

Է՛սպես էր մեկ ծեր մարդ ընկել Աղասու ոտքը, գլուխը գետնին ծեծում, մագերը ճպրում ու
վախտ-վախտ Աղասու ոտներովը փաթաթվում: Մի՛րելի կարդացողք, էլ ի՞նչ ասիլ հարկավոր
ա: Դուք էլ իմանում եք, որ Էս խեղճ, տարաբախտ հալկորը Աղասու ողորմելի հերն էր: Շենց
խաբար տանողը որ լեղասպատառ, լեզուն կպած տուն չընկավ ու գլուխը ծեծելով ձեն չի՛ տվեց՝

– Տո , ձեր տունը չքանդվի, գեղը կոխեցին, տարան. Աթոյենց աղջիկը քաշեցին. Աղասին՝
արնի միջումը ծլծլում, ֆառաշները կրակ են քցել խալխս Էրում:

Ինչպես որ մեկ ամպի տրաքոց կամ սաստիկ թոփի ձեն մեկ ձորի խփում, քարափները
դղրղում, թնդում, մարդի անկաջները խլանում, մի քիչ ժամանակ շշմում ա, ու գլուխը սկսում ա
դժժալ, պտիտ գալ, աչքերդ սևանում, մութ ու խավար քեզ կոխում, խելքդ թռչում, մնում ես քարի
պես կանգնած, ոտքդ ու ձեռքդ թուլանում, ջանդ սրտում, լեզուդ կաշում ա, էլ չէ՛ս իմանում,
թե ո՛ր ես՝ երկրո՞ւմը, թե դժոխքումը, Է՛ս հանգին Աղասու հոր ոսկերքը սարսափեցան, Է՛ս
հանգին ուշ ու միտքը թռավ, մնաց սառած, փետացած ու աչքերը չոած՝ քցեց Է՛ս կողմն, Է՛ն
կողմը: Ծերությունը ջանն առած՝ մի ոտը հողի երեսին, մյուսը՝ գերեզմանումը, աշխարքի վրա
Է՛ն մեկ պտուղն ուներ, Է՛ն մեկ գավակը: Նրան մտիկ տալիս հենց իմանում էր, թե աշխարքի
թագավորն էլ ա ինքը, շահն էլ: Նրան ջիրիդ խաղալիս տեսնելիս՝ հենց իմանում էր, թե
ոտը գետնից կտրվել ա, թև առել, թռչում. ծերությունն էլ էր մոռանում, մահն էլ, դժոխքն էլ
արքայությունն էլ: Է՛նպես էր կարծում, թե նո՛ր ա ծնվել, ու ուրախությունիցը ճխում, ճշում,
ոտին-գլխին էր անում ու, ինչպես ութ տարեկան երեխա, խնդում, ծիծաղում: Նրա անունը որ
տալիս էին, լերդի ծերը խաղում էր, սիրտն ուզում էր պատռի: Ամեն մեկ նրա աչքերին պաշ
անելիս, ամեն մեկ նրան խտիտն առնելիս՝ հենց գիտում էր, լիս ա վեր գալիս գլխին, պատերը

վարդ են դառել, դաշտ ու սար՝ ծաղիկ: Նրա ճակատին մտիկ տալիս, նրա բոյն ու սուրաթը աչքովն ընկնելիս՝ նրա համար նոր արեգակ էր բացվում, ուգում էր սիրտը ճղի ու նրան մեջը դնի:

Էս հասակը հասել էր նա, նրան մեկ չոռ չէ՛ր ասել, չէ՛ր էլ ասել, թե աչքիդ վերեն ունք կա, յա ծուխը դեպի քեզ: Չանն էլ որ ուզեր, չէ՛ր խնայիլ նրան. հոգին էլ որ հաներ, ձեն չէ՛ր տալ նրան, գլուխը պտի ծախեր ու նրա մուրագը կատարեր: Խանի, բեկի մոտ գնալիս՝ նա իր որդուն էնպես էր զարդարած դուս բերում, որ ամենի աչքը մնում էր վրեն սառած: Սարդարն էլ էր տեսել նրա տղի կտրիճությունը, նրա քաջությունն ու ձեռի հունարը: Շատ անգամ, ազիզ օր ըլելիս, ինչքան ջիրիդ խաղացողներ կային, պատածակն էր կոխում, հետ ածում: Փառկանները հո, նրա անունը լսելիս, գրգնում, դող էին ընկնում: Նա մեյդան դուս գալիս՝ աշխարհի բերանը բաց էր անում: Մեկն էլա սիրտ չէ՛ր անում, որ նրան մոտենա: Բերդուրը շատ անգամ, հանաքըվեր, ոչխարի տեղ եզ, ուղտ էին բերում, որ բալքի կարենան նրան մեկ օր ամաչացնիլ, շատ անգամ թուրը փոխում էին, որ բալքի չի՛ կտրի, ու մնա ամոթով, բայց քաջ երիասարդը մեկ խփելով եզան կամ ուղտի գլուխը է՛ս կողմն էր թռչում, լաշն՝ է՛ն:

– Հայի՛Ֆ, հայի՛Ֆ, որ հայ ես, – ասում էր սարդարը շատ անգամ, գլուխը պտտելով, – թե որ թուրք էիր էլել, խանություն պետք էր քեզ տված:

Կովի միջումը, էն գյուլլի ու կրակի թեժ ժամանակին, նետի պես արձակվում, ընկնում էր դոնշունի գյուտ տեղը, ասլանի պես որին էս կողմը, որին էն կողմը քցում, ջախքբուրդ, թիքա-թիքա անում ու օսմանցվի մագերիցը բռնած, քաշ-քաշ անելով՝ հետը սուրութմիջ բերում, սարդարի առաջին կանգնացում:

– Ասլա՛ն Բալասի (աղյուծի ճուտ), – սարդարը ձեն էր տալիս ու ճակատին պաչ անում, – ի՞նչ կըրեր, որ քեզանից մեկ տասն էլ ունենայի. քո մոր մեջքը կոտրվի, ընչի՞ չէր քեզանից մեկ չորսն էլ բերում. աֆա՛րին, բա՛րաքյալլա, էրեսդ պարզ կենա՛, քեզանից շա՛տ ունենամ:

Ֆորս գնալիս՝ առաջ նրա գլուլլեն պետք է վեր քցեր: Խաներ, բեկեր մնացել էին նրա սուրաթի, նրա լեն թիկունքի վրա զարմացած, հիացած: Շատ անգամ, հանաքըվեր, խոսք էին քցում, թե որ թուրքանա, բեկություն, խանություն կտան նրան: Մուրք էին խոստանում, որհաթ, մալ, դովլաթ, աղջիկ էին ասում՝ կտանք. Բայց նա է՛ն կաթը չէ՛ր կերել, որ իր սուրբ հավատն ուրանա, փուշ աշխարքիս մալին, դովլաթին թամահ անի:

– Իմ ցամաք հացը լավ աշեն ինձ համար, քանց ձեր դաբլու փլավը: Իմ տերտերի մեկ մուտտառ մագը հագար ձեր մուլի ու ախունդի հետ շեն փոխիլ: Գութան վարեն իմ հավատովը, ցանք անեն, բահի տամ լա՛վ ա, քանց խան, բեկ դառնամ, աշխարքի տեր ըլիմ ու իմ օրենքն ուրանամ: Թուրը սարդարն էր բաշխել, թվանքը՝ Չավաթ խանը, ձին՝ Նաղի խանը: Նոր էլ Հայոց սարվազի նայիբությունը նրան էին տվել: Ա՛խ, ո՞րն ասեն. մեկ Աղասի էր, մեկ քյուլ Երևան. Ո՛վ ասես նրա անունովն էր օրթում ուտում, ո՛վ ասես՝ նրա արևովն էր խնդում, նրա գլխովն էր ուգում պտիտ գա:

– Էս ո՞ր եմ... քնա՞ծ եմ, գարթո՞ւմ եմ, երագո՞ւմ եմ. Օ՛հ, օ՛հ, օ՛հ... արյան ծովն է՞ս ա, որ ասում են, – սկսեց ողորմելի ծերունին Էսպես իրան-իրան խոսալ, երբ առաջի տաքությունն անց կացավ, ու թըմբություն էկավ վրեն: – Դժոխքի տարտարուն է՞ս ա, որ պատմում են... Իսրի պուճախն է՞ն ա... Վա՛յ ինձ, վա՛յ ինձ... վա՛յ ինձ... Միսս սրտում ա... աչքս խավարում ա... շանգալ ա, որ հագրում են... մանգաղ ա, որ սրում... շիշ ա, որ կայծակին ա տալիս... Ա՛ստված, քո փառքդ շա՛տ էլ ընչի՞ մեզ ստեղծեցիր... որ էս կրակի մեջը պետք է էրեիր... Երանի՛ նրան, որ մոր փորիցը դուս չի՛ Էկել... Էս ի՞նչ եմ տեսնում, արա՛րիչ աստված... Հրե՛ն, խորովում են... հրե՛ն, միսը կտրատում են... Ամա՛ն... ամա՛ն... ամա՛ն... Գլուխ առե՛ք, կորե՛ք... Շատ զինի խմողի փորն են ճղում... փիս խոտողի, բամբասողի, խաբարբզանի... տուն քանդողի լեզուն են բողազիցը դուս ձոթում, էրում, տապակում... Շատ փող սիրողի ջանին մանեթներ ա, որ կրակիցը հանում են, կպցնում... Կաշառք ուտողի միսը քալփաթնով պոկում են, բերանն են տալիս... Վատ ճամփի ման Էկողի, գողի, բողի գլխրներին հալած արճիճ են ածում... տաքացրած շամփրներ սրտները կոխում ու էրում, փոթոթում... Մեկ տեղ վնգվնգում են, մեկ տեղ թնգթնգում... Մեկ տեղ վլվլում են, մեկ տեղ թլթլում... Մեկի էրեսիցը

քրտնքի տեղ կայծակ ա վեր թափում... մեկի բերնիցը կրակ, բոց ա դուս գալիս, իրան էրում... Կայծակը մեկ կողմիցն ա խփում, ամպը մյուս տեղից գոռում... երկինք, աստղեր, արեգակ, լուսին՝ կորել, խավարել են... Էնպես պատկերներ են առաջս գալիս, որ մեկի լեզուն կրակած թուր ա, մյուսի ձեռը՝ օձ. մեկի աչքիցը կրակ ա թափում, մեկի քթիցըն ծուխ վեր ըլում... Ա՛ստված, էս ո՞ր տարան ինձ... էս ով բերեց ինձ էստեղ... Աշխարքի վերջը հո չի՞ հասել... Էրեկ չէ՞ր, որ Էլով, գյունով նստած՝ քեֆ էինք անում... Քոմակ արե՛ք, օգտեցե՛ք, աստծու խաթեր, ի սե՛րը Քրիստոսի. հրես գալիս են, որ ինձ էլ տանին... Աղա՛սի ջան, ո՞ր ես, էդ դոչաղ ձեռդ մի հասցրո՛ւ, է՛, անումի՛դ մեռնիմ... Էլ քո հորը ո՞ր օրը պետք է քոմակ անես...

Որդու անունը անկաջն ընկավ թե չէ, հենց բռնես՝ կայծակը խփեց. ջանը մեկ թափ տվեց, սասանմիշ էլավ, աչքը քաց արեց, տեսավ, որ բոլորը մտաց ցնորք էր. ո՛չ չ դժոխք կար, ո՛չ կրակ. Էլի էն սուփրեն էր Էլի Էն հացը, բայց դոնադների շատը հեռացել, տերտերը ավետարանը նրա գլխին էր դրել, աչքը երկինքը քցել, սաղմոս էր ասում, աղոթք էր անում, վրեն Խաչ հանում ու մարմանդ արտասունքը սրբում, հեկեկում:

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «Литрес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на Литрес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.